

ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในศีลวันตสูตร

A STUDY OF VIPASSANĀ PRACTICE
IN SILAVANTA SUTTA

พระนาวิน อนาวีโล (ทองเต่าหมก)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสูตร

พระนาวิน อนาวีโล (ทองเต่าหมก)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study of Vipassanā Practice In Silavanta Sutta

Phra Nawin Anāvalo (Thongtaomok)

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for The Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาการเจริญวิปัสสนากาวนาในสี่ลวันตสูตร” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนากาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

กรรมการ

(พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.)

กรรมการ

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

(พระนาวิน อนาวีโล)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสุตร

ผู้วิจัย : พระนาวิน อนาวิโล (ทองเต่าหมก)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

: พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร., ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา),

M.A. (Pali Literature), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

วันสำเร็จการศึกษา : ๗ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาหลักธรรมในสี่วันตสุตร เพื่อศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสุตร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสสและคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เรียบเรียง บรรยาย เชิงพรรณนาและตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ จากผลการวิจัยพบว่า

จากการศึกษาหลักธรรมในสี่วันตสุตร พบว่า พระสูตรได้กล่าวถึงภิกษุ ผู้มีศีลควร มนสิการชั้น ๕ ธรรมที่ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ควรมนสิการ เป็นพระสูตรที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องโยนิโสมนสิการ ซึ่งได้กล่าวถึง การทำในใจโดยแยบคาย การใส่ใจโดยตลอด การพิจารณาโดยถ่องแท้ การเรียกชื่ออาการ กิริยา และความรู้สึกขณะปัจจุบันหรือการกำหนดรู้รูปนามที่กำลังเกิดขึ้นให้ตรงตาม สภาวะลักษณะ กิจจะ (รสะ) ปัจจุบันฐานและปทัชฐานหรือการคิดไตร่ตรองธรรมของพระพุทธองค์อย่างถูกวิธี ถูกทาง ถูกเหตุ และผล เหมาะสมกับสถานการณ์ในบริบทต่าง ๆ องค์ธรรม คือ มนสิการเจตสิกที่สัมปยุตตรวมกับปัญญาเจตสิก มีผลทำให้เกิด มหากุศลญาณสัมปยุต เป็นมหากุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา

แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสุตรพบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาสี่วันตสุตร เป็นกระบวนการภาวนาเพื่อให้เกิดปัญญา เข้าไปรู้แจ้งความเป็นจริงของรูปนามที่เกิดขึ้น เป็นการใช้โยนิโสมนสิการ เพื่อกำหนดรู้ กาย เวทนา จิต และธรรมตามความเป็นจริง จนเกิดปัญญาญาณเห็นแจ้งประจักษ์จิตถึงความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป หรือความไม่เที่ยง ความทุกข์ และความไม่มีตัวตน โยนิโสมนสิการเป็นเหตุใกล้ให้เกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริง อันจะนำไปสู่กระบวนการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม คือพระอรหัตตผล ได้แก่ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์

Research Paper Title : A Study of Vipassanā Practice in Sīlavanta Sutta
Researcher : Phra Nawin Anāvilo (Thongtaomok)
Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)
Research Paper Supervisor
: Phrakhru Pipithvarakijjanukarn, Dr., B.A. (Religion and
Philosophy), M.A. (Pali Literature), Ph.D. (Pali & Buddhist
Studies)
Date of Graduation : March 7, 2019

Abstract

This research paper contains two main purposes; to study the teachings of the Buddha found in Sīlavantasutta and to study the practical way of insight development in Sīlavantasutta. It was done by documentary method by collecting the research data from Tipitaka, its commentaries and sub-commentaries, other Visesapakarana texts concerned, then analyzed, compiled in descriptive style. Finally, it was reviews by advisor.

Its findings revealed that Sīlavantasutta refers to the monk who follows the precepts and has right view on consideration to 5 aggregates which should be practiced by Sotāpanna, Sakadāgāmī, Anāgāmī and Arahanta, they all realized these Dhamma. The Sutta mentioned Yonisōmanasikāra or mindfulness with awareness, intensive concentration by observing what is happening according to its character, present appearance or contemplating on Nama-Rupa constantly happening, its true state, functions, results and causes based on the Buddhistic way. Its components signify Manasikāracetasika mixed with wisdom resulting the Great Wholesomeness.

In Sīlavantasutta, it found the way of insight practice by cultivating the insight knowledge, observing Nama and Rupa which is the way of Yonisomanasikāra by contemplating on body, feeling, mind and mental objects as they really are until the insight penetrates to realization as falling into Three Common Characteristics, impermanence, suffering and non-self, so that Yonisomanasikāra is the closed supportive factor for insight knowledge which leads to insight practice for attaining the final Nibbana and becoming the Noble One; Sotāpanna, Sakadāgāmī, Anāgāmī and Arahanta.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม และเจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันส่งผลให้ได้ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๗ เดือน ส่งผลให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเจริญแพร่หลายในประเทศไทย

สารนิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาจากคณาจารย์ คณะกรรมการควบคุมสารนิพนธ์ พร้อมทั้งให้ความเมตตาทุกเรื่องช่วยแนะนำในการดำเนินงาน การรวบรวมทำสารนิพนธ์ ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณและขอบคุณอย่างสูงตามลำดับดังนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระเทพสุวรรณเมธี ดร.ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ รักษาการผู้อำนวยการสำนักวิชาการ, พระมหาโกมล กมโล, ผศ. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์, พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมมโสภโณ ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาลัยเขต พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ดร.ที่ได้เมตตาแนะนำให้สารนิพนธ์สำเร็จด้วยดี, และ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล, ผู้ให้ความรู้ด้านวิชาการ ชัยชาญ ศรีหาญ ผู้แปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ และคณาจารย์ผู้ให้ความรู้ด้านวิชาการ ให้คำแนะนำในการแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ในการทำสารนิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์ ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้

ขอบพระคุณ เจ้าหน้าที่ตรวจรูปแบบ พระประทีอง ขนติโก ตลอดเจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ ห้องสมุดที่อำนวยความสะดวกในการสืบค้นข้อมูลทำสารนิพนธ์ และเจ้าหน้าที่วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ทุกท่าน

สุดท้ายนี้ขอกราบขอบพระคุณ พระอธิการทิวชัย ฐานธมโม เจ้าอาวาสวัดหนองหัวปลวก ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ ทุนการศึกษา ขอน้อมบูชา คุณบิดามารดา คุณครูอุปฌาย์อาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอกุศลผลบุญนี้ จงเป็นผลสำเร็จ ต่อการบรรลุพระนิพพานด้วยเทอญ

พระนาวิน อนาวิโล (ทองเต่าหมก)

๑๐ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๙
บทที่ ๒ หลักธรรมในสี่วันตสูตร	๑๐
๒.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของสี่วันตสูตร	๑๐
๒.๒ ความหมายของสี่วันตสูตร	๑๑
๒.๓ หลักธรรมในสี่วันตสูตร	๑๑
๒.๓.๑ อูปาทานชั้นที่ ๕	๑๑
๒.๓.๒ ศีล	๑๔
๒.๓.๓ โยนิโสมนสิการ	๑๗
๒.๓.๔ สติสัมปชัญญะ	๒๖
๒.๓.๕ ไตรลักษณ์	๒๗
๒.๔ ประโยชน์และอานิสงส์ของสี่วันตสูตร	๓๐
๒.๔.๑ ประโยชน์ของการศึกษาสี่วันตสูตร	๓๐
๒.๔.๒ อานิสงส์จากการปฏิบัติตามแนวทางของสี่วันตสูตร	๓๑
๒.๕ สรุปท้ายบท	๓๒

บทที่ ๓ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสุตร	๓๔
๓.๑ การเจริญวิปัสสนาในสี่วันตสุตร	๓๔
๓.๑.๑ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณาอุปาทานชั้น ๕	๓๔
๓.๑.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณาศีล	๔๒
๓.๑.๓ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณาโยนิโสมนสิการ	๔๔
๓.๑.๔ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณาไตรลักษณ์	๖๖
๓.๒ ผลแห่งการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสุตร	๖๙
๓.๓ สรุปท้ายบท	๘๐
บทที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๒
๔.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๒
๔.๑.๑ หลักธรรมในสี่วันตสุตร	๘๒
๔.๑.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสุตร	๘๓
๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๔
๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๘๔
๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป	๘๔
บรรณานุกรม	๘๕
ภาคผนวก	๘๗
ประวัติผู้วิจัย	๙๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ ส่วนคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๖๐ คัมภีร์ วิสุทธิมรรคปกรณ์วิเสส

การอ้างอิงระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๕. หมายถึง สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๗ ข้อ ๑๒๒ หน้า ๒๑๕. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/หน้า เช่น วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๒/๔๑๓. หมายถึง วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา เล่มที่ ๒ ข้อที่ ๒ หน้าที่ ๔๑๓.ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๖๐ เป็นต้น

ส่วนการอ้างอิงจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ในการอ้างอิงระบุชื่อคัมภีร์ ข้อ/หน้า เช่น วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๓/๒๗๕. หมายถึง วิสุทธิมรรคปกรณ์วิเสส ภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๓ หน้า ๒๗๕. คัมภีร์วิสุทธิมรรค

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

เล่ม	คำย่อ	พระวินัยปิฎก	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑	วิ.มหา.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๔	วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๗	วิ.จ.	(ไทย) = วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
๘	วิ.ป.	(ไทย) = วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๙	ที.สี.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)

๑๒	ม.มู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย อูปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗	ส.ข.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตตก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.นวก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
	ขุ.สุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
	ขุ.อิติ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
๒๙	ขุ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
๓๐	ขุ.จู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย จุฬนิทเทศ	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามวรรค	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

ปกรณ์วิเสส

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทฺธิ.	(ไทย) = วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ค. คำย่ออรรถกถาพระวินัยปิฎก

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา.อ.	(ไทย) = วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		ภาษา
ที.ม.อ.	(ไทย) = ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	มูลปัญญาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อ.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	อุปริปัญญาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ม.อ.	(ไทย) = สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	ทสกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.นวก.อ.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	นวกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นมาในโลกนี้ เพื่อนำเวไนยสัตว์ออกจากทุกข์ หลังการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงมุ่งแสดงธรรมเพื่อชี้ให้มนุษย์ทั้งหลายเข้าถึงความเป็นจริงของชีวิตและเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสังขารร่างกายอันยาววาทนาคิณนี้ โดยทรงให้รู้จักนำหลักธรรมไปประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมกับตนเอง เพราะธรรมะของพระพุทธองค์นั้นไม่สามารถปฏิบัติเพื่อให้ความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสแทนกันได้ แม้แต่พระพุทธองค์เองก็เป็นเพียงผู้ชี้บอกทางให้ดำเนินไปเพื่อความพ้นจากทุกข์ได้เท่านั้น^๑

สีลวันตสูตร^๒ ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยกกาย คือท่านพระมหาโกฏิฐิตะถามท่านพระสารีบุตรถึงธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการ พระเถระตอบว่า ควรมนสิการชั้น ๕ เมื่อถูกถามต่อไปถึงธรรมที่ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหัตต์ ควรมนสิการ พระเถระก็ตอบว่าควรมนสิการชั้น ๕ เช่นกัน อุปาทานชั้น ๕ ภิกษุพึงใส่ใจว่าไม่เที่ยง โดยอาการที่มีแล้วกลับไม่มี (เกิดแล้วดับ) พึงใส่ใจว่าเป็นทุกข์ โดยอาการที่เบียดเบียน บีบคั้น พึงใส่ใจว่าเป็นโรค เพราะหมายความว่าเจ็บป่วย พึงใส่ใจว่าเป็นผี เพราะหมายความว่าเสียอยู่ข้างใน พึงใส่ใจว่าเชือดเฉือน เพราะเป็นปัจจัยของผีเหล่านั้น หรือเพราะหมายความว่า ขุด พึงใส่ใจว่าโดยยาก เพราะหมายความว่า เป็นทุกข์ พึงใส่ใจว่าเป็นผู้เบียดเบียน เพราะหมายความว่า เป็นปัจจัยให้เกิดอาพาธอันมีมหาภูตรูปที่เป็นวิสภาคันเป็นสมุฏฐาน พึงใส่ใจว่าเป็นอื่น เพราะหมายความว่าไม่ใช่ของตน พึงใส่ใจว่าทรุดโทรม เพราะหมายความว่า ย่อยยับ พึงใส่ใจว่าว่าง เพราะหมายความว่า ว่างจากสัตว์ พึงใส่ใจว่า เป็นอนัตตา เพราะไม่มีอัตตา^๓ ความสำคัญของพระสูตรนี้คือมนสิการการทำในใจให้แยกกาย หรือ การพิจารณาโดยแยกกาย กล่าวคือ ความเป็นผู้ฉลาดในการคิด คิดอย่างถูกวิธีถูกระบบ พิจารณาไตร่ตรองสาวไปจนถึงสาเหตุหรือต้นตอของเรื่องที่กำลังคิด คือคิดถึงรากถึงโคน แล้วประมวลความคิด

^๑ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๗/๘๓.

^๒ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๕.

^๓ ส.ข.อ. (ไทย) ๒๗/-/๓๖๖.

รอบด้านจนกระทั่งสรุปออกมาได้ว่าสิ่งนั้นควรหรือไม่ควร ดีหรือไม่ดี เป็นวิธีแห่งปัญญา เป็นธรรมสำหรับกลั่นกรองแยกแยะข้อมูลหรือแง่ข่าวหรือที่เรียก “ปรโตโฆสะ” อีกชั้นหนึ่ง กับทั้งเป็นบ่อเกิดแห่งความคิดชอบ สัมมาทิฏฐิ ทำให้มีเหตุผล และไม่มกมาย ส่วน อมณสิการ คือ การกระทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย ปล่อยให้ใจเป็นไปตามเหตุปัจจัยของอกุศลที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้มนสิการว่าสิ่งที่เรานั้นดีหรือไม่ดี เป็นสิ่งที่ควรทำหรือไม่ ปัญหาคือ ควรทำมนสิการตอนไหนถึงจะทำให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง วิปัสสนาเป็นวิธีการทำให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริงได้

หลักธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับวิปัสสนาภาวนาประกอบไปด้วย อุปาทานขันธ ๕ ไตรลักษณ์ โยนิโสมนสิการ ศีล และสติสัมปชัญญะ ควรกระทำอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคายโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาหรือความไม่มีตัวตน ปัญหาคือการที่จะโยนิโสมนสิการควรจะมนสิการหัวข้อธรรมไหนควรพิจารณาอย่างไรบ้าง สิ่งไหนควรพิจารณาโดยแยบคายสิ่งไหนควรละ ไม่ควรไปยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวเป็นตนของเรา จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องฝึกจิต เพราะเมื่อฝึกฝนจิตดีแล้วบุคคลจะอยู่อย่างมีความสุข^๔ ซึ่งการโยนิโสมนสิการ ก็เป็นการฝึกฝนจิตอย่างหนึ่ง เพราะการกระทำทั้งหลายที่สนับสนุนคุณงามความดีล้วนมีสาเหตุมาจากโยนิโสมนสิการเป็นมูล^๕ โยนิโสมนสิการจึงจัดเป็นธรรมปुरुแห่งกุศลเป็นสังขารขันธฝ่ายกุศล ประกอบด้วยโสภณสาธารณเจตสิกที่เป็นคุณสมบัติในกุศลจิตทุกดวง โลภะ โทสะ โมหะ อโยนิโสมนสิการ และจิตที่ตั้งไว้ผิดเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่วและให้กรรมชั่วเป็นไป อโลภะ อโทสะ อโมหะ โยนิโสมนสิการและจิตที่ตั้งไว้ชอบเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดีและให้กรรมดีเป็นไป^๖ โยนิโสมนสิการเป็นเหตุให้สัมมาทิฏฐิที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น ให้สัมมาทิฏฐิที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญยิ่งขึ้น^๗ โยนิโสมนสิการเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก^๘ เป็นไปเพื่อความดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญไม่อันตรายแห่งพระสัทธรรม^๙ กล่าวคือ トラบใดที่พุทธบริษัทยังคงให้ความสำคัญต่อการกระทำในใจโดยแยบคายแล้ว トラบนั้นพระสัทธรรมก็จะยังคงดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญไป ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า จะฝึกจิตของตนให้มีโยนิโสมนสิการได้อย่างไร จะมีหลักการ กระบวนการ พัฒนาการแบบไหน

ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนา ในสืลลวันตสูตร ที่ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยบคาย ไม่ไปยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานขันธ ๕ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

^๔ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖.

^๕ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๓/๑๔๕-๑๔๖.

^๖ อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๗/๑๐๓.

^๗ อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๓/๓๙.

^๘ อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๐๗/๑๗.

^๙ อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๒๓/๑๙.

เรื่องนี้ ทำให้มีความเข้าใจในการโยนิโสมนสิการมากขึ้น ซึ่งทางพระพุทธศาสนาถือว่ามีความค่าเท่ากับ ความไม่ประมาท ซึ่งเป็นแหล่งรวมธรรมฝ่ายดีที่ทั้งปวงเป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา จึงมีความ สนใจที่จะศึกษาโยนิโสมนสิการ อันจะเป็นอุปการะในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามหลักสติปัญญา ซึ่งเป็นการปฏิบัติธรรมโดยอาศัยสติเป็นที่ตั้ง ที่อาศัย ที่ระลึกหรือให้มีสติมั่นในที่ตั้งอันได้แก่ กาย เวทนา จิต และธรรม เป็นอารมณ์ในการกำหนดรู้ และเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้วิปัสสนาญาณเกิดขึ้น

๑.๒ คำถามวิจัย

๑.๒.๑ หลักธรรมในสี่วันตสูตรเป็นอย่างไร

๑.๒.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสูตรเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมในสี่วันตสูตร

๑.๓.๒ เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสูตร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และเชิง พรรณนา (Descriptive Research) เป็นการศึกษาข้อความเนื้อหาหลักธรรมในสี่วันตสูตร และ หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย มหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องมีคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคเป็นต้น

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษานี้ครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเรื่องการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสูตร ที่ว่าด้วย ธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมณสิการโดยแยกกายที่ปรากฏในประเด็นเกี่ยวกับโยนิโสมนสิการ เพื่ออบรมจิต มีสติกำหนดรู้ รูป-นาม ในการเจริญสติปัญญา ๔ ในการศึกษาให้เข้าถึงส่วนของรูปนามขั้น ๕ ตาม ความเป็นจริง ที่ปรากฏในหนังสือต่างๆ

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

ในงานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยแบ่งเอกสารสำหรับการวิจัยออกเป็น ๒ ส่วน คือ

เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ อรรถกถา ปกรณ์วิเสส และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ผู้วิจัยใช้เอกสาร หนังสือ ตำรา บทความ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ของพระเถระ นักปราชญ์ ผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **สี่วันตสูตร** หมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยกกาย คือท่านพระมหาโกฏิฐิตะถามท่านพระสารีบุตรถึงธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการ พระเถระตอบว่า ควรมนสิการชั้น ๕ เมื่อถูกถามต่อไปถึงธรรมที่ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ควรมนสิการ พระเถระก็ตอบว่าควรมนสิการชั้น ๕ เช่นกัน

๑.๕.๒ **การเจริญวิปัสสนาภาวนา** หมายถึง การอบรมจิต โดยมีสติกำหนดรู้รูปนามในปัจจุบันตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้งตามความเป็นจริง หลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของ กิเลส ตัณหา และการกระทำที่แข็งซึ่งพระนิพพานในที่สุด

๑.๕.๓ **โยนิโสมนสิการ** หมายถึง การทำในใจให้แยกกาย หรือ การพิจารณาโดยแยกกาย กล่าวคือ ความเป็นผู้ฉลาดในการคิด คิดอย่างถูกวิธีถูกระบบ พิจารณา ไตร่ตรองสาวไปจนถึงสาเหตุหรือต้นตอ ของเรื่องราวที่กำลังคิด คือคิดถึงราถึงโคนนั่นเอง

๑.๕.๔ **ชั้น ๕** หมายถึง หมวด หมู่ หรือ กอง ประกอบด้วย ธรรม ๕ ประการได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยโดยศึกษาข้อมูลที่เป็นหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถา วิสุทธิมรรคเป็นลำดับและจากเอกสารที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ศึกษาค้นคว้าแล้วเผยแพร่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ที่เกี่ยวข้อง

๑) พระไตรปิฎกภาษาไทยในส่วนของพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค กล่าวถึง หลักธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยกกาย คือท่านพระมหาโกฏิฐิตะถามท่านพระสารีบุตรถึงธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการ พระเถระตอบว่า ควรมนสิการชั้น ๕ ว่าโดยความเป็นของไม่

เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เมื่อถูกถามต่อไปถึงธรรมที่ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ควรมนสิการ พระเถระก็ตอบว่าควรมนสิการชั้น ๕ เช่นกัน^{๑๐}

๒) อรรถกถา อธิบายว่า โดยความเป็นของไม่เที่ยง เพราะอาการที่มีแล้วกลับไม่มี ชื่อว่า โดยเป็นทุกข์ เพราะอาการที่บีบคั้นเฉพาะ ชื่อว่าโดยเป็นโรค เพราะอาการที่เบียดเบียน ชื่อว่าโดยเป็น दुจหัวผี เพราะความหมายว่าปรทุขร้ายภายใน ชื่อว่าโดยเป็นดุจลูกศร เพราะเป็นปัจจัยของผีเหล่านั้น หรือชื่อว่า โดยเป็นอาพาธ เพราะความหมายว่าเป็น ปัจจัยของอาพาธที่มีมหาภูตรูปซึ่งเป็นวิสภาคกันเป็นสมภูฏฐาน ชื่อว่าโดยเป็นอื่น บังคับไม่ได้ เพราะความหมายว่าไม่ใช่ของตน ชื่อว่าเป็นของทรุดโทรม เพราะความหมายว่าจะผุพังไป ชื่อว่าโดยเป็นของสูญ เพราะความหมายว่าว่างจากสัตว์ ชื่อว่า โดยอนัตตา เพราะไม่มีอัตตา^{๑๑}

๓) ปกรณ์วิเสส วิสุทธีมรรค กล่าวไว้ว่า สมานิติที่มีกำลังในวิปัสสนากรรมฐาน ชื่อว่า ขณิกสมานิติ คือสมานิติชั่วขณะได้แก่สมานิติที่รับรู้รูปนามซึ่งเกิดดับอยู่ตลอดเวลาในขณะปัจจุบัน จึงจัดว่าตั้งอยู่ชั่วขณะที่เป็นอารมณ์ของตน ขณิกสมานิตินี้แม้จะตั้งอยู่ชั่วขณะตามรูปนามที่กำหนดรู้ ก็ได้หมายความว่ามีความกำลังน้อย เพราะมีกำลังเทียบเท่าอุปจารสมานิติในสมถกรรมฐาน เนื่องด้วยทำให้จิตหมดจดจากนิวรณ์เหมือนอุปจารสมานิติ^{๑๒}

๑.๖.๒ เอกสารข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ที่เกี่ยวข้อง

๑) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร), ได้กล่าวถึงการเจริญวิปัสสนาในหนังสืออริยวังสปฏิปทาว่า เมื่อโยคีผู้นั้นยังมีอินทรีย์ไม่แก่กล้า เขาก็จะยังไม่สามารถบรรลุมรรคขั้นสูงขึ้นไปได้ภายในวันเดียว ๒ วัน ๓ วัน เป็นต้น เขาก็จะคงอยู่ในสังขารูเบกขาญาณเช่นเดิม แต่ถ้าในเวลานั้นโยคีผู้นั้นบังคับจิตของตนให้มุ่งเฉพาะไปเพื่อบรรลุสิ่งที่ตนได้บรรลุแล้ว เขาจะพึงบรรลุมรรคขั้นสูงไปชั่วเวลาประมาณ ๒-๓ นาที โดยมรรคและผลขั้นสูงขึ้นไปพร้อมทั้งอนุโลมญาณและโคตรภูญาณจะเกิดขึ้นในลำดับต่อจากสังขารูเบกขาญาณซึ่งถึงสุดยอดแล้ว เช่นเดียวกับ (เวลาบรรลุมรรคและผลขั้นต้น) ต่อจากนั้น ญาณทั้งหลายมีปัจจุเวกขณะญาณเป็นต้น ก็จะตามมาเหมือนเช่นก่อน^{๑๓}

^{๑๐} ส.ข (ไทย) ๑๗/-/๒๗

^{๑๑} ดูเทียบ อง.นวก.อ (ไทย) ๓/๓๖/๔๒๙

^{๑๒} พระพุทธโฆสเถระ รัตนา, คัมภีร์วิสุทธีมรรคฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๓ , พิมพ์ครั้งที่ ๑, พระคันธสารากิจวงศ์ แปลและอธิบาย, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์), หน้า ๓๐๑.

^{๑๓} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์(สมศักดิ์ ป.ธ.๙) นิพนธ์ธรรม, อริยวังสปฏิปทา, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๐๒.

๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายเรื่อง กุศลธรรม^{๑๔} คือ เป็นการมองตามความเป็นจริงหรือมองตามเหตุไม่ใช่มองตามอวิชชาตันทหา หรือมองตามสิ่งที่ทั้งหลายมันเป็นของมันไม่ใช่มองตามที่เราอยากให้มันเป็นหรือไม่อยากให้มันเป็น หรือการพิจารณาตามสภาวะตามเหตุปัจจัย ทำให้เข้าใจความจริง ทำให้เกิดกุศลธรรม อย่างน้อยก็ทำให้วางใจวางท่าทีและปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ได้เหมาะสมดีที่สุดในคราวนั้น ๆ

๓) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ วิปัสสนานัย เล่ม ๒ ว่า แต่เมื่อโยคีพยายามต่อไปด้วยคิดว่า “บัดนี้ ฉันจะกำหนดให้มันขึ้นอีก” ดังนี้ มิข้ามิงานการกำหนดของเขาก็จะคล่องแคล่วเป็นดุจดำเนินไปด้วยตัวของมันเอง (เป็นอัตโนมติ) ต่อแต่นั้นไปโยคีไม่จำเป็นต้องทำการชวนชวายเป็นไร ๆ แม้ไม่ทำการชวนชวายเป็นไร ๆ การกำหนดของโยคีผู้นั้นก็ยังคงดำเนินสืบต่อ (สัมพันธ์) กันไปตลอดกาลนานอยู่นั่นเอง นี่ก็คือ ความดำรงอยู่ได้ด้วยดีของสังขารุเบกขาญาณ^{๑๕}

๔) พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ถ้าสมาธิมีกำลังบริบูรณ์ ผลจิตจะเข้าแนบชิดอยู่ในนิโรธแล้ว ๆ เล่า ๆ ด้วยอำนาจผลสมาบัติ สำหรับโยคีบางท่าน ทั้งที่ท่านกำลังเดินจงกรมอยู่ หรือกำลังบริโภคอยู่บางครั้งผลจิตนั้นก็เข้าแนบชิดเป็นอัปนาได้เหมือนกัน ผลสมาบัติจะตั้งอยู่อย่างนั้นตลอดไปตามเวลาที่โยคีกำหนดไว้ แต่ในระหว่างเข้าผลสมาบัติอยู่นั้น จิตของโยคีผู้นั้นจะตั้งอยู่แต่ในความดับของสังขารเท่านั้น จะไม่รู้เรื่องอะไร ๆ นอกไปจากนั้น^{๑๖}

๕) พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปญฺโญ), ได้กล่าวถึง ผู้ที่มีศีล ท่านเปรียบเหมือนคนจะตัดต้นไม้ในป่าลงสักป่าหนึ่ง จะต้องมียืนบนแผ่นดิน ถ้าไม่มีที่ยืนก็จะทำงานไม่ได้ฉะนั้น แผ่นดินจึงเปรียบเหมือนศีล สำหรับคนที่ตัดป่า (คือกิเลส) จะได้ยืนทำงาน ถ้าปราศจากศีลเสียแล้วก็เหมือนกับไร้แผ่นดินที่จะยืนทำงาน ฉะนั้นจึงต้องมีแผ่นดินสำหรับจะยืนคือศีล ส่วนกำลังหรือเรี่ยวแรงสำหรับจะตัดนั้น ท่านเปรียบเหมือนสมาธิ คือเขาจะต้องมีสมาธิเป็นกำลังงาน ส่วนตัว

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๗๔.

^{๑๕} พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ) รจนา, **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, (นครปฐม : ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๓๒๐.

^{๑๖} พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุ มัชฌิมานาจริยะ, **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง , ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๖.

ปัญญา หรือ ญาณ ซึ่งเป็นตัววิปัสสนา ก็คือของมีคมสำหรับตัด หรือตัวการตัด เพราะว่าความเห็นแจ่มย่อมตัดความมืดบอด คือ อวิชชา โดยเหตุนี้ ศีลจึงเป็นสิ่งที่ท่านเอ่ยถึงในเรื่องวิปัสสนาธุระ^{๑๗}

๖) พระครูพิพิธวรกัจจານุการ, ดร. ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ลักษณะที่จตุกะในการเจริญวิปัสสนาว่า อุปาทานมีลักษณะยึดมั่น (อารมณ์) มีหน้าที่ไม่ปล่อย (อารมณ์โดยใส่ใจผิดด้วยตัณหาและทิฏฐิ) มีความเหนียวแน่นของตัณหาเป็นอาการปรากฏ (สำหรับกามุปาทาน) มีความเห็นผิดเป็นอาการปรากฏ (สำหรับอุปาทานที่เหลือ ๓ อย่าง) มีตัณหาเป็นเหตุใกล้^{๑๘}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระมหาวรรณวัฒน์ ชุตินฺทรโย (ร่มไพรงาม) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า วิปัสสนาญาณ เป็นลำดับขั้นตอนการเกิดปัญญาจากการประพฤติปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างจริงจัง มี ๑๖ ขั้นตอน ซึ่งในขณะปฏิบัติอยู่นั้นอาการ กิริยา และความรู้สึกต่าง ๆ จะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ตับไปอยู่ตลอดเวลา หมายความว่า มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางกายและใจ ซึ่งต้องอาศัยการโยนิโสมนสิการทุกขั้นตอน^{๑๙}

๒) พระมหาสมนึก เตชปญฺโญ (สินสุทธิ) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒” พบว่า ความเข้าใจเรื่องขั้น ๕ ส่งผลให้เข้าใจถึงความเป็นอนัตตาได้โดยตรง เพราะมีเพียงขั้นที่ดำเนินไปตามเหตุปัจจัยโดยปราศจากตัวตน หรือตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี ความเห็นผิดว่ามีตัวตน หลักระบบของพระพุทธองค์เน้นการดำเนินไปของขั้น ๕ ตามเหตุปัจจัย เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย ขั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้^{๒๐}

๓) พระมหาทรงกลด กุศลจิตโต (พาวงษ์) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทฺยสูตร” พบว่า จิตทั้งหมดเป็นวิญญานขั้น เวทนาเจตสิกเป็น

^{๑๗} พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนาฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ไทยควอลิตี้บุ๊กส์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๓๓.

^{๑๘} พระครูพิพิธวรกัจจານุการ, ดร. ลักษณะที่จตุกะในการเจริญวิปัสสนา พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๑), หน้า ๒๓๖.

^{๑๙} พระมหาวรรณวัฒน์ ชุตินฺทรโย (ร่มไพรงาม), “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๙๗.

^{๒๐} พระมหาสมนึก เตชปญฺโญ (สินสุทธิ), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๘๕.

เวทนาชั้น สัญญา เจตสิกเป็นสัญญาชั้น เจตสิกที่เหลืออีก ๕๐ เป็นสังขารชั้น รูป ๒๘ เป็นรูปชั้น รวมเป็นชั้น ๕ ย่อลงมาก็ได้แก่นามกับรูป คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนามธรรม ส่วนรูป ๒๘ เป็นรูปธรรม ในชั้นทั้ง ๕ เช่นรูปชั้นเป็นต้น^{๒๑}

๔) **พระโพบูลย์ วิบุโล** (สุดใจ) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาอินทรีย์สังวรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใส่ใจโดยถูกต้อง ถูกตามหลักการ ถูกกับเหตุผล ถูกอุบาย ถูกวิธีการ ถูกตรงตามที่มันเป็นจริง ถูกตามหลักการที่พระพุทธเจ้าสอนเอาไว้ รวมทั้งการรู้จักคิด พิจารณา รู้จักมองให้ถูกแง่มุม มองในมุมที่จะทำให้ได้รับประโยชน์จากสิ่งนั้น ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง เมื่อมีความเข้าใจอย่างถูกต้อง ก็จะมีการปฏิบัติต่อสิ่งนั้นได้อย่างเหมาะสม ไม่เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่น จนเกิดปัญญาเห็นความจริง โยนิโสมนสิการทำให้มีสติสัมปชัญญะและอินทรีย์สังวรที่บริบูรณ์ได้^{๒๒}

๕) **พระทองประเสริฐ สีลสวโร** (มาทัน) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอนัตตลักขณสูตร” พบว่า ผู้ائنตัมหาและทิจิไม่อาศัยแล้วและไม่ถือมันอะไร ๆ ในโลก ชื่อว่าเห็นธรรมในธรรมคือ อุปาทานชั้น ๕ อยู่เนื่อง ๆ การเห็นธรรมอยู่เนื่อง ๆ อย่างนี้ย่อมเป็นเหตุทำให้เกิดความเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย ก็จักคายจากความ กำหนด จึงทำให้ละความเห็นผิด ถอนอวิชชา จึงทำให้เกิดความรู้แจ้งในเรื่องของ อุปาทานได้^{๒๓}

โยนิโสมนสิการทำให้มีสติสัมปชัญญะและอินทรีย์สังวรที่บริบูรณ์ได้ การเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น ซึ่งในขณะที่ปฏิบัติอยู่นั้นอาการ กิริยา และความรู้สึกต่าง ๆ จะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไปอยู่ตลอดเวลา หมายความว่า มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางกายและใจ ซึ่งต้องอาศัยการโยนิโสมนสิการทุกชั้นตอน

^{๒๑} พระมหาทรงกลด กุสลจิตโต (พาวงษ์), “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทยสูตร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๓๕.

^{๒๒} พระโพบูลย์ วิบุโล (สุดใจ), “ศึกษาอินทรีย์สังวรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๗๒.

^{๒๓} พระทองประเสริฐ สีลสวโร (มาทัน), “การศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอนัตตลักขณสูตร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๔๐.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ และหนังสือ ตำรา วารสาร บทความทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ เรียบเรียงข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

๑.๗.๔ วิเคราะห์ข้อมูล สรุปให้ตอบปัญหาการวิจัยที่ตั้งไว้

๑.๗.๕ ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ

๑.๗.๖ แก้ไข ปรับปรุง นำเสนอผลงาน

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักธรรมในสี่วันตสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสูตร

บทที่ ๒

หลักธรรมในศีลวันตสูตร

หลักธรรมในศีลวันตสูตรว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยกกาย มนสิการเป็นการฝึกการใช้ความคิดโดยแยกกาย ให้ออกจกคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ คิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างตื้น ๆ ผิวดิน ส่วนเมื่อเทียบในกระบวนการพัฒนาปัญญา โยนิโสมนสิการอยู่ในระหว่างศรัทธากับปัญญา เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญา และนำไปสู่การบรรลุธรรมในที่สุด ดังนั้นผู้ศึกษาได้ตั้งประเด็นการศึกษาไว้ดังนี้

๒.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของศีลวันตสูตร

๒.๒ ความหมายของศีลวันตสูตร

๒.๓ หลักธรรมในศีลวันตสูตร

๒.๔ ประโยชน์และอานิสงส์ของศีลวันตสูตร

๒.๕ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของศีลวันตสูตร

ศีลวันตสูตรเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยกกาย^๑ อุกาทานชั้น ๕ ไตรลักษณ์ ศีล และสติสัมปชัญญะ ควรกระทำอุกาทานชั้น ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยกกายโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา มนสิการนั้น ทางพุทธศาสนาถือว่ามีคุณค่าเท่ากับความไม่ประมาทหรือ "อัปมาท" ซึ่งเป็นแหล่งรวมแห่งธรรมฝ่ายดีหรือ"กุศลธรรม" ทั้งปวง จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในกลุ่มธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา และเป็นธรรมะมีอุปการะมากแก่มนุษย์ ศีลวันตสูตรเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยกกาย คือท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรถึงธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการ พระเถระตอบว่า ควรมนสิการชั้น ๕ เมื่อถูกถามต่อไปถึงธรรมที่ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ควรมนสิการ พระเถระก็ตอบว่า ควรมนสิการชั้น ๕ เช่นกัน

^๑ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๕

๒.๒ ความหมายของสีลวันตสูตร

อุปาทานชั้นที่ ๕ ภิกษุพึงใส่ใจว่าไม่เที่ยง โดยอาการที่มีแล้วกลับไม่มี (เกิดแล้วดับ) พึงใส่ใจใจว่าเป็นทุกข์ โดยอาการที่เบียดเบียน บีบคั้น พึงใส่ใจใจว่าเป็นโรค เพราะหมายความว่าเจ็บป่วย พึงใส่ใจใจว่าเป็นผี เพราะหมายความว่าเสียอยู่ข้างใน พึงใส่ใจใจว่าเชือดเฉือน เพราะเป็นปัจจัยของผีเหล่านั้น หรือเพราะหมายความว่า ขุด พึงใส่ใจใจว่าโดยยาก เพราะหมายความว่า เป็นทุกข์ พึงใส่ใจใจว่าเป็นผู้เบียดเบียน เพราะหมายความว่า เป็นปัจจัยให้เกิดอาพาธอันมีมหาภูตรูปที่เป็นวิสภาคกันเป็นสมภูฐาน พึงใส่ใจใจว่าเป็นอื่น เพราะหมายความว่า ไม่ใช่ของตน พึงใส่ใจใจว่าทรุดโทรม เพราะหมายความว่า ย่อยยับ พึงใส่ใจใจว่าว่าง เพราะหมายความว่า ว่างจากสัตว์ พึงใส่ใจใจว่า เป็นอนัตตา เพราะไม่มีอัตตา^๒

อรรถกถา อธิบายไว้ว่า โดยความเป็นของไม่เที่ยง เพราะอาการที่มีแล้วกลับไม่มี ชื่อว่า โดยเป็นทุกข์ เพราะอาการที่บีบคั้นเฉพาะ ชื่อว่า โดยเป็นโรค เพราะอาการที่เบียดเบียน ชื่อว่า โดยเป็นดุจหัวผี เพราะความหมายว่าปรทุษร้ายภายใน ชื่อว่า โดยเป็นดุจลูกศร เพราะเป็นปัจจัยของผีเหล่านั้น หรือชื่อว่า โดยเป็นอาพาธ เพราะความหมายว่าเป็น ปัจจัยของอาพาธที่มีมหาภูตรูปซึ่งเป็นวิสภาคกันเป็นสมภูฐาน ชื่อว่า โดยเป็นอื่น บังคับไม่ได้ เพราะความหมายว่าไม่ใช่ของตน ชื่อว่า เป็นของทรุดโทรม เพราะความหมายว่าจะผุพังไป ชื่อว่า โดยเป็นของสูญ เพราะความหมายว่าว่างจากสัตว์ ชื่อว่า โดยอนัตตา เพราะไม่มีอัตตา^๓

๒.๓ หลักธรรมในสีลวันตสูตร

๒.๓.๑ อุปาทานชั้นที่ ๕ ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญาน อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม ทรามก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ก็ตาม ที่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานเหล่านี้เรียกว่าอุปาทานชั้นที่ ๕^๔

เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคือ อุปาทานชั้นที่ ๕ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคือ อุปาทานชั้นที่ ๕ อยู่อย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้นที่ ๕ อธิบายได้ดังนี้

๑. รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้
๒. เวทนาเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างนี้

^๒ ส.ข.อ. (ไทย) ๒๗/-/๓๖๖.

^๓ อจ.นวก.อ. (ไทย) ๓/๓๖/๔๒๙.

^๔ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๕-๙๖/๖๖-๖๗.

^๕ จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๓.

๓. สัญญาเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้
 ๔. สังขารเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างนี้
 ๕. วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็น
 อย่างนี้

ด้วยหลักการนี้ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายใน^๖ อยู่พิจารณาเห็น
 ธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอก
 อยู่พิจารณาเห็นเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่
 หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือว่าภิกษุนี้มี
 สติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ธรรมมีอยู่ ก็เพียงอาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย ตัณหา
 ทิฏฐิอยู่และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก ภิกษุทั้งหลายพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคือ
 อุปาทานชั้น ๕^๗ อยู่อย่างนี้

อุปาทานชั้น ๕ ได้แก่ อุปาทานชั้นคือรูป ๑ อุปาทานชั้นคือเวทนา ๑ อุปาทานชั้น
 คือสัญญา ๑ อุปาทานชั้นคือสังขาร ๑ อุปาทานชั้นคือวิญญาณ ๑ เหล่านี้ อุปาทานชั้น ๕ ได้แก่
 อุปาทานชั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้แหละภิกษุ^๘

อุปาทาน และอุปาทานชั้น ๕ ก็อันนั้น หามิได้ และอุปาทานชั้นอื่นจากอุปาทานชั้น
 ๕ ก็หามิได้ แต่ฉันทราคะ ในอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้เปนนตัวอุปาทาน^๙.

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เปนที่ตั้งอุปาทาน ความกำหนดด้วยอำนาจความ
 พอใจในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น ชื่อว่า อุปาทาน ธรรมเปนที่ตั้งแห่งอุปาทาน นี้เรียกว่า
 อุปาทาน^{๑๐}

ชั้น ๕ มีทุกขลักษณะ “ทุกข์” ปรากฏในหมวดธรรมสำคัญ ๓ หมวด คือ^{๑๑} เวทนา
 ไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ ทุกข์ในเวทนา เป็นทุกข์ที่มีความหมายแคบที่สุด เรียกว่า ทุกขเวทนา
 (โดยความรู้สึกรู้ว่าเป็นทุกข์) จัดเป็น เวทนาชั้น ทุกข์ในไตรลักษณ์ เป็นทุกข์ที่มีความหมายกว้าง

^๖ ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๒๘.

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

^๘ ส.ข.อ. (ไทย) ๒๗/๑๘๒/๒๓๕.

^๙ คุรยละเอียดใน ส.ข.อ. (ไทย) ๒๗/๑๘๔/๒๓๖.

^{๑๐} ส.ข.อ. (ไทย) ๒๗/๓๐๘/๓๖๓.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา
 จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๓๑-๓๓.

ที่สุด ครอบคลุมทุกข์ทั้ง ๓ หมวดธรรม ทุกข์ในอริยสัจ ๔ คือ สภาวะทุกข์ในไตรลักษณ์ที่จำกัดขอบเขตเฉพาะ ที่จะเป็นปัญหาแก่นุชย์ กล่าวคือ ทุกข์อริยสัจ หมายถึงเรื่อง อุปาทานชั้น^{๑๒}

การเจริญวิปัสสนาโดยมีขั้น ๕ เป็นอารมณ์นั้น ขั้น ๕ ที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น ต้องเป็นขั้นที่เป็นโลกียะ^{๑๓} คือ ประกอบด้วยอุปาทาน เท่านั้น มีแนวทางการปฏิบัติที่สอดคล้องกับพระพุทธพจน์ในมหาสติปัฏฐานสูตรดังนี้ คือ การพิจารณาอุปาทานชั้น ๕ รูปชั้นมี ๕ ลักษณะ คือ เห็นรูปชั้น เกิดเพราะอวิชชาเกิด เพราะตัณหาเกิด, เพราะกรรมเกิด เพราะอาหารเกิด, เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิด ความดับของรูปชั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นรูปชั้น ดับเพราะอวิชชาดับ เพราะตัณหาดับ เพราะกรรมดับ เพราะอาหารดับ เพราะเห็นลักษณะแห่งความดับ ความเกิดของเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น อย่างละ ๕ ลักษณะ คือ เห็นเวทนาชั้นเกิด สัญญาชั้น สังขารชั้นเกิด เพราะอวิชชาเกิด เพราะตัณหาเกิด, เพราะกรรมเกิด เพราะผัสสะเกิด เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิด ความดับของเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น อย่างละ ๕ ลักษณะ คือ เห็นเวทนาชั้นดับ สัญญาชั้นดับ สังขารชั้นดับ เพราะอวิชชาดับ เพราะตัณหาดับ, เพราะกรรมดับ เพราะผัสสะดับ, เพราะเห็นลักษณะของความแปรปรวน เห็นความเกิดของวิญญาณชั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นวิญญาณชั้นเกิดเพราะอวิชชาเกิด, เพราะตัณหาเกิด เพราะกรรมเกิด เพราะรูปนามเกิด เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิดเห็นความดับของวิญญาณชั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นวิญญาณชั้นดับเพราะอวิชชาดับ เพราะตัณหาดับ เพราะกรรมดับ เพราะรูปนามดับ เพราะเห็นลักษณะแห่งความแปรปรวน โอภาสเป็นสังขารชั้นมีความเกิดดับเช่นเดียวกับขั้น ๕

ภิกษุในศาสนาี้ รู้รูปและเหตุเกิดดับของรูป ตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นรูป นี่เป็นเหตุเกิดดับของรูป รู้เวทนาและเหตุเกิดดับของเวทนา ตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นเวทนา นี่เป็นเหตุเกิดดับของเวทนา รู้สัญญาและเหตุเกิดดับของสัญญา ตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นสัญญา นี่เป็นเหตุเกิดดับของสัญญา รู้สังขารและเหตุเกิดดับของสังขาร ตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นสังขาร นี่เป็นเหตุเกิดดับของสังขาร รู้วิญญาณและเหตุเกิดดับของวิญญาณ ตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นวิญญาณ นี่เป็นเหตุเกิดดับของวิญญาณเมื่อพิจารณาขั้น ๕ ดังนี้แล้ว

^{๑๒} พระมหาทรงกลด กุสลจิตโต (พาวงษ์), “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทยสูตร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๓๕.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓, ๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิสุทธิ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๑.

ย่อมเห็นธรรมภายในบ้าง เห็นธรรมภายนอกบ้าง เห็นธรรมภายในและภายนอกบ้างเห็น
ความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง เห็นความเสื่อมในธรรมบ้าง เห็นทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมในธรรมบ้าง
ย่อมมีสติตั้งมั่นว่า ธรรม คือชั้น ๕ มีอยู่เพียงสักว่ารู้ เพียงสักว่าระลึกเท่านั้น

ผู้อันค้นหาและทิวี่ไม่อาศัยแล้ว และไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก ชื่อว่าเห็นธรรมในธรรม คือ
อุปาทานชั้น ๕ อยู่เนื่อง ๆ การเห็นธรรมอยู่เนื่อง ๆ อย่างนี้ย่อมเป็นเหตุทำให้เกิดความเบื่อหน่าย
เมื่อเบื่อหน่าย ก็จะคายจากความ กำหนด จึงทำให้ละความเห็นผิด ถอนอวิชชา จึงทำให้เกิดความรู้
แจ้งในเรื่องของ อุปาทานได้^{๑๔}

อุปาทานชั้น ๕ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นคือทุกข์ เพราะความยึดมั่นถือมั่นเป็น
อิตตาตัวตนในชั้น ๕ ย่อลงมาเหลือเพียงรูปกับนามเท่านั้น พึงโยนิโสมนสิการคือการพิจารณา โดย
แยบคาย ว่าชั้น ๕ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ไม่ควรจะไปยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ ซึ่ง
เป็นตัวทุกข์นั่นเอง

๒.๓.๒ คีล

ศาสนาย่อมมีข้อห้าม ข้อที่พึงงดเว้น สิ่งที่ไม่ให้ประพฤติปฏิบัติด้วยกันทั้งนั้น เพียงแต่อาจ
เรียกข้อห้ามนั้น ๆ แตกต่างกันไป เช่น ศาสนาพุทธเรียกว่า “ศีล” ศาสนาคริสต์เรียกว่า “บัญญัติ ๑๐
ประการ” ศาสนาอิสลามเรียกว่า “บทบัญญัติ ๕ ประการ” และการถือศีลอด ศาสนาฮินดูเรียกว่า “กฎ
สำหรับบรรณะ” เป็นต้น แม้จะเรียกชื่อต่าง ๆ กัน แต่โดยความหมายสาระและข้อปฏิบัติก็คือศีล ของ
แต่ละศาสนานั้นเอง อาจกล่าวได้ว่าทุกศาสนานั้นจะต้องมีศีลเป็นเอกลักษณ์เป็นหลักปฏิบัติของ
ศาสนานั้นๆ หากศาสนาใดไม่มีหลักศีล ไม่มีข้อห้ามเป็นของตนเองคงจะไม่เป็นศาสนาได้เพราะ
องค์ประกอบของศาสนาคือศีลแม้แต่บางลัทธิไม่ได้เป็นศาสนาเขาก็มีข้อห้ามหรือกฎ หรือกฎบัญญัติ
ห้ามเป็นของตน ดังนั้นทุกศาสนาจะต้องมีศีลด้วยกันทั้งนั้น

ความหมายของศีลในพระวินัยปิฎก คือ มีผลที่เป็นสภาพบังคับ มีทั้งข้อห้ามและข้อ
อนุญาต ปรับอาบัติ ไว้แก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด มี ๒ สถาน ๑) อย่างหนักแก้ไขไม่ได้ ๒) อย่างเบาแก้ไขได้
ความ สำรวม ความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย เป็นข้อปฏิบัติ
สำหรับ ควบคุมกาย และวาจา ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัยที่พระพุทธเจ้า
ทรง บัญญัติไว้^{๑๕}

^{๑๔} พระทองประเสริฐ สีส้วโร (มาทัน), “การศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอนัตต
ลักษณะสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๗), หน้า ๔๐.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ป. (ไทย) ๘/๑/๑.

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัยไว้เพื่อให้มีสภาพเกื้อกูลที่สุด แก่การปฏิบัติที่มุ่งตรงต่อ จุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา และการเผยแผ่ความดีงามที่เกิดจากการปฏิบัติให้กว้างออกไปเพื่อ ประโยชน์สุขของชาวโลกด้วยเหตุดังกล่าวพระพุทธเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล เราจักบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย อาศัย อำนาจ ประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ ๑ เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์ ๑ เพื่อข่ม บุคคลผู้เกื้อยาก ๑ เพื่ออยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ๑ เพื่อป้องกันอาสวะอันจะ บังเกิด ในปัจจุบัน ๑ เพื่อกำจัดอาสวะอันจักบังเกิดในอนาคต ๑ เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ ยังไม่ เลื่อมใส ๑ เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว ๑ เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรม ๑ เพื่อถือตามพระวินัย”^{๑๖}

ในพระสูตรต้นตปิฎก ได้กล่าวถึง ศีลว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจาก ไปไม่นาน ภิกษุ เหล่านี้ได้สนทนาเรื่องที่ค้างไว้ดังต่อไปนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุ น้าอัครธรรยจริง ไม่เคย ปรากฏ ที่พระ ตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก ทรงมีอำนาจมาก ทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต กาลผู้ปรินิพพาน แล้ว ผู้ตัดธรรมเครื่องเนิ่นช้า ๑ ได้แล้ว ผู้ตัดทาง ๒ ได้แล้ว ผู้ตัดวัฏฏะ ๓ ได้แล้วผู้ ล่วงทุกข์ ๔ ทั้งปวง ได้แล้ว ทั้งโดยพระชาติ พระนาม พระโคตร พระชนมายุคู่พระอัครสาวกและการ ประชุมพระสาวกว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงมีพระชาติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค เหล่านี้จึงมีพระนามอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงมีพระโคตร อย่างนี้ แม้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีศีลอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค เหล่านี้จึง ทรงมีธรรม ๕ อย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีปัญญาอย่างนี้ แม้ เพราะเหตุ นี้พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ๖ อย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มี พระภาค เหล่านี้จึงทรงมีธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น ๗ อย่างนี้”^{๑๗}

ความหมายของศีลในพระอภิธรรมปิฎก ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “บุคคลบางคนใน โลกนี้ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตน แต่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ด้วยตน แต่ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตน แต่ชักชวนคนอื่น ให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตน แต่ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ ไม่เป็นผู้ ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วยตน แต่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ บุคคลอย่าง นี้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๔/๒๘.

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓/๖.

บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย เพื่อประโยชน์คนอื่นด้วยเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเอง ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตนด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วย ปัญญาด้วยตนด้วย ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตนด้วย ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วยตนด้วยชักชวนผู้อื่น ให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วย บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย เพื่อประโยชน์ ผู้อื่นด้วย

บุคคลที่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่นเป็นไฉนบุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตน ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตน ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนไม่ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตน ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วยตน ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น^{๑๘}

การที่เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลปัญญา และวิมุตติ ด้วยตนเองแล้ว และชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมให้รู้ตามด้วยพระพุทธเจ้ากล่าวว่าคุณนั้นเป็นผู้สร้าง ประโยชน์แก่ส่วนรวม แต่กลับกัน การที่เราเป็นผู้ทูลศัลย์ ด้อยปัญญา และไม่ทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติ ด้วย ตนเองแล้ว และชักชวนผู้อื่นให้เป็นผู้ทูลศัลย์ ด้อยปัญญาและไม่ทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติด้วยพระพุทธองค์ตรัสว่า ผู้นั้นไม่ได้เป็นผู้สร้างประโยชน์^{๑๙}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายของ ศีล ไว้ในเบญจศีล และเบญจธรรมว่า “ศีลนั้นเป็นเหมือนบรรทัดสำหรับให้คนประพฤติความดีให้คงที่เปรียบเหมือนผู้แรกจะเขียนหนังสือต้องอาศัยเส้นบรรทัดเป็นหลักไปตามนั้น หนังสือที่เขียนจึงจะมีบรรทัดอันตรง ถ้าหาไม่ตัวหนังสือก็จะคดงอเลื้อย เมื่อชำนาญแล้วก็จะเขียนไปได้โดยไม่ต้องมีบรรทัดฉนั้นใครคนแรกประพฤติความดี ไม่ได้ถืออะไรไว้เป็นหลัก ใจไม่มั่นคงอาจเอนเอียงลงหาทุจริต เพราะไม่หะครอบงำ เมื่อบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์จนเป็นปกติมารยาทได้แล้วจึงประพฤติคุณธรรมอย่างอื่นก็มักยั่งยืนไม่ผันแปร”^{๒๐}

พุทธทาสภิกขุ ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับศีลธรรมไว้ว่าศีลธรรมในฐานะที่เป็นสังคมศาสตร์ ก็หมายความว่าสิ่งที่จะตัดปัญหาของสังคมได้ตามหน้าที่ หรือตามวัตถุประสงค์ของสิ่งนี้ เช่น สังคมไม่มีความสงบ เกิดเป็นปัญหาขึ้นมาว่า สังคมไม่สงบ ก็มีศาสตร์อันหนึ่งที่จะช่วยตัดปัญหาอันนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสังคมศาสตร์ที่เป็นศีลธรรมหรือว่าศีลธรรมที่เป็นสังคมศาสตร์ ศีลธรรมซึ่งเป็น

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน อง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๗/๒๑.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน อง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๗/๒๑.

^{๒๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *เบญจศีลและเบญจธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

สังคมนาสนร์ ก็จะมีมุ่งหมายแก้ปัญหาตามความหมายของคำว่าศีลธรรมนั่นเอง ฉะนั้นศีลธรรมเท่าที่จำเป็นแก่สังคมนั้นคือสังคมนาสนร์หรือศีลธรรมที่อยู่ในรูปของสังคมนาสนร์^{๒๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของ ศีล หมายถึง การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นการ รักษาปกติตามระเบียบวินัย หรือข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว เดิมเรียกว่า สิกขาบท ๕ เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกตนใคร่ปฏิบัติตามนี้เรียกว่า มีศีลเบื้องต้น^{๒๒}

วชิณ อินทสระ กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธจริยศาสตร์ ถึงศีล คือ เจตนางดเว้นจากความชั่วทางกาย วาจา และทางใจด้วย เจตนางดเว้นทุจริตทางกาย วาจา ท่านเรียกว่า เจตนาศีล การงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ เรียกว่า เจตนาศีล คือศีลที่เกี่ยวกับใจโดยตรง แม้ไม่ทำด้วยกาย วาจา ก็ทำให้ศีลทางใจขาดได้ มโนทุจริต ๓ นั้น คือ ๑ อภิชฌา โลภอยากได้ของผู้อื่น ๒ พยาบาท คิดปองร้ายผู้อื่น ๓ มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า ความดีไม่มี ความชั่วไม่มี ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว เป็นต้น คิดอย่างนี้เห็นอย่างนี้เป็นมโนทุจริต เป็นบาปทางใจ ส่วนที่ประพฤติดอกออกมาทางกาย ทางวาจาก็เป็นกายทุจริต วจีทุจริต เว้นกายทุจริตและวจีทุจริตเสียได้ จักเป็นเจตนาศีลวิริตหรือ เวรมณี คือเจตนางดเว้นนั้นมี ๓ อย่าง คือ ๑ สมาทานวิริต งดเว้นด้วยการสมาทานคือตั้งใจไว้ เช่นตั้งใจไว้ว่า จะไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ดื่มสุราเมรัย เป็นต้น แล้วเว้นได้ตามความตั้งใจอย่างที่ตั้งศีลหรือสมาทานศีลกันอยู่ในปัจจุบัน ๒ สัมปัตตวิริต งดเว้นได้เมื่อประจวบกับเหตุการณ์อันเป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีล ไม่ได้ตั้งใจไว้ก่อน เช่น เห็นกระเป๋าตังค์ของคนอื่นลืมหิ้วไว้ในที่ ๆ ไม่มีใครเห็น นอกจากตน ทั้งเป็นเวลาที่ขาดแคลนทรัพย์ด้วย แต่พอคิดเห็นใจผู้อื่น จึงเว้นเสียไม่ถือเอาทรัพย์นั้นเรื่องอื่นๆ ก็ทำนองเดียวกัน คือเว้นความชั่วนั้น ๆ เสียได้แม้มีโอกาสจะทำ ๓ สมุจเฉทวิริต การงดเว้นได้อย่างเด็ดขาด ถอนรากถอนโคนข้อนี้หมายถึงการเว้นได้อย่างเด็ดขาดถอนรากถอนโคนข้อนี้หมายถึงการเว้นความชั่วของพระอริยะเจ้า ซึ่งท่านได้มาพร้อมกับการบรรลุธรรมมรรคอรียผล^{๒๓}

ศีล คือ การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นการรักษากปกติตามระเบียบวินัย หรือข้อปฏิบัติในการเว้นจากการกระทำความชั่ว เป็นฐานที่สำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นข้อปฏิบัติที่เข้าถึงธรรมและบรรลุธรรมได้ตามหลักพุทธศาสนา

๒.๓.๓ โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ (กำหนดไว้ในใจโดยแยบคาย) หมายถึง การใช้ความคิดหาเหตุผลอย่าง

^{๒๑} พุทธศาสนิกขุ, การกลับมาแห่งศีลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๒๗.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๖.

^{๒๓} วชิณ อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๙-๔๐.

ถูกวิธี รู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามสิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน มันเป็นเช่นนั้น เมื่อบุคคลมนสิการโดยแยกกายอย่างสม่ำเสมอแล้วจะทำให้เป็นสัมมาทิฐิ ดังพุทธพจน์ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ เมื่อมนสิการโดยแยกกายสัมมาทิฐิที่ไม่เกิดก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น”^{๒๔}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีคำที่ให้ความหมายเดียวกับโยนิโสมนสิการปรากฏอยู่มากมายเช่น พิจารณาโดยแยกกาย มนสิการโดยแยกกาย มนสิการเป็นอุบายวิธีใส่ใจใคร่ครวญไตร่ตรองคำนึงถึง เป็นต้น ดังต่อไปนี้

๑) โยนิโสมนสิการ หมายถึงการพิจารณาอย่างถูกต้องเหมาะสม^{๒๕} การคิดให้รอบคอบ^{๒๖} การไตร่ตรองให้รอบคอบ^{๒๗} การคำนึงถึงธรรมอย่างถูกวิธีถูกทาง ดังเช่นพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางพวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรมคือสุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัฏฐตธรรม และเวทลลสะ พวกเขาล่าเรียนธรรมนั้นแล้วย่อมไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงจะประจักษ์ชัดแก่พวกเขาผู้ไตร่ตรองเนื้อความด้วยปัญญา”^{๒๘}

๒) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การคำนึงถึงอย่างเข้าใจถูกทาง เช่น ไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังในสิ่งที่ยังมาไม่ถึง สิ่งที่ล่วงไปแล้วให้ละสิ่งที่ยังมาไม่ถึงก็เป็นสิ่งที่มาไม่ถึงไม่ต้องนำมาคิดคำนึง^{๒๙} หรือในขณะที่ใกล้จะตายให้คิดคำนึงแต่ในแง่มุมที่ดี ในกุศลที่ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภคทรัพย์ทั้งหลาย เราได้บริโภคนแล้ว คนที่ควรเลี้ยงเราได้เลี้ยงแล้ว อันตรายทั้งหลายเราได้ข้ามพ้นแล้ว ทักษิณามีผลสูงขึ้นไปเราได้ให้แล้วและพลีกรรม ๕ อย่างเราได้ทำแล้ว”^{๓๐}

๓) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การพิจารณาโดยการสำรวจรวมในอินทรีย์ทั้ง ๕^{๓๑} ความตั้งใจมุ่งมั่นเพียรปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม^{๓๒} การพิจารณาสาวหาตามเหตุปัจจัยซึ่งเป็นเหตุให้เกิด

^{๒๔} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๓/๓๙.

^{๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๗/๓๙๔.

^{๒๗} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๓๕/๑๑๗.

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๔.

^{๒๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๑๙.

^{๓๐} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๔.

^{๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒.

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๕/๔๔.

ปัญญา^{๓๓} การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี การใส่ใจใคร่ครวญ การพิจารณาโดยอุบายวิธีที่แยบคายเช่น พิจารณาว่าไม่เที่ยงในสิ่งที่ไม่เที่ยง พิจารณาว่าเป็นทุกขในสิ่งที่เป็นทุกข พิจารณาว่าเป็นอนัตตาในสิ่งที่เป็นอนัตตา^{๓๔} และพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๓๕}

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใส่ใจโดยถูกต้อง ถูกตามหลักการ ถูกกับเหตุผล ถูกอุบาย ถูกวิธีการ ถูกตรงตามที่มีนเป็นจริง ถูกตามหลักการที่พระพุทธเจ้าสอนเอาไว้ รวมทั้งการรู้จักคิด พิจารณา รู้จักมองให้ถูกแง่มุม มองในมุมที่จะทำให้ได้รับประโยชน์จากสิ่งนั้น ทำให้เกิดความรู้ความ เข้าใจที่ถูกต้อง เมื่อมีความเข้าใจอย่างถูกต้อง ก็จะมีการปฏิบัติต่อสิ่งนั้นได้อย่างเหมาะสม ไม่เกิดโทษ ต่อตนเองและผู้อื่น จนเกิดปัญญาเห็นความจริง โยนิโสมนสิการทำให้มีสติสัมปชัญญะและอินทริย สัจวที่บริบูรณ์ได้^{๓๖}

ในคัมภีร์อรรถกถา พอจะสรุปความหมายของโยนิโสมนสิการซึ่งให้ความสำคัญกับ ความหมายในแง่ของการเข้าถึงสัจธรรมได้ดังนี้คือ

๑) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การพิจารณาใส่ใจโดยหลักการหรือแนวทางที่ถูกต้อง (กล่าวคือ การกำหนดในใจโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อสุภะ)^{๓๗}

๒) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การพิจารณาใส่ใจโดยหลักการที่สอดคล้องกับการตรัส รู้ร้อยสี่จ ๔ (ได้แก่ มโนทวาริกขวนจิตหรืออวิชขจิตที่เป็นตัวเปลี่ยนจากภวังค์มาเป็นวิถิ)^{๓๘} หมายถึง การพิจารณาใส่ใจตั้งแต่เมื่อตากระทบกับรูป หูกระทบกับเสียง... โดยใส่ใจหรือกำหนดรู้ว่ นี้คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เป็นต้น

ในคัมภีร์อรรถกถา^{๓๙} ได้แสดงประเภทของโยนิโสมนสิการไว้ดังต่อไปนี้

๑) อุบายมนสิการ คือ คิดหรือพิจารณาโดยอุบายคือ คิดอย่างมีวิธีหรือคิดถูกวิธี หมายความว่า คิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริงสอดคล้องเข้ากับแนวสัจจะทำให้ยังรู้สภาวะลักษณะ

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗/๓๑.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙.

^{๓๕} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๘/๑๙๐.

^{๓๖} พระโฆสพลย์ วิบุโล (สุดใจ), “ศึกษาอินทริยสังวรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๗๒.

^{๓๗} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๓๕.

^{๓๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๓๓๕.

^{๓๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๓๕.

และสามัญลักษณ์ของสิ่งทั้งหลาย

๒) ปถมนสิการ คือ คิดเป็นหรือคิดถูกทางคือ คิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับจัดลำดับได้ หรือมีลำดับมีขั้นตอนแล่นไปเป็นแถวเป็นแนวหมายความว่า ความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผล เป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสนไม่ใช่ประเดี๋ยววนเวียนติดพันเรื่องนี้ที่นี่ เดี่ยวเตลิดออกไปเรื่องนั้นที่โน้น หรือกระโดดไปกระโดดมาต่อเป็นขึ้นเป็นอันไม่ได้

๓) อุปาทกมนสิการ^{๔๐} คือ คิดให้เกิดผลคือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ถึงถึงการคิดอย่างมีเป้าหมายหมายความว่า การคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรมเช่น การพิจารณาที่ทำให้มีสติหรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น

๔) การมนสิการ คือ คิดตามเหตุคิดค้นเหตุคิดตามเหตุผลหรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายความว่า การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้าหรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

โยนิโสมนสิการที่เกี่ยวข้องกับวิปัสสนา^{๔๑} คือ การเอาใจใส่หรือการตามกำหนดรู้รูปนามที่กำลังเกิดขึ้นให้ตรงตามสภาวลักษณะ กิจจะ(ระสะ) ปัจจุบันฐานและปทัฏฐาน และให้ถูกต้องตามหลักไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณ์ เป็นต้น เมื่อปัจจัยขญาณของโยคีแก่กล้าแล้ว โยคีก็จะสามารถพิจารณากำหนดรู้เทียบเคียงวินิจฉัยรูปนามที่ตนยังไม่เคยเห็นโดยประจักษ์กับรูปนามที่ตนเห็นแล้ว โดยประจักษ์ได้ การพิจารณาอย่างนี้ ก็เรียกว่า โยนิโสมนสิการ เช่นกัน ซึ่งโยนิโสมนสิการนี้ก็คือ การเอาใจใส่อันเป็นหนทางที่ถูกต้องที่จะนำไปสู่การได้มาซึ่งวิปัสสนาญาณพิเศษ มรรคญาณ และผลญาณต่อไป

ลักษณะสำคัญของโยนิโสมนสิการ เป็นองค์ประกอบภายใน^{๔๒} คือ เป็นการพิจารณาเข้าใจด้วยตนเอง รู้จักคิดด้วยตนเอง เช่น เมื่อมีเหตุให้หุดหู่ห้อยหรือเศร้าเสียใจ เขาก็คิดแก้ไขปลุกใจของเขาเองได้สำเร็จเป็นอย่างดี^{๔๓} ซึ่งตรงข้ามกับคนที่คอยสั่งสมความคิดมองแง่ร้ายคอยเห็นคนอื่นเป็นศัตรู คนที่เสพคุ้นกับความหวาดระแวงว่าคนอื่นจะคิดร้ายจนสะดุ้งผวาอาจกลายเป็นโรคประสาทได้^{๔๔} ฉะนั้นวัตถุแห่งความคิดอย่างเดียวกัน แต่ใช้โยนิโสมนสิการกับอโยนิโสมนสิการย่อม

^{๔๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๔๒.

^{๔๑} พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ) รัตนาราม, จารุญ ธรรมดา แปล, วิปัสสนาขุณี (ฉบับสมบูรณ์), พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๑๑.

^{๔๒} สุมน อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราคณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร่วมกับสำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๗.

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๗๑.

^{๔๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๐.

ให้ผลต่อชีวิตจิตใจและพฤติกรรมไปคนละอย่าง เช่น คนหนึ่งคำนึงถึงความตายด้วยโยนิโสมนสิการ ก็เกิดความหวาดหวั่นหุดห่ออยู่ไม่ยากทำอะไรๆ หรือฟุ้งซ่านคิดวุ่นวาย อีกคนหนึ่งคำนึงถึงด้วย โยนิโสมนสิการกลับทำให้เกิดความสำนึกในการที่จะละเว้นความชั่ว ใจสงบเกิดความไม่ประมาท กระตือรือร้นเร่งทำสิ่งดีงาม ซึ่งมีพุทธพจน์รับรองดังนี้ "โดยกำหนดว่าเป็นองค์ประกอบภายใน เราไม่ เล็งเห็นองค์ประกอบอื่นแม้สักข้อหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ เหมือนโยนิโสมนสิการเลย"^{๔๕}

เป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา^{๔๖} หรือเป็นเหตุให้เกิดปัญญา คือ ทำให้เกิดการใช้ปัญญาพร้อมกับทำให้ปัญญานั้นเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป โดยมีลักษณะคำนึงพิจารณา ไม่ใช่ลักษณะตัดขาด กล่าวคือมีหน้าที่รวบรวมความคิดมาเสนอให้ปัญญาทำงานกำจัดกิเลส เปรียบเสมือนมือซ้ายรวบรวม เอารวงข้าวไว้ให้มือขวาที่ถือเคียวเกี่ยวตัดได้สำเร็จ ซึ่งมีพุทธพจน์รับรองหลายแห่ง เช่น

เป็นเหตุให้เกิดโพชฌงค์ ๗ ดังนี้ "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันท โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตเพื่อความคิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ ประการ ฉันทนั้น"^{๔๗} หรือ "ภิกษุทั้งหลาย ภายนี้ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉันท โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้"^{๔๘} หรือ "เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้โพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่เหมือนโยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยแยบคาย) นี้"^{๔๙} หรือ "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมนสิการโดยไม่แยบคาย..กามฉันทะ..พยาบาท..ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ..วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป"^{๕๐}

เป็นเหตุให้เกิดมรรคมืองค์ ๘ ดังนี้ "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันท โยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยบคาย) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความคิดขึ้นแห่งอริยมรรคมืองค์ ๘ ฉันทนั้น"^{๕๑}

เป็นเหตุให้ละโลภะ โทสะ และโมหะ ดังนี้ " อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ราคะ..โทสะโมหะ

^{๔๕} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๐๗/๑๗

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, หน้า ๖๗๒.

^{๔๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๔/๑๒๗.

^{๔๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๒.

^{๔๙} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๗๕/๑๔.

^{๕๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐๕/๑๓๗.

^{๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๕/๔๔.

ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ละได้ ฟังตอบว่า “โยนิโสมนสิการ” เมื่อมนสิการโดยแยบคาย รากะ โทสะ โมหะที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ละได้”^{๕๒}

เป็นเหตุให้ละอาสวะทั้งหลาย ดังนี้ "ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นอาสวะของภิกษุผู้รู้ ผู้เห็นโยนิโสมนสิการ และอโยนิโสมนสิการ เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป"^{๕๓}

เป็นเหตุให้บรรลุมุทิตี ดังนี้ "ภิกษุทั้งหลาย วิมุตติ(ความหลุดพ้น) อันยอดเยี่ยมเรา บรรลุแล้ว วิมุตติอันยอดเยี่ยมเรากระทำให้แจ้งแล้ว เพราะมนสิการโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรไว้ชอบโดยแยบคาย"^{๕๔} หรือ"ธรรมมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ๙ ได้แก่ บุคคลมนสิการโดยแยบคาย ปราโมทย์ย่อมเกิด ปีติย่อมเกิด กายย่อมสงบ ย่อมได้รับสุข จิตย่อมตั้งมั่น ย่อมรู้ ย่อมเห็น ตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายได้เอง เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จึงหลุดพ้นนี้ คือธรรม ๙ ประการที่มีอุปการะมาก "^{๕๕}

เป็นอาหารหล่อเลี้ยงสติสัมปชัญญะ^{๕๖} คือ ช่วยให้อสติสัมปชัญญะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ช่วยให้อสติสัมปชัญญะที่เกิดขึ้นแล้วเกิดต่อเนื่องไปอีก^{๕๗} เช่น คนที่มีมนสิการเป็นระเบียบ มีมนสิการเล่นเรื่อยได้เรื่อยได้ราวเดินเป็นแถวเป็นแนว ย่อมคุมเอาสติสัมปชัญญะไว้ใช้ได้เรื่อย เพราะตามสภาวะแท้จริง เราจะไปรักษาไปกักไปกดตึงเอาสติสัมปชัญญะไว้ไม่ได้ ที่ถูกต้องคือต้องหล่อเลี้ยงมันไว้ หมายความว่า สร้างปัจจัยให้มันอยู่ เมื่อมีปัจจัยให้มันเกิดมันก็เกิด เป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย

เป็นธรรมะรักษาตน คือ ทุกคนสามารถใช้โยนิโสมนสิการได้ ตั้งแต่มนสิการในแนวทางของศีลธรรม ความดีงาม^{๕๘} เช่น มนสิการในทางที่จะเป็นมิตร รักและปรารถนาดีมีเมตตา ช่วยเหลือเกื้อกูล จนถึงมนสิการแยกแยะองค์ประกอบและสืบสาวหาเหตุปัจจัยที่ต้องใช้ปัญญาละเอียดประณีต ซึ่งเบื้องต้นต้องอาศัย ศรัทธา(ที่ถูกต้อง)เพื่อเป็นอาหารหล่อเลี้ยงโยนิโสมนสิการ^{๕๙} เมื่อใช้โยนิโสมนสิการอยู่บ่อย ๆ และได้อาหารหล่อเลี้ยงเสริมอยู่เรื่อย ๆ โยนิโสมนสิการก็กลับเป็นปัจจัยส่งเสริม

^{๕๒} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๙/๒๗๔.

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘.

^{๕๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๐/๑๗๘.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๘.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๗๔.

^{๕๗} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๖๗๓.

^{๕๙} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๔; ๖๒/๑๓๗.

ศรัทธา และนำบุคคลผู้นั้นไปสู่ความรู้แจ้งและความหลุดพ้นได้ในที่สุด ซึ่งไม่สามารถปฏิเสธปัจจัยภายนอก คือ กัลยาณมิตร (ปรโตโฆสะ) ได้เลย แต่ตัวตัดสินอยู่ที่ภายในคือ โยนิโสมนสิการ ผู้ใดใช้โยนิโสมนสิการได้ดี การอาศัยปัจจัยภายนอกก็น้อยลงตามอัตรา ผู้ใดไม่ใช้โยนิโสมนสิการกัลยาณมิตรใด ๆ ก็ไม่อาจช่วยได้สำเร็จ

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้ว่า "เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนโยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยแยบคาย)นี้ โยนิโสมนสิการย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก^{๖๐}.. เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ฯลฯ โยนิโสมนสิการย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสังขาร^{๖๑}

เป็นกุศลธรรม^{๖๒} คือ เป็นการมองตามความเป็นจริงหรือมองตามเหตุไม่ใช่มองตามอวิชชาค้นหา หรือมองตามสิ่งที่ตั้งหลายมันเป็นของมันไม่ใช่มองตามที่เราอยากให้มันเป็นหรือไม่อยากให้มันเป็น หรือการพิจารณาตามสภาวะตามเหตุปัจจัย ทำให้เข้าใจความจริง ทำให้เกิดกุศลธรรม อย่างน้อยก็ทำให้วางใจวางท่าทีและปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ได้เหมาะสมที่สุดในคราวนั้น ๆ

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้ว่า "เราไม่เห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่งที่ทำให้เหตุซึ่งมีอยู่ภายในตนให้มีอุปการะมากอย่างนี้เหมือนโยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยแยบคาย)นี้เลย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อมนสิการโดยแยบคาย ย่อมละอกุศลได้ และทำกุศลให้เจริญ"^{๖๓} หรือ "ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล เป็นฝ่ายกุศล ทั้งหมดมีโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) เป็นมูล รวมลงในโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ พึงหวังข้อนี้ได้ว่า ‘จักเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก’"^{๖๔} หรือ"เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนโยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยแยบคาย)นี้ เมื่อมนสิการโดยแยบคาย กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป"^{๖๕}

หน้าที่ของโยนิโสมนสิการ ความสนใจเอาใจใส่อย่างแท้จริง เป็นพื้นฐาน เป็นมูลเหตุหรือเป็นปัจจัยให้กุศลทั้งหลายเกิดขึ้นมา เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ซึ่งในการกำหนดอารมณ์หรือการ

^{๖๐} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๙๑/๑๕.

^{๖๑} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๒๓/๑๙.

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๖๗๔.

^{๖๓} ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๖/๓๖๐.

^{๖๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๓/๑๔๕.

^{๖๕} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๗/๑๒.

ปฏิบัติธรรมนั้น หากขาดการโยนิโสมนสิการ ผลการปฏิบัติก็จะปรากฏออกมาได้ไม่ดี ฉะนั้นการรู้จักหรือเข้าใจหน้าที่ของโยนิโสมนสิการจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งในที่นี้สามารถสรุปได้ ๒ ระดับ คือ ระดับกุศลภาวนาและระดับปัญญาภาวนา โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ระดับกุศลภาวนา^{๖๖} คือ มุ่งเตรียมพื้นฐานหรือพัฒนาตนเองในด้านคุณธรรมให้เป็นผู้พร้อมสำหรับการปฏิบัติขั้นสูงขึ้นไป เพราะเป็นเพียงขั้นขัดเกลากิเลส เป็นฝ่ายสมณะ นำไปสู่โลกีย์สัมมาทิฐิ

โลกีย์สัมมาทิฐิหรือโลกีย์ปัญญา เป็นการคิดตามหลักความดีงามและความคิดที่อยู่ในแนวทางศีลธรรม เช่น คิดในทางเป็นมิตร คิดปรารถนาดี คิดเมตตากรุณา คิดเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คิดไม่ย่อท้อเป็นต้น เมื่อทำบ่อย ๆ ซ้ำ ๆ ก็จะเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญาในระดับที่เรียกว่า กัมมัชสกตาสัมมาทิฐิ เป็นขั้นจริยธรรม

หลักการทั่วไปของวิธีคิดแบบนี้ คือ สิ่งที่ได้ประสบหรือได้รับรู้อย่างเดียวกันบุคคลผู้ประสบหรือรับรู้ต่างกัน อาจมองเห็นและคิดนึกปรุงแต่งไปคนละอย่าง แม้แต่บุคคลคนเดียวก็มองเห็นของอย่างเดียวกัน หรือประสบอารมณ์อย่างเดียวกัน แต่ต่างขณะ ต่างเวลา ก็อาจคิดเห็นปรุงแต่งต่างออกไปครั้งละอย่าง คราวหนึ่งร้าย คราวหนึ่งดี

การทำใจที่ช่วยตั้งต้นและชักนำความคิดให้กินไปในทางที่ดีงามและเป็นประโยชน์ มีความสำคัญทั้งในแง่ที่ทำให้เกิดความคิดและการกระทำที่ดีงามเป็นประโยชน์ในขณะนั้น ๆ และในแง่ที่ช่วยแก้ไขนิสัยความเคยชินร้าย ๆ ของจิตที่ได้สั่งสมไว้แต่เดิมพร้อมกับสร้างนิสัยความเคยชินใหม่ที่ดีงามให้แก่จิตไปในเวลาเดียวกันด้วย เช่น ทำใจหรือคิดไม่ถูกวิธี อกุศลธรรมก็จะเกิดขึ้นเช่น คิดถึงความตายแล้วสลดหดหู่ เกิดความเศร้าความเหี่ยวแห้งใจบ้าง เกิดความหวั่นกลัวหวาดเสียวใจบ้าง แต่ถ้ามีโยนิโสมนสิการคือ ทำใจให้คิดให้ถูกวิธี ก็จะเกิดกุศลธรรม คือ เกิดความรู้สึกลึ้นตัวเร้าใจ ไม่ประมาท เร่งชวนขวายปฏิบัติกิจหน้าที่ ทำสิ่งดีงามเป็นประโยชน์ ประพฤติปฏิบัติธรรมตลอดจนรู้เท่าทันความจริงที่เป็นคตินิยมของสังฆาร ซึ่งประเด็นนี้ไม่ใช่ความมุ่งหมายโดยตรงของงานวิจัยนี้

๒) ปัญญาภาวนา^{๖๗} คือ มุ่งใช้ในการปฏิบัติธรรมจนถึงที่สุด เพราะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริง มุ่งให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะ เป็นฝ่ายวิปัสสนา นำไปสู่โลกุตตรสัมมาทิฐิ อันเป็นส่วนสำคัญที่งานวิจัยนี้สนใจและเน้นศึกษาไปตามลำดับในตอนต่อไป

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๙๕.

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, หน้า ๖๘๑.

โลกุตตรสัมมาทิฐิหรือโลกุตตรปัญญา เป็นการคิดตามความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัยตามที่มันเป็นไมเอนเอียงไปตามความชอบความชังของตนหรือตามที่อยากให้มันเป็นไปอย่างไร เรียกว่า วิปัสสนาปัญญาหรือสังขานุโลมิกญาณ คือการพิจารณาใคร่ครวญอยู่เนื่อง ๆ การเอาใจใส่การน้อมจิตเข้าไปหา การมนสิการสังขารที่มีสภาพไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง, สังขารที่มีสภาพไม่งามว่าไม่งาม, สังขารที่มีสภาพเป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์, สังขารที่มีสภาพเป็นอนัตตาว่าเป็นอนัตตา (ไม่อยู่ในบังคับบัญชา) เป็นวิธีการที่เกื้อกูลต่อการได้บรรลุอรุณิยสัง

หลักการหรือสาระสำคัญของวิธีคิดแบบปัญญาภาวนา หรืออรุณิยสังนี้ คือ การเริ่มต้นจากปัญหาหรือความทุกข์ที่ประสบ โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจกับปัญหาคือความทุกข์นั้นให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข ในเวลาเดียวกันกำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ และเป็นไปได้ได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหาโดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้นั้น ซึ่งมีวิธีปฏิบัติโดยย่อดังนี้

ขั้นที่ ๑ ทุกข์ คือ สภาพปัญหา ความคับข้อง ติดขัด กัดค้น บีบคั้น บกพร่อง ที่เกิดมีแก่ชีวิตหรือที่คนได้ประสบ หรือนามรูปหรือชั้น ๕ หรือโลกและชีวิตที่ตกอยู่ในอำนาจของกฎธรรมดา สำหรับทุกข์นี้เรามีหน้าที่เพียงกำหนดรู้ คือทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตให้ชัด หน้าที่นี้เรียกว่า ปริยญา คือ การกำหนดรู้ แล้วก็วางใจวางท่าทีแบบรู้เท่าทันกตธรรมดา

ขั้นที่ ๒ สมุทัย คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุของปัญหา ได้แก่เหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้าสัมพันธ์ขัดแย้งส่งผลสืบทอดกันมาจนปรากฏเป็นสภาพบีบคั้น กัดค้น คับข้อง ติดขัด อึดอัด บกพร่อง ในรูปต่าง ๆ แปลก ๆ กันไป ซึ่งจะต้องค้นหาให้พบ แล้วทำหน้าที่คือ ปหาน ได้แก่ กำจัดหรือละเสีย พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงต้นเหตุ^{๖๘} และเหตุปัจจัยตามหลักปฏิจจสมุพบาท เมื่อประสบทุกข์หรือปัญหาจำเพาะแต่ละกรณีก็ต้องพิจารณาสืบสาวหาสาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

ขั้นที่ ๓ นิโรธ คือ ความดับทุกข์ ความพ้นทุกข์ ภาวะไร้ทุกข์ ภาวะพ้นปัญหา เป็นจุดหมายที่ต้องการ ซึ่งเรามีหน้าที่ สัจฉิกิริยา หรือทำให้เป็นจริง ทำให้สำเร็จหรือบรรลุถึง ในขั้นนี้จะต้องกำหนดได้ว่าจุดหมายที่ต้องการคืออะไร มีจุดหมายรอง หรือจุดหมายลดหลั่นแบ่งเป็นขั้นตอน ในระหว่างได้อย่างไรบ้าง

ขั้นที่ ๔ มรรค คือ ทางดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือวิธีแก้ไขปัญหานั้น ได้แก่วิธีการและรายละเอียดสิ่งที่จะต้องปฏิบัติ เพื่อกำจัดเหตุปัจจัยของปัญหา ให้เข้าถึงจุดหมายที่ต้องการ ซึ่งเรามีหน้าที่ ภาวนา คือ ปฏิบัติหรือลงมือทำ สิ่งที่ต้องทำในขั้นของความคิด ก็คือ กำหนดวางวิธีการแผนการและรายการสิ่งที่จะต้องทำ

^{๖๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

ลักษณะสำคัญและหน้าที่ของโยนิโสมนสิการที่กล่าวมาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทมุ่งให้ความสำคัญกับการนำไปใช้ประโยชน์เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ทั้งในระดับโลกียะและโลกุตตระ หรือระดับบุคคลภาวณา และปัญญาภาวณา

อโยนิโสมนสิการ การเอาใจใส่รูปนามที่ปรากฏทางทวาร ๖ โดยอาการที่เป็นของเที่ยง เป็นสุขอยู่ในบังคับบัญชาตามที่ตนปรารถนา โดยอาการที่เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เป็นของจริง เป็นของเที่ยงงาม อย่างนี้ท่านเรียกว่า อโยนิโสมนสิการ แม้ว่าการเอาใจใส่โดยอาการดังที่กล่าวแล้วข้างต้นจะไม่ค่อยปรากฏ แต่การเอาใจใส่พิจารณารูปนามทั้งหลายที่มาปรากฏทางทวาร ๖ โดยขาดสติที่กำหนดอย่างนี้ ล้วนแต่เรียกว่า อโยนิโสมนสิการทั้งสิ้น เพราะกำลังอยู่ในเรื่องของการเจริญวิปัสสนา สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่าในเวลาที่ยึดมั่นมาพิจารณากำหนดรู้สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการเอาใจใส่ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น โดยการเอาใจใส่อาการที่เป็นของเที่ยงเป็นต้น ก็อาจจะปรากฏได้ ทั้งนี้เพราะไม่มีการกำหนดนั่นเอง

ดังนั้น การจัดให้เป็น อโยนิโสมนสิการ หมายความว่า ในขณะที่โยคีกำลังเห็นแต่มีได้ กำหนดสติว่า เห็นหนอ การเห็นนั้น ก็จะไม่หยุดอยู่แค่สักแต่ได้เห็นเท่านั้น เพราะหลังจากนั้นการเอาใจใส่ เช่น เห็นใคร ผู้ที่เห็นนั้นก็เคยเห็นมาก่อน ปัจจุบันบุคคลนี้ก็ยังมีปรากฏอยู่ หรือการเอาใจใส่โดยอาการที่ว่า หลังจากที่ได้เห็นไปแล้ว บุคคลที่เห็นนี้จะไปไหน แล้วตอนนี้กำลังอยู่ที่ไหน และเราผู้เห็นอยู่นี้ ปัจจุบันกำลังคิดอยู่ดังนี้ก็ดี ความคิดอย่างนี้เรียกว่า มนสิการ ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ นี้แหละเป็นการเอาใจใส่หรือเป็นการมนสิการโดยอาการที่เที่ยง โดยอาการเป็นของเที่ยง แม้แต่การเอาใจใส่โดยอาการเป็นของที่มีความสุขก็อาจเกิดขึ้นได้ เช่น เห็นผู้หญิง เห็นผู้ชาย เห็นเขามีความสุข เห็นเขาอยู่ดีกินดี ก็รู้สึกดี ดังนี้ เป็นต้น

โยนิโสมนสิการกับอโยนิโสมนสิการในส่วนของ การเจริญวิปัสสนานั้น พึงทราบว่าการกำหนดสติ ก็เรียกว่า โยนิโสมนสิการ และการเอาใจใส่ที่เป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่การกำหนดสตินั้น ก็พึงทราบได้ว่าเป็น โยนิโสมนสิการเช่นกัน การเอาใจใส่และการพิจารณาสิ่งต่างๆตามที่ตนปรารถนา โดยไม่ได้เป็นอุปการะหรือเป็นปัจจัยแก่การกำหนดสตินั้นจัดเป็น อโยนิโสมนสิการทั้งสิ้น

๒.๓.๔ สติสัมปชัญญะ

ในสิลวันตสูตรได้กล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวมี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธเป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรมเป็นของสูญ เป็นอนัตตา^{๖๙} ซึ่งในองค์ธรรมของโยนิโสมนสิการ อันได้แก่ สติสัมปชัญญะ สติ หมายถึง ความระลึกได้ นี้ก็ได้ สำนึกอยู่ไม่เผลอ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง รู้จัก

^{๖๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๖.

กำหนดจดจำ ระลึกการที่ทำความดีที่ได้ เป็นอยู่อย่างไม่ประมาท มีระเบียบ และเหตุผล มีจิตอยู่ในขณะที่เป็น โยนิโสมนสิการสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการด้วยความฉลาดคิดแยกคายให้เห็นความจริงและหาประโยชน์ได้ และ สัมปชัญญะ หมายถึง ความรู้ชัด ความรู้ชัดในสิ่งที่นึกได้ ความตระหนักและเข้าใจชัดยิ่งตามความเป็นจริงและมีเหตุผล ฉะนั้น เครื่องธรรมที่ใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา สติสัมปชัญญะ ให้เกิดขึ้น คือ สติปัฏฐาน ๔ หมายถึง ที่ตั้งของสติ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นอย่างมัน ด้วยสติสัมปชัญญะ จัดเป็น สัมมาสติ

ในการเจริญวิปัสสนานั้น สติสัมปชัญญะเป็นองค์ธรรมที่สำคัญในการเจริญวิปัสสนาภาวนา การกำหนดสติพิจารณาสิ่งทั้งหลาย หรือสภาวะธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นให้รู้เห็นตามความเป็นจริงตามสิ่งนั้น ๆ มันเป็นอย่างมัน ด้วย สติสัมปชัญญะ จัดเป็น สัมมาสติ การพิจารณาโดยแยกคายก็จะตามมา ทำให้เห็นธรรมชาติที่แท้จริงของรูปนามได้

๒.๓.๕ ไตรลักษณ์

ในสิลวันตสูตรได้กล่าวถึงไตรลักษณ์ไว้ว่า อุปาทานชั้น ๕ ย่อลงมาเหลือเพียงแต่รูปกับนาม โดยให้พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

ไตรลักษณ์ เรียกว่า สามัญลักษณ์ คือ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขาร ธรรมทั้งปวง ธรรมนิยาม ๓ กำหนดแห่งธรรมตา ความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมตา ของกฎธรรมชาติ พระพุทธเจ้าอุบัติหรือไม่งั้นก็ตาม หลักทั้ง ๓ คงมีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้า เป็นเพียงแต่บุคคลผู้ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผย แสดงแก่ เวไนยสัตว์ เรื่องไตรลักษณ์ เป็นคำสอน ที่ใช้กับทุกสิ่งทุกอย่าง พระพุทธองค์ทรงสอนในเรื่องไตรลักษณ์ ที่เป็นลักษณะเกี่ยวข้องกับ ชีวิต ของมนุษย์ ที่ประกอบด้วย รูปธรรมนามธรรม เพราะหลักธรรม คำสอนของพระพุทธองค์ เป็นสังขารของชีวิต ที่สอนให้มนุษย์ รู้ชีวิตตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความจริง เพื่อนำชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ ที่เรียกว่า พระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต

อนิจจัง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน “อนัตตลักขณสูตร”^{๗๐} รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ที่เป็นอดีตอนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียดเลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักเป็นอนัตตาแล้ว ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ที่เป็นอดีตอนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียดเลวหรือ ประณีต ไกลหรือใกล้ ถ้ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จะไม่ต้องอาพาธ

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นันไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมันนั่นไม่ใช่
 อัตตาของเรา ครั้นเมื่อ ผู้ปฏิบัติได้สดับ ได้เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่าย แม้
 ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน
 วิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว
 ย่อมมีญาณว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จ
 แล้ว เรียกว่า ผู้มีปกติพิจารณาเห็นด้วยปัญญา ของ วิปัสสนาญาณด้วยหลัก อนิจจา

อนิจจา แท้ และ เทียม ธรรมที่เป็น อนิจจัง และ อนิจจลักษณะ ทั้ง ๒ มีความต่างกัน แต่
 ถ้าได้กำหนด รูปร่าง อนิจลักษณะอย่างไร อย่างหนึ่ง ย่อมจะปรากฏ แล้วเห็น โดยความเป็นอนิจจัง
 ในขณะนั้นพร้อมกันไปด้วย การรู้เห็นในความเป็นอนิจจังด้วยการกำหนดรู้อยู่เช่นนี้เรียกว่า อนิจจาแท้
 แต่ถ้ามิได้มีการกำหนดรู้ในอนิจธรรม ที่เกิดอยู่เฉพาะหน้าแต่ประการใด เพียงแต่การนึกคิดพิจารณา
 ไปในอนิจลักษณะ ด้วยการบริกรรมว่า สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง อันเป็น
 ปัญญาต่ออนิจจา อยู่อย่างนี้ อนิจจลักษณะ ไม่มีโอกาสที่จะปรากฏได้ การปฏิบัติอย่างนี้เรียกว่า อนิจจา
 เทียม^{๗๑}

ทุกขัง พิจารณาเห็นความเป็นทุกขังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน “อนัตตลักขณสูตร”^{๗๒} ทุกขัง
 การพิจารณาเห็นความเป็นทุกขัง ได้แก่ ชาติทุกขัง ชราทุกขัง พยาธิทุกขัง มรณะทุกขังโสภปริเทวทุกข
 โทมนัสสุปายาสทุกขัง ทุกขังคือความเสียหาย ทุกขังเนื่องจากการเกิดในนรก ทุกขังเนื่องจากการเกิดใน
 กำเนิดเดรัจฉาน ทุกขังเนื่องจากการเกิดในเปรตวิสัย ทุกขังเนื่องจากการเกิดในโลกมนุษย์ ทุกขัง
 เนื่องจากการถือกำเนิดในครรภ์ ทุกขังเนื่องจากการอยู่ในครรภ์ ทุกขังเนื่องจากการคลอดจากครรภ์
 ทุกขังที่สืบเนื่องมาจากผู้เกิด ทุกขังของผู้เกิดที่เนื่องมาจากผู้อื่น ทุกขังที่เกิดจากความพยายามของตนเอง
 ทุกขังที่เกิดจากความพยายามของผู้อื่น

ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ทุกขังในสังสาร ทุกขังที่เกิดจากความแปรผัน โรคทางตา โรค
 ทางหู โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคศีรษะ โรคหู โรคฟัน โรคปาก โรคไอ โรคหืด ไข้หวัด
 ไข้พิษ ไข้เชื่อมซึม โรคท้อง เป็นลมสลบ ลงแดง จุกเสียด อหิวาตกโรค
 โรคเรื้อน ฝี มอกร่อ ลมบ้าหมู หิดเปื่อย หิดดำน หูด หิด โรคละลอก โรคตีชาน โรคตีกำเรบ
 โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคครีตสีดวง ความเจ็บป่วยที่เกิดจากดี ความเจ็บป่วยที่เกิดจาก
 เสมหะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากลม ไข้สันนิบาต ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดู

^{๗๑} พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ฉัมมาจาริยะ อัครมหาภิกษุญาณจาริยะ, **ปฐม
 วิปัสสนวงศิในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ อัมรินทร์พรินติ้ง, ๒๕๕๔), หน้า ๗๑.

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วน ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความพากเพียรเกินกำลัง ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผลกระทบ ความหนาว ความร้อน ความกระหาย ความหิวปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์ที่เกิดจากสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์เพราะพี่สาวน้องสาวตาย ทุกข์เพราะพี่ชายน้องชายตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตายทุกข์เพราะความพินาศของญาติ ทุกข์เพราะความเสียหายที่เกิดจากโรค ทุกข์เพราะโรคภัยพิบัติ ทุกข์เพราะสึลวิบัติ ทุกข์เพราะทิวาฐิวิบัติ^{๗๓}

ความเกิดขึ้น แห่งธรรมเหล่าใด ปรากฏในเบื้องต้น ความดับ แห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมปรากฏ ในเบื้องปลาย วิบากอาศัยกรรม กรรมอาศัยวิบาก รูปอาศัยนาม นามอาศัยรูป นามรูปเป็นไปตามชาติ ชราติดตาม พยาธิครอบงำ มรณะเบียดเบียน ตกอยู่ในความทุกข์ ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่หลีกเลี่ยง ไม่มีที่พึ่ง ไม่มีที่อาศัย เหล่านี้เรียกว่า ทุกข์

การรู้การเห็นด้วยการ พิจารณาเห็นมูล พิจารณาเห็นเหตุ พิจารณาเห็นต้นเหตุ พิจารณาเห็นการเกิดขึ้น พิจารณาเห็นแดนเกิด พิจารณาเห็นสมุฏฐาน พิจารณาเห็นอาหาร พิจารณาเห็นอารมณ์ พิจารณาเห็นปัจจัย พิจารณาเห็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ ประกอบพร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาอย่างเห็นนี้ เรียกว่า ผู้มีปกติ พิจารณาเห็นด้วยปัญญาของวิปัสสนาญาณด้วยหลักทุกข์

ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน “เมตตคฺคฺมาณวปฺปฺหานิสฺสเทส”^{๗๔} ว่าผู้ใดแล ไม่มีปัญญา ย่อมก่ออุปธิ ผู้นั้นจัดว่าเป็นคนเขลา ย่อมเข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ เพราะฉะนั้น บุคคลรู้ผู้เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นทุกข์ว่า มีชาติเป็นแดนเกิด

อนัตตา พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน สมจริงดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอนัตตานุปัสสีสูตรว่า กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา มีธรรมอันเหมาะสม คือ พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นอนัตตา ในรูปอยู่ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ ผู้ใดพิจารณาเห็นอนัตตา ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ จะกำหนดรู้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ผู้นั้นเมื่อกำหนดรู้ รูปกำหนดรู้ เวทนา กำหนดรู้ สัญญา กำหนดรู้ สังขาร กำหนดรู้ วิญญาณ ย่อมพ้นจากรูป ย่อมพ้นจาก เวทนา ย่อมพ้นจาก สัญญา ย่อมพ้นจาก สังขาร ย่อมพ้นจากวิญญาณ ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส และย่อมพ้นจากทุกข์ นี้เรียกว่า ผู้มีปกติพิจารณาเห็นด้วยปัญญาของวิปัสสนาญาณด้วยหลัก อนัตตา^{๗๕}

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๘/๑๑๘.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๘/๑๒๔.

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๔๙/๒๓๗.

เมื่อมีปัญญาพิจารณาเห็นว่า สังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา แล้ว จะเกิด ความเบื่อหน่าย ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ตัวปัญญาจะปรากฏ รู้ว่าเป็นทางแห่ง ความหมดจด จาก ทุกข์ กล่าวคือ นิพพาน^{๗๖}

ด้วยความ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรมนั้น ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอน ความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ และยังเป็น การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ชัดภาวะของสิ่ง ทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเอง^{๗๗} การรู้แจ้ง การรู้วิเศษ หรือการเห็นแจ้ง เห็นวิเศษ มี ๓ ความหมาย ได้แก่

- ๑) ปัญญาที่รู้แจ้ง ปัจจุบัน รูปนาม ไตรลักษณ์ มรรค ผล นิพพาน
- ๒) ปัญญาที่รู้แจ้งซึ่ง วิสุทธิ ๗ มีศีลวิสุทธิ เป็นต้น
- ๓) ปัญญาที่รู้แจ้ง^{๗๘} วิปัสสนาญาณ ๑๖ มี นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นต้น และมีปัจจุ เวกขณญาณ เป็นปริโยสา

ในสัลวันตสูตรได้กล่าวถึงไตรลักษณ์ไว้ว่า อุปาทานชั้น ๕ ย่อลงมาเหลือเพียงแต่รูปกับ นาม โดยให้พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา คำสอนของพระพุทธองค์ เป็นสัจธรรมของชีวิต ที่สอนให้มนุษย์ รู้ชีวิตตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความจริง เพื่อนำชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ ที่เรียกว่า พระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต

๒.๔ ประโยชน์และอานิสงส์ของสัลวันตสูตร

๒.๔.๑ ประโยชน์ของการศึกษาสัลวันตสูตร การศึกษาที่แท้จริงจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมนุษย์ รู้จักคิด วิเคราะห์ วิเคราะห์อย่างรอบคอบและรอบด้าน จึงจะทำให้เกิดปัญญาแตกฉาน เรียกว่า โยนิโส มนสิการ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่ เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของ ทрудโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นไป ได้ที่อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุผู้มีศีลมนสิการโดย แยบคาย โดยความ เป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผล”

ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุผู้เป็นโสดาบันควรมนสิการโดยแยบคายขอรับท่าน โภกฐิตะ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุแม้ผู้เป็นโสดาบันก็ควรมนสิการโดยแยบคาย โดยความ

^{๗๖}ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๑๗๓.

^{๗๗} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๖.

^{๗๘} พระธรรมธีรราชมหามุนี, (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๙๘-๙๙.

เป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้เป็นโสดาบันมณสิการอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ โดยแยบคาย โดย ความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งสทาคามีผล

ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุแม่ผู้เป็นสทาคามีควรมณสิการโดยแยบคาย ขอรับ ท่านโกฏิฐิตะ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุแม่ผู้เป็นสทาคามี ก็ควรมณสิการโดยแยบคาย โดย ความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้เป็นสทาคามีมณสิการอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้โดยแยบคาย โดย ความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งอนาคามีผล

ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุผู้เป็นอนาคามีควรมณสิการโดยแยบคาย ท่านโกฏิฐิตะ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุแม่ผู้เป็นอนาคามีก็ควร มณสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่ ภิกษุผู้เป็นอนาคามีมณสิการอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้โดยแยบคาย โดยความ เป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งอรหัตตผล

ศึกษาแล้วได้รู้หลักธรรมและองค์ธรรมในสี่วันตสูตร ซึ่งหลักธรรมในสี่วันตสูตรนั้นเป็นส่วนสำคัญในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ทำให้เข้าใจในหลักธรรมในพระสูตรมากยิ่งขึ้น และยังสามารถนำหลักธรรมในพระสูตรไปแนะนำบอกต่อแก่พุทธศาสนิกชนผู้สนใจในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

๒.๔.๒ อานิสงส์จากการปฏิบัติตามแนวทางของสี่วันตสูตร

ในสี่วันตสูตร^{๗๙} ได้กล่าวอานิสงส์ของมณสิการไว้ว่า อุปาทานชั้น ๕ ประการอันภิกษุผู้มีศีลควรมณสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาหาร เป็นอย่างอื่น (บังคับไม่ได้) เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา อุปาทานชั้น ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปอุปาทานชั้น	(อุปาทานชั้นคือรูป)
๒. เวทนุอุปาทานชั้น	(อุปาทานชั้นคือเวทนา)
๓. สัตถุอุปาทานชั้น	(อุปาทานชั้นคือสัตถุ)
๔. สังขารอุปาทานชั้น	(อุปาทานชั้นคือสังขาร)
๕. วิญญาณอุปาทานชั้น	(อุปาทานชั้นคือวิญญาณ)

อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุผู้มีศีลควรมณสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาหาร เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุผู้มีศีล มณสิการโดยแยบคาย โดยความ เป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผล”

^{๗๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๑๒/๒๑๕-๒๑๗.

ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุผู้เป็นโสดาบันควรมนสิการโดยแยบคายขอรับ
ท่านโกณฑัญญะ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุแม่ผู้เป็นโสดาบันก็ควรมนสิการโดยแยบคาย
โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้เป็นโสดาบันมนสิการอุปาทานชั้น
๕ ประการนี้โดยแยบคาย โดย ความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งสภาคามีผล

ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุแม่ผู้เป็นสภาคามีควรมนสิการโดยแยบคาย ขอรับ
ท่านโกณฑัญญะ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุแม่ผู้เป็นสภาคามี ก็ควรมนสิการโดยแยบคาย โดย
ความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้เป็นสภาคามีมนสิการอุปาทานชั้น ๕
ประการนี้โดยแยบคาย โดย ความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งอนาคามีผล

ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุผู้เป็นอนาคามีควรมนสิการโดยแยบคาย ท่านโกณฑัญญะ
อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุแม่ผู้เป็นอนาคามีก็ควร มนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่ ภิกษุผู้เป็นอนาคามีมนสิการอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้โดยแยบ
คาย โดยความ เป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งอรหัตตผล

ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุผู้เป็นอรหัตตควรมนสิการโดย แยบคาย ขอรับท่าน
โกณฑัญญะ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุแม่ผู้เป็นอรหัตตก็ควรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็น
ของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา ท่านโกณฑัญญะ กิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไป หรือการสั่งสมกิจที่ทำ
แล้ว ย่อมไม่มี แก่ภิกษุผู้เป็นอรหัตต อนึ่ง ธรรมเหล่านี้ที่ภิกษุผู้เป็นอรหัตตเจริญ ทำให้มากแล้วย่อม
เป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะ

๒.๕ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาในเรื่องนี้ ผู้วิจัยสรุปความได้ว่า หลักธรรมในสี่วันตสูตรประกอบไปด้วย
อุปาทานชั้น ๕ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นคือทุกข์ เพราะความยึดมั่นถือมั่นเป็นอึดติดตัวตน
ในชั้น ๕ ย่อลงมาเหลือเพียงรูปกับนามเท่านั้น ควรโยนิโสมนสิการคือการพิจารณา โดยแยบคาย ว่า
ชั้น ๕ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ไม่ควรจะไปยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ ซึ่งเป็นตัวทุกข์
นั่นเอง ไตรลักษณ์ เป็นคำสอน ที่ใช้กับทุกสิ่งทุกอย่าง พระพุทธองค์ ทรงสอนในเรื่องไตรลักษณ์ ที่เป็น
ลักษณะเกี่ยวข้องกับ ชีวิต ของมนุษย์ ที่ประกอบด้วย รูปธรรม นามธรรม หลักธรรมคำสอนของพระ
พุทธองค์ เป็นสัจธรรมของชีวิต ที่สอนให้มนุษย์ รู้ชีวิตตามความเป็นจริง เพื่อให้การดำเนินชีวิตให้
สอดคล้องกับความจริง เพื่อนำชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ ที่เรียกว่า พระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุด
ของชีวิต เป็นหลักธรรมที่ควรมนสิการโดยแยบคายเพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระอริยบุคคล ศีลเป็นขอปฏิบัติ
สำหรับฝึกอบรมทางความประพฤติอย่างสูงอันใดแก่ขอปฏิบัติ ศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เพื่อให้

สาวกหรือสณิกชนได้ยึดปฏิบัติเพื่อ พนทุกข์ การพิจารณาโดยแยกกาย มนสิการนั้น ทางพุทธศาสนา ถือว่ามีคุณค่าเท่ากับความไม่ประมาทหรือ "อัปมาท" ซึ่งเป็นแหล่งรวมแห่งธรรมฝ่ายดีหรือ"กุศลธรรม" ทั้งปวง จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในกลุ่มธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา สติสัมปชัญญะ สติ แปลว่า ความระลึกได้ และสัมปชัญญะ แปลว่า ความรู้ตัว สติเป็นคุณธรรมใช้ระลึกก่อนจะทำ พูด คิด เพื่อความรอบคอบ ป้องกันความผิดพลาดพลั้งเผลอ ส่วนสัมปชัญญะเป็นคุณธรรมเพื่อรู้ตัวขณะที่ กำลังพูด กำลังกระทำ และกำลังคิด เพื่อความรอบคอบ สติและสติสัมปชัญญะ จึงได้ ชื่อว่า เป็นธรรม มีอุปการะมากเพราะเป็นคุณธรรมทำให้เกิดความประมาทเกิดขึ้น เมื่อบุคคลมีสติสัมปชัญญะย่อมไม่ มีความประมาท โยนิโสมนสิการกับอโยนิโสมนสิการในส่วนของ การเจริญวิปัสสนานั้น ฟังทราบว่าการกำหนดสติ ก็เรียกว่า โยนิโสมนสิการ และการเอาใจใส่ที่เป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่การกำหนดสตินั้น ก็ ฟังทราบว่าเป็นโยนิโสมนสิการ การเอาใจใส่และการพิจารณาสิ่งต่างๆตามที่ตนปรารถนา โดยไม่ได้ เป็นอุปการะหรือเป็นปัจจัยแก่การกำหนดสตินั้นจัดเป็น อโยนิโสมนสิการทั้งสิ้น

บทที่ ๓

การเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสูตร

การเจริญวิปัสสนาในสี่วันตสูตรนั้นได้กล่าวถึงธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรพิจารณาโดย แยกกาย ควรพิจารณาอุปาทานชั้น ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยง โยนิโสมนสิการ เป็นการทำในใจ โดยแยกกาย หรือเป็นตัวการทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจ หรือเป็นเหตุให้เกิดปัญญา ฉะนั้นโยนิโสมนสิการ จึงมีใช้เฉพาะในเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งเท่านั้น แต่เป็นธรรมที่พึงใช้ในการดำเนินชีวิต ทุกเวลาทุกสถานที่ ทั้งในการรับรู้ การเผชิญสถานการณ์ และการสัมพันธ์เกี่ยวข้องหรือการปฏิบัติต่อ สิ่งทั้งหลายทุกกรณี ซึ่งในกระบวนการเรียนรู้ทั่วไป โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกการใช้ความคิด ให้รู้จัก คิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ และนำไปสู่การบรรลุธรรมในที่สุด ดังนั้นผู้ศึกษาได้ตั้งประเด็น การศึกษาไว้ดังนี้

๓.๑ การเจริญวิปัสสนาในสี่วันตสูตร

๓.๒ ผลแห่งการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสูตร

๓.๓ สรุปท้ายบท

๓.๑ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสูตร

การเจริญวิปัสสนาในสี่วันตสูตรนั้นได้กล่าวถึงธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรพิจารณาโดย แยก คาย ควรพิจารณาอุปาทานชั้น ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยง โยนิโสมนสิการ เป็นการทำในใจโดย แยกกาย หรือเป็นตัวการทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจ หรือเป็นเหตุให้เกิดปัญญา โดยการพิจารณา หลักระรรมในสี่วันตสูตร ประกอบไปด้วย อุปาทานชั้น ๕ ไตรลักษณ์ โยนิโสมนสิการ ศีล และ สติสัมปชัญญะ ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณาอุปาทานชั้น ๕ ในชั้นตสูตร ได้ว่า กล่าวเรื่องชั้นไว้ว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่ง นั้นว่า นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา^๑ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น ในการ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือการเห็นอุปาทานชั้น ๕ โดยการพิจารณาเห็นรูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป เวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา ความดับแห่งเวทนา สัญญา ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ความดับแห่งสัญญา สังขาร ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร ความดับแห่งสังขาร วิญญาณ ความเกิดขึ้นแห่ง

^๑ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๙๗/๒๕๖.

วิญญาน ความดับแห่งวิญญาน ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในบ้างพิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในธรรมบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมในธรรมบ้าง เมื่อสติตั้งมั่นอยู่ว่า ธรรมมีอยู่ ก็เพียงสักแต่ว่าความรู้ เพียงสักแต่ว่าอาศัยระลึกเท่านั้น เป็นผู้อันค้นหาและทิวี่ไม่อาศัยอยู่แล้ว และไม่ถือมั่นอะไรๆ ในโลก ชื่อว่าเป็นการพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออุปาทานชั้น ๕

ชั้น ๕ คืออุปาทานชั้นเป็นสังขารธรรมที่เกิดจากการปรุงแต่ง และเพราะอวิชชาคือความไม่รู้เท่าสภาวะธรรมจึง เกิดการยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจอุปาทานว่าเป็นตัวตนและของตนการเจริญวิปัสสนาจะทำให้จิตพิจารณาจนให้รู้แจ้งเห็นจริงว่า อันสภาวะธรรมทั้งหลายได้แก่ชั้น ๕ นั้นล้วนแต่มีอาการเป็นพระไตรลักษณ์ทั้งนั้นคือ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานิจจัง คือ ความไม่เที่ยง สรรพสิ่งทั้งหลายไม่ว่าเป็นคน สัตว์ สิ่งของ สมบัติต่างๆ และร่างกายของเราล้วนแต่ไม่เที่ยงแท้แน่นอนเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ไม่อาจตั้งมั่นอยู่ในสภาพเดิมได้ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปทั้งนั้น ทุกขัง คือสภาพที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ สรรพสิ่งทั้งหลายอันเป็นสังขารธรรม เมื่อเกิดขึ้นแล้วไม่อาจทรงตัว และจะต้องเปลี่ยนแปลงไป ความทุกข์กายทุกข์ใจ ความไม่สุขไม่ทุกข์ จะให้ คงทรงอารมณ์เช่นนั้นตลอดไปไม่ได้ เกิดขึ้นแล้วค่อยๆ งามไปพร้อม กับเกิดอารมณ์ใหม่ขึ้นมาทดแทนอยู่เสมอ อนัตตา คือความไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่สิ่งของ โดยสรรพสิ่งทั้งหลายอันเนื่องมาจากการปรุงแต่งไม่ว่าเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ล้วนเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยโดยรูปกายของคน สัตว์ และสิ่งของนั้นเกิดขึ้นจากการรวมของธาตุทั้งสี่คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ มาประชุมรวมกันแค่ชั่วคราวเท่านั้น เมื่อผ่านไปสักระยะก็กลับสู่สภาพเดิม ซึ่งไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตนของคนสัตว์ สิ่งของ แต่อย่างไร จึงมีอาจยึดมั่นถือมั่นได้ว่าร่างกายนี้เป็นของเรา

การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณาอุปาทานชั้น ๕ นั้น การที่พระพุทธร่องค์ทรงประสงคืให้เหล่าเวไนยสัตว์ เข้าใจความจริงของชีวิตในระดับที่ลึกที่สุดจนเหลือเพียงชั้น ๕ จึงตรัสการเจริญสติปัฏฐานหมวดชั้นไว้เพื่อละความยึดติดในตัวตน เมื่อนักปฏิบัติหยั่งเห็นโครงสร้างทางร่างกายของตนเอง ความไม่รู้ก็จะหมดไป แล้วอนุสัย^๒ที่ทำให้เกิดทุกข์ย่อมถูกขจัดได้โดยเด็ดขาดส่งผลให้บรรลุลหุ่ความหลุดพ้นอย่างแท้จริง ดังมีพระพุทธร่องค์ที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า

^๒ อจ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗.

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น ๕ อยู่ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น ๕ อยู่ อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น ๕ อยู่ว่า

- ๑) รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้
- ๒) เวทนาเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้
- ๓) สัญญาเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้
- ๔) สังขารเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างนี้
- ๕) วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้

ด้วยวิธีนี้ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือว่าภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่ เฉพาะหน้าว่า ‘ธรรมมีอยู่’ ก็เพียงพออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย ตัณหาและทิวฏฐิอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคืออุปาทานชั้น ๕ อยู่อย่างนี้^๔

อุปาทานมีลักษณะยึดมั่น (อารมณ์) มีหน้าที่ไม่ปล่อย (อารมณ์โดยใส่ใจคิดด้วยตัณหาและทิวฏฐิ) มีความเหนียวแน่นของตัณหาเป็นอาการปรากฏ (สำหรับกามุปาทาน) มีความเห็นผิดเป็นอาการปรากฏ (สำหรับอุปาทานที่เหลือ ๓ อย่าง) มีตัณหาเป็นเหตุใกล้^๕

การเจริญวิปัสสนาโดยมีชั้น ๕ เป็นอารมณ์นั้น ชั้น ๕ ที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้นต้องเป็นชั้นที่เป็นโลกียะ^๖ คือ ประกอบด้วยอุปาทาน^๗เท่านั้น มีแนวทางการมีแนวทางการปฏิบัติที่สอดคล้องกับพระพุทธพจน์ในมหาสติปัฏฐานสูตรดังนี้คือ การพิจารณาอุปาทานชั้น ๕ ได้แก่

^๓ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๓/๓๑๙.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

^๕ พระครูพิพิธวรกิจจานุการ,ดร. **ลักษณะที่จุดทะในการเจริญวิปัสสนา** พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์ ๒๕๖๑), หน้า ๒๓๖

^๖ ดูรายละเอียดใน พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ - ๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๑.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓.

๑) รูป สสารหรือปริมาณเล็ก ๆ ภายในร่างกายที่แปรปรวนด้วยเหตุภายในและภายนอก ได้แก่ ความเย็น ความร้อน ความทิว ความกระหาย และสัมผัสของยุง เหลือบ รื่นไร หมายถึง ธาตุทั้ง ๔ อันได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม พร้อมด้วยรูปที่อาศัยธาตุทั้ง ๔ (อุปาทายรูป) อันได้แก่ สี เสียง เป็นต้น ที่รวมตัวกันเป็นส่วนของร่างกายหรือวัตถุสิ่งของด้วยเหตุนี้ หากโยคีได้เข้าไปรู้ความจริงของชีวิตรูป ก็จะสามารถรู้ซึ่งถึงลักษณะเป็นต้นของชีวิตรูปนี้ โดยทำนองนี้ว่า

รูปนี้คือผู้รักษาคุ้มครองและเกื้อกูลรูปอื่น ๆ ให้มีชีวิตอยู่ นี่เป็นการรู้ลักษณะของชีวิตรูป
รูปนี้มีหน้าที่ (กิจ) ก่อให้เกิดรูปอื่น ๆ นี่เป็นการรู้ฐานะ

รูปนี้มีผลทำให้รูปอื่น ๆ สามารถตั้งอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง นี่เป็นการรู้ปัจจุปัญญา

รูปนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยมหาภูตรูปหรือรูปหยาบ นี่เป็นการรู้พื้นฐาน

ในขณะที่โยคีทำการรับประทานอาหาร หากมีการกำหนดอยู่ อาหารรูปก็จะปรากฏในการกำหนดนั้น ซึ่งถ้าหากโยคีสามารถรู้อาหารรูปตามความเป็นจริงนั้น ก็จะพึงรู้โดยทำนองนี้ว่า

รูปนี้มีสถานะเป็นโอซากกล่าวคือเป็นสารอาหาร นี่เป็นการรู้ลักษณะของภารูป

รูปนี้มีหน้าที่ทำให้รูปอื่น ๆ เกิดขึ้นเจริญเติบโตและมีพลัง นี่เป็นการรู้ฐานะ

รูปนี้มีลักษณะการอุปการะเกื้อกูลหนูนรูปอื่น ๆ ไม่ให้เสื่อมถอยย่อยยับไปนี่เป็นการรู้ปัจจุปัญญา

รูปนี้มีรูปอื่น เช่น ข้าว แกง ขนม เป็นต้น เป็นที่อาศัย นี่เป็นการรู้พื้นฐาน

๒) เวทนา สภาวะรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือวางเฉย ทำหน้าที่ตอบสนองว่าสิ่งที่จิตรับรู้เป็นอย่างไร

(๑) การกำหนดรู้สึกสุขเวทนา โยคีผู้รู้ซึ่งถึงสภาพความสุขอันเนื่องมาจากการเห็นได้ตามความเป็นจริงนั้น ย่อมรู้โดยนัยดังนี้

๑. ย่อมรู้ลักษณะของสุขเวทนาดังนี้ว่า เป็นความรู้สึกที่ดีที่ได้เห็นรูปารมณดังกล่าว

๒. ย่อมรู้ฐานะหรือกิจของสุขเวทนาดังนี้ว่า เป็นเพียงการเสวยอารมณ์โดยลักษณะอาการที่ดี

๓. ย่อมรู้ปัจจุปัญญาของสุขเวทนาดังนี้ว่า เป็นปรากฏการณ์อันนำยินดีที่มาจากภายในจิตใจ

๔. ย่อมรู้พื้นฐานของสุขเวทนาดังนี้ว่า รู้สึกดีเพราะจิตสงบหรือรู้สึกดีเพราะได้กระทบสัมผัสกับรูปารมณที่ดี รู้สึกดีเพราะได้กระทบสัมผัสกับสิ่งที่ต้องการเห็น

(๒) การกำหนดรู้ทุกขเวทนา^๘ โยคีผู้รู้ซึ่งถึงสภาพความทุกข์อันเนื่องมาจากการเห็นได้ตามความเป็นจริงนั้น ย่อมรู้โดยนัยดังนี้

๑. ย่อมรู้ลักษณะของทุกขเวทนาดังนี้ว่า เป็นความรู้สึกที่ไม่ดีที่ได้เห็นรูปารมณดังกล่าว

๒. ย่อมรู้ระสหรือกิจของสุขเวทนาดังนี้ว่า เป็นเพียงการเสวยอารมณ์โดยลักษณะอาการที่ไม่ดี

๓. ย่อมรู้ปัจจุปัญฐานของทุกขเวทนาดังนี้ว่า เป็นปรากฏการณ์อันไม่น่ายินดีที่มาจากภายในจิตใจ

๔. ย่อมรู้ปทัฏฐานของทุกขเวทนาดังนี้ว่า เนื่องจากมีรูปเป็นที่อาศัย ความรู้สึกไม่ดีจึงเกิดขึ้น หรือรู้สึกไม่ดีเพราะได้กระทบสัมผัสกับสิ่งที่ไม่ต้องการเห็น

(๓) การกำหนดรู้อุเบกขาเวทนา โยคีผู้รู้ซึ่งถึงความไม่ทุกข์ไม่สุขกล่าวคือความวางเฉยอันเนื่องมาจากการเห็นได้ตามความเป็นจริงนั้น ย่อมรู้โดยนัยดังนี้

๑. ย่อมรู้ลักษณะของอุเบกขาเวทนาดังนี้ว่า เป็นความรู้สึกที่ไม่ดีไม่ร้าย กล่าวคือเฉย ๆ ที่ได้เห็นรูปารมณดังกล่าว

๒. ย่อมรู้ระสหรือกิจของอุเบกขาเวทนาดังนี้ว่า เป็นเพียงการเสวยอารมณ์โดยลักษณะอาการที่ไม่ดีไม่ร้าย

๓. ย่อมรู้ปัจจุปัญฐานของอุเบกขาเวทนาดังนี้ว่า เป็นปรากฏการณ์อันสงบนิ่งหรือเฉย ไม่น่ายินดีที่มาจากภายในจิตใจ

๔. ย่อมรู้ปทัฏฐานของอุเบกขาเวทนาดังนี้ว่า เนื่องจากไม่มีสิ่งที่น่าปลาบปลื้มยินดี หรือเนื่องจากได้เห็นรูปารมณธรรมตาทั่ว ๆ ไป

๓) สัญญา สภาวะจำได้หมายรู้ว่าเป็นสีเหลือง สีแดง สีขาว ทำหน้าที่หมายรู้ว่าเป็นอะไร สัญญา ก็คือ การจำได้หมายรู้โดยไม่ลืมนในอารมณ์ที่ตนได้ประสบพบเห็นมา (ภาษาชาวบ้านทั่วไป เรียกว่า ความจำ) สัญญา กล่าวคือความจำนี้ จะปรากฏชัดมากในเวลาที่ยึดประสบพบเจอกับอารมณ์ที่แปลกใหม่ หรือในเวลาที่พัก หรือได้ยินถ้อยคำที่ประทับใจและน่าจดจำ หากโยคินั้นรู้สัญญาดังกล่าวตามความเป็นจริง ก็จะพึงรู้โดยทำนองนี้ คือ

(๑) เป็นธรรมชาติที่จดจำอารมณ์ (รู้สภาวะลักษณะ)

(๒) มีหน้าที่บันทึกอารมณ์ (รู้ระส)

(๓) มีการติดตรึงประทับอยู่ในใจแห่งอารมณ์เป็นลักษณะปรากฏ (รู้ปัจจุปัญฐาน)

(๔) มีอารมณ์เป็นต้นเหตุของการเกิด (รู้ปทัฏฐาน)

^๘ ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๖๗/๒๙๓.

๔) สังขารสภาวะปรุงแต่ง หมายถึง ความตั้งใจ และสภาวะธรรมทางใจอื่น ๆ ที่เกิดร่วมกับจิตอันได้แก่ ความโลภ โกรธ นอกจากเวทนาและสัญญาแล้ว พึงทราบว่าเป็นเจตสิก ๕๐ อย่าง เรียกว่า สังขารชั้น^๙ ซึ่งได้แก่ กลุ่มสภาวะธรรมทั้งหลายที่ก่อให้เกิดการเห็น การได้ยิน เป็นต้น กิติ ก่อให้เกิดการไป การเดิน เป็นต้น กิติ ทั้งหมดนี้ล้วนเรียกว่า สังขาร ครั้นรวมเป็นกลุ่มจึงเรียกว่า สังขารชั้น ในบรรดาสังขารชั้น ๕๐ อย่างนั้น พึงทราบว่าเป็นหัวหน้าใหญ่หรือหัวใจของสังขารอื่น ๆ ได้แก่เจตนา เจตนาจัดเป็นหัวหน้ากรรมกรที่ทำงานทั้งด้วยตนเองและคอยกระตุ้นเตือนให้สังขารอื่น ๆ ทำงานด้วย หมายความว่า เจตนาเป็นเจตสิกที่ทำให้ตนเองและสัมปยุตธรรมอื่น ๆ สามารถขึ้นสู่การรับรู้อารมณ์ได้ ในกรณีที่โยคีสามารถรู้เจตนาตามความเป็นจริงนั้น พึงทราบว่าเป็นการรู้โดยทำนองนี้ คือ

(๑) เป็นธรรมชาติที่เชื่อมทั้งตนเองและสัมปยุตธรรมให้เข้าถึงอารมณ์ (รู้เจตยิต-ลักษณะ)

(๒) ทำหน้าที่จัดแจงหรือกระตุ้นเตือนให้เกิดการรับอารมณ์ (รู้อายุหรุระ ซึ่งเป็นสัตติริูปกล่าวคือพลังความสามารถภายใน)

(๓) มีลักษณะที่แสดงออกมาให้เห็นเหมือนกับเป็นผู้ออกคำสั่งต่อผู้ใต้บังคับบัญชา (รู้สังวิทหนปัจจุปฏิฐาน ซึ่งเป็นพยัตติริูปกล่าวคือรูปที่แสดงออก)

(๔) เป็นธรรมชาติที่เกิดจากสาเหตุหลายประการ เช่น เกิดจากการใจใส่อารมณ์ (มนสิการปทัฏฐาน) เกิดจากการไม่รู้จริงในอารมณ์ (อวิชชาปทัฏฐาน) เกิดขึ้นโดยอาศัยวัตถุรูปและอารมณ์เป็นต้นเหตุ (วัตถารัมณปทัฏฐาน) และเกิดขึ้นโดยอาศัยวิญญานหรือจิตใจเป็นตัวนำ (วิญญานปทัฏฐาน รൂปทัฏฐาน)

๕) วิญญาน สภาวะรู้อารมณ์ทางทวาร ๖ ด้วยการเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และนึกคิดเรื่องราว ตัวอย่างเช่น เวลาอ่านหนังสือ วิญญานหรือจิตทำหน้าที่อ่านโดยเห็นอักษรทางตา สัญญาทำหน้าที่จำได้รู้ความหมายนั้น เวทนาทำหน้าที่ตอบสนองเป็นความรู้สึกดี ไม่ดี หรือวางเฉยในสิ่งที่กำลังอ่านอยู่ สังขารทำหน้าที่ตั้งใจอ่านต่อไป หรือหยุดอ่าน หรือไปอ่านเชิงอรรถเพิ่มเติม

การแสดงชั้นของพระพุทธรองค์นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อประกาศความเป็นอนัตตา เพราะ ในสมัยพุทธกาลมีลัทธิจำนวนมากเชื่อว่าอัตตาหรืออาตมามีอยู่ในคนสัตว์และพืชเป็นนามธรรมที่เที่ยงแท้ไม่ตาย แม้คนสัตว์จะตายแล้วก็ล่องลอยไปเกิดใหม่ บางลัทธิกล่าวว่า มีขนาดเล็กเท่าปรมาณูสถิตอยู่ที่หัวใจ บ้างกล่าวว่ามีขนาดเท่ากับร่างกาย เมื่อร่างกายเล็ก อาตมมัน ก็เล็ก เมื่อร่างกายเติบโตอาตมมันก็เติบโตตามไปด้วย บางลัทธิเห็นว่ามีขนาดเดียว ไม่เปลี่ยนแปลงตามการเติบโตของร่างกาย มักออก

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๐.

จากร่างกายไปเมื่อคนสัตว์นอนหลับสนิท บางลัทธิก็คัดค้านลัทธิอื่นว่าอาตมมันเป็นรูป ไม่ใช่นาม แต่พระพุทธองค์ทรงแสดงชั้น ๕ โดยจำแนกเป็นรูปและนามที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยซึ่งเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท^{๑๐} ชั้นเหล่านี้ไม่ใช่อัตตาและไม่มีอัตตานอกเหนือไปจากชั้นทั้ง ๕

ความเข้าใจเรื่องชั้น ๕ ส่งผลให้เข้าใจถึงความเป็นอนัตตาได้โดยตรง เพราะมีเพียงชั้นที่ดำเนินไปตามเหตุและปัจจัยโดยปราศจากตัวตน หรือตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี ความเห็นผิดว่ามีตัวตน หลักระบวนของพระพุทธองค์เน้นการดำเนินไปของชั้น ๕ ตามเหตุปัจจัย เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย ชั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้^{๑๑}

นักปฏิบัติที่กำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก ย่อมรู้ชัดว่าลมหายใจเป็นเพียงกองรูปที่เคลื่อนไหว โดยเนื่องด้วยร่างกาย ไม่ใช่เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี ลมหายใจไม่ใช่เรา และไม่มีเราอยู่ในลมหายใจ นอกจากนี้ ลมหายใจมีสภาพไม่เที่ยง เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปตามธรรมชาติ ลมหายใจเข้าดำเนินไปชั่วขณะแล้วสิ้นสุดลง จึงเกิดลมหายใจออก ลมหายใจออกดำเนินไปชั่วขณะแล้วสิ้นสุดลง จึงเกิดลมหายใจเข้า การรับรู้แบบนี้เป็นการกำหนดรู้รูปชั้น คือ รูป ความเกิดของรูป และความดับของรูป ในบางขณะที่กำหนดรู้ลมหายใจ นักปฏิบัติอาจรู้สึกสบายใจเกิดความปีติโสมนัส ควรกำหนดว่า “อิมใจหนอ” ความรับรู้โสมนัสอย่างนี้ เป็นการกำหนดรู้เวทนา ในบางขณะอาจพิจารณาด้วยสัญญาตามที่เคยเรียนรู้มาก่อนว่า ลมหายใจเป็นรูป จิตที่กำหนดรู้เป็นนาม ควรกำหนดว่า “จำได้หนอ” การรับรู้แบบนี้เป็นการกำหนดรู้สัญญา ในบางขณะความโลภหรือโกรธอาจปรากฏขึ้นในจิต ควรกำหนดว่า “โลภหนอ หรือ โกรธหนอ” การรับรู้สภาพปรุงแต่งอย่างนี้เป็นการกำหนดรู้สังขาร ในขณะที่เห็น ได้ยิน ฯลฯ ควรกำหนดว่า “เห็นหนอ” การรับรู้จิตที่เห็นนี้เป็นการกำหนดรู้วิญญาณ

นักปฏิบัติผู้กำหนดรู้ชั้น ๕ ภายในตน ในบางขณะอาจอนุมานรู้ชั้น ๕ ของผู้อื่นได้อีกด้วย โดยเข้าใจว่าชั้นของตนมีสภาวะอย่างไร ชั้นของผู้อื่นก็มีสภาวะอย่างนั้น เขาหยิ่งเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของชั้น ๕ อย่างนี้แล้ว ย่อมไม่ยินดีและยึดมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งในโลกว่าเที่ยง เป็นสุข บังคับบัญชาได้

อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ปรากฏขึ้นพร้อม ๆ กันในอริยาบถทั้ง ๔ คือ เดิน,นั่ง,ยืน,นอน และในการได้เห็น ได้ดม ได้กิน ได้กระทบ (ได้ยิน) ได้รู้ตลอดไปในทุกอารมณ์และอริยาบถการที่ปรากฏพร้อมๆกันนั้น ต่อไปในกาลเดินก่อนในการเดินนั้นอาการกิริยาที่ได้เดินไปนั้นนับเป็นรูปูปาทา

^{๑๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

^{๑๑} พระมหาสมณีก เตชปณฺโณ (สินสุทธิ), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๘๕.

พาทาน ชั้น๕ได้เมื่อเราถือว่าการที่เดินไปได้ดีนั้นเป็นสุขเวทนา ถ้าไม่ดีเป็นทุกข์เวทนา เมื่อไม่รู้สึกลัวดีว่าชั่วเป็นกลางคือเฉยๆ นั้น เป็นอุเบกขาเวทนาในทั้ง ๓ เวทนานี้ อันหนึ่งอันใดก็ดีเป็นเวทูปาทาน ชั้น๕ ความจำในการเดินนั้นเป็น สัญญาพาทานชั้น๕ ความชอบและไม่ชอบใจทั้ง๒ ของการเดินนั้นเป็นสังขารพาทานชั้น๕ และความรู้ในการเดินนั้นเป็นวิญญาณพาทานชั้น๕ รวมในการเดิน เป็นอุปาทาน ชั้น๕ ได้ดังนี้ ส่วนในอิริยาบถอื่นๆ ก็เป็นทำนองเดียวกัน ส่วนทางตา ในการที่ว่าได้เห็นนั้น รูป และ จักขุ เรียกว่า รูปูพาทานชั้น๕ การถือว่าดีและชั่วหรือเฉย ๆ เป็นเวทูปาทานชั้น๕ ความจำสีแดง สีดำ เป็นต้น คือ สัญญาพาทานชั้น๕ ความชอบใจและไม่ชอบใจในรูปที่เห็นนั้น เป็นสังขารพาทานชั้น๕ และ ความรู้ในการเห็นนั้น เป็นวิญญาณพาทานชั้น๕ รวมในการเห็นเป็นอุปาทานชั้น๕ทั้ง ๕ ได้ ส่วนได้ยิน ได้ดม ได้กิน ได้ถูกต้อง ก็เป็นทำนองเดียวกัน

อุปาทานชั้น๕^{๑๒} ก็คือชั้น๕ ที่ประกอบด้วยอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นในกิเลสให้เป็นไปตามความพึงพอใจของตัวตนเป็นใหญ่คือมีความยึดมั่นเที่ยงนี้แฝงอยู่ใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร รูป และวิญญาณ ในชั้น๕ต่าง ๆ ของชั้น๕ ตามภาพที่ได้เลือกไว้โดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ดี เช่นกามภพชนิด ชุนเคืองคับแค้นเกิดจากอุปาทานไม่ได้รับการตอบสนองของความพึงพอใจตามที่ตัวตนคาดหวัง กามภพชนิดสุขใจก็เกิดจากอุปาทานได้รับการตอบสนองเป็นไปตามความพึงพอใจของตัวตน ดังเช่น ถ้าพูดถึงหรือคิดถึงหรือกระทำอะไรให้บุคคลบางคนเช่น ลูก พ่อแม่ คนรัก ซึ่งจะเป็น " รูป " คือสิ่งที่ถูกรู้ชนิดที่แฝงอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นในสุขหรือความพึงพอใจของตัวตนเองอยู่ในที่ คือมีอุปาทานยึดมั่นพึงพอใจในรูปนั้นติดมาด้วยแบบรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ดี อันถ้ามีตัณหากระตุ้นเพียงเล็กน้อยก็จักเป็นเหตุปัจจัยให้อุปาทานที่นอนเนื่องอยู่ เกิดการทำงาน แล้วดำเนินไปตามวงจรปฏิจจสมุปบาทได้อย่างง่ายดายทันที คือ เป็นรูปที่ก่อเป็นสุขหรือทุกข์ก็ได้แทบทันที เพราะความคุ้นเคยหรือดุจตั้งพินที่เคยไฟ และ ท่านเรียกรูปที่เกิดอย่างนี้และรูปชั้น๕หรือตัวตนที่มีอุปาทาน^{๑๓}ครอบงำหรือทำงานร่วมด้วยแล้วว่า"รูปูพาทานชั้น๕ หรือ อุปาทานรูป"

เวทนา ก็เรียกว่า เวทูปาทานชั้น๕ หรือ อุปาทานเวทนา เวทนาความรู้สึก ที่ประกอบด้วยหรือแอบแฝงด้วยความยึดมั่นด้วยกิเลส เพื่อความพึงพอใจของตัวตน

สัญญา ก็เรียกว่า สัญญาพาทานชั้น๕ หรือ อุปาทานสัญญา สัญญาความจำ ที่ประกอบด้วยหรือแอบแฝงด้วยความยึดมั่นด้วยกิเลส เพื่อความพึงพอใจของตัวตน

สังขาร ก็เรียกว่า สังขารพาทานชั้น๕ หรือ อุปาทานสังขาร การกระทำต่างๆ ที่ประกอบด้วยหรือแอบแฝงด้วยความยึดมั่นด้วยกิเลส เพื่อความพึงพอใจของตัวตน

^{๑๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๐/๔๘๘.

^{๑๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๒๑/๒๑๔.

วิญญาณ ก็เรียกว่า วิญญาณอุปาทานชั้น หรือ อุปาทานวิญญาณ การรู้แจ้ง ที่ประกอบ หรือแอบแฝงด้วยความยึดมั่นด้วยกิเลส เพื่อความพึงพอใจของตัวตน

ใจ + ธรรมารมณ์(คิดในเรื่องคนที่เกลียดนั้น) + มโนวิญญาณหรือวิญญาณของใจรับรู้เกิด สัญญาขั้นแรกจำได้ถึงความเกลียดโกรธนั้น ทำให้เกิดทุกขเวทนาขึ้นทันทีเพราะเป็นทุกขเวทนาที่จำได้ อยู่แล้ว สัญญาหมายรู้ทั้งหลายรวบรวมสรุปภายใต้อิทธิพลของความจำเดิม ๆ มโนวิญญาณใจรับรู้ ข้อมูลทั้งหมดตัดสินใจสังขารชั้นอันมีอิทธิพลของความจำเดิม ๆ ครอบงำอยู่ทำให้ความคิดอ่าน (สัญญาเจตนา-เจตนา)ในการกระทำใด ๆ ทางกาย ทางวาจา ใจ-คิดอันใด ล้วนแต่เป็นสิ่งที่กระทำตอบโต้ หรือตอบสนองต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น (เช่นทางกาย-ลงมือลงไม้คนที่เกลียด,ทางวาจา-นินทาตำ ทอต่าง ๆ นา ๆ ทางใจ-ครุ่นคิดสาปแช่งอยู่ในใจ) มีอาการปฏิบัติเกิดขึ้นชั่วขณะตามสภาวะธรรม(ชาติ) แล้วก็ดับไปถ้าไม่คิดปรุงแต่งให้เกิดตัณหาขึ้นมา ต้องยอมรับและเข้าใจเวทนาที่เกิดขึ้นนั้นก็จักไม่เป็น ทุกข์ นี่เป็นเพียงตัวอย่างของชั้น ๕ ปกติธรรมคายังไม่ใช่อุปาทานชั้น ๕ แท้ ๆ เป็นแค่ชั้น ๕ ในความ ทุกข์เดิม ๆ ดับได้ง่ายถ้ารู้เท่าทัน

อุปาทานชั้น ๕ ก็คือ ชั้น ๕ ที่ประกอบด้วยอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในกิเลสให้ เป็นไปตาม ความพึงพอใจของตัวตน เป็นใหญ่คือมีความยึดมั่น แฝงอยู่ใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร รูป และวิญญาณ ในชั้นต่างๆของชั้น ๕ ตามภพที่ได้เลือกไว้โดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวนั่นเอง

๓.๑.๒ การเจริญวิปัสสนาโดยการพิจารณาศีล

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีลสำรวม ด้วยการสังวรในปาฏิโมกข์ ๑ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์ ๒ และโคจรเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อยสมทานศึกษา ในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สีลชั้นเล็ก ๓ สีล ชั้นใหญ่ ๔ ศีลเป็นที่พึง เป็นเบื้องต้นเป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็น หัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่าอิสิลสิกขา^{๑๔}

สีลวิสุทธิตี^{๑๕} คือ ความบริสุทธิ์ของศีล สำหรับอุบาสกและอุบาสิกาก็คือ ศีล ๕ ศีล ๘ (คือ อุโบสถศีล) หรือศีล ๑๐ อย่างไม่อย่างหนึ่งที่สมทานแล้ว ควบคุมแล้วเป็นอย่างดี รักษาแล้วเป็นอย่างดี นี้เรียกว่า ศีลของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ส่วนศีล ๔ อย่าง มีความสำรวมในปาฏิโมกข์^{๑๖}เป็น ต้น ที่บริสุทธิ์ดีแล้วนี้เรียกว่า ความบริสุทธิ์ของศีลของภิกษุทั้งหลาย และในศีล ๔ อย่างนั้น ความ สำรวมในปาฏิโมกข์โดยเฉพาะ ถือเป็นหลักเป็นประธาน เพราะว่า เมื่อศีลคือความสำรวมในปาฏิโมกข์ บริสุทธิ์แล้ว ภิกษุย่อมสามารถเจริญวิปัสสนาให้สำเร็จได้โดยแท้

^{๑๔} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๗/๖๓.

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๗-๗๘.

^{๑๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๓/๖๕.

ศีล จัดเป็นเครื่องมือ ในการละกิเลสอย่างหยาบ ที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิด ออกมาทางกาย วาจา การปราบกิเลสอย่างหยาบด้วยศีลเปรียบเหมือนการใช้มีดไปตัดหญ้าหรือต้นไม้เล็กๆ ทำให้พื้นที่ นั้นไม่ให้รกรุงรัง เดินได้สะดวก แต่หญ้านั้นสามารถงอกขึ้นได้อีก เพราะรากและลำต้นมันยังอยู่ กิเลส ที่ถูกกำจัดด้วยอำนาจศีลก็เหมือนกัน ย่อมเกิดขึ้นมาได้อีก หากผู้นั้นเลิกรักษาศีล เพราะรากมันยังไม่ ถูกทำลาย การละกิเลสในขั้นนี้เรียกว่า วิติกมกิเลส

ผู้ที่มีศีล ท่านเปรียบเหมือนคนจะตัดต้นไม้ในป่าลงสักป่าหนึ่ง จะต้องมียืนบนแผ่นดิน ถ้าไม่มีที่ยืนก็จะทำงานไม่ได้ฉะนั้น แผ่นดินจึงเปรียบเหมือนศีล สำหรับคนที่จะตัดป่า (คือกิเลส) จะ ได้ยืนทำงาน ถ้าปราศจากศีลเสียแล้วก็เหมือนกับไร้แผ่นดินที่จะยืนทำงาน ฉะนั้นจึงต้องมีแผ่นดิน สำหรับจะยืนคือศีล ส่วนกำลังหรือเรี่ยวแรงสำหรับจะตัดนั้น ท่านเปรียบเหมือนสมาธิ คือเขา จะต้องสมาธิเป็นกำลังงาน ส่วนตัวปัญญา หรือ ญาณ ซึ่งเป็นตัววิปัสสนา ก็คือของมีคมสำหรับตัด หรือตัวการตัด เพราะว่าความเห็นแจ้งย่อมตัดความมืดบอด คือ อวิชชา โดยเหตุนี้ ศีลจึงเป็นสิ่งแรก ที่ท่านเอ่ยถึงในเรื่องวิปัสสนาธุระ^{๑๗}

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในขณะที่บุคคลทำการรักษาศีลอยู่ ทุกครั้งที่จิตน้อมระลึก นึกถึงศีล ย่อมมองเห็นถึงสภาวะจิตของตนที่ไม่ต่างพร้อย ไม่เศร้าหมอง มีศีลบริสุทธิ์ ทำให้เกิดความ ปิติปราโมทย์ เมื่อจิตเกิดปิติปราโมทย์แล้ว กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ ความสงบแห่งนามธรรมทั้ง เจตสิกและจิตก็จะเกิดขึ้น ก็จะทำให้เกิดความปลาบปล้ำ แขมชื่น เบิกบาน ผ่องใส เป็นเหตุให้จิต ของผู้ปฏิบัติมีความมั่นคง ตั้งมั่น แน่วแน่ เมื่อจิตมีความมั่นคง ตั้งมั่น แน่วแน่ ย่อมมองเห็นรูป นามที่ปรากฏเกิดขึ้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นตามลำดับ รูรูปร่างได้ตามความเป็นจริงด้วยญาณุตถญาณ (ญาณ ที่รู้ตามความเป็นจริง) เห็นการเกิด เห็นการดับ ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามกฎแห่ง ไตรลักษณ์ จนปล่อยวางไม่มีความยึดมั่นถือมั่น

ผู้ที่ยังเห็นความเกิดดับของจิตอย่างนี้ ย่อมจะเกิดสติระลึกว่ามีเพียงจิตที่รับรู้อารมณ์ ไม่มีบุคคล เรา ของเรา บุรุษ สตรี เขาย่อมปราศจากความยึดมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งในโลกคืออุปาทาน ชั้น^{๑๘} สมจริงดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในจิตตานุปัสสนา ว่า

เมื่อจิตเป็นสมาธิก็รู้ชัดว่าจิตเป็นสมาธิ จิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ชัดว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุด พ้นแล้วก็รู้ชัดว่าจิตหลุดพ้นแล้ว จิตไม่หลุดพ้นก็รู้ชัดว่าจิตไม่หลุดพ้น เมื่อพิจารณาเห็นจิตในจิต

^{๑๗} พุทธทาส, วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนาฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๓๓.

^{๑๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, (นนทบุรี: บริษัทไทยร่มเกล้า ๒๕๕๓), หน้า ๒๖๓.

ภายในอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่ มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ‘จิตมีอยู่’ ก็เพียงพออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก^{๑๙}

ศีลชื่อว่า สติสังวร เปนศีล องครกรรมใดแก สติเจตสิก มีความสอดคล้องกับ สติ องครกรรมใดแกสติเจตสิก ธรรมเปนที่ตั้งแห่งสติ คือการทำใจไวโดยอุบายโดยแยบ คาย ๑ การทำไหมมาก ๆ ในธรรมนั้นๆ ๑ ศีลชื่อว่า ญาณสังวร เปนศีล องครกรรมใดแกปัญญาเจตสิก มีความสอดคล้องกับ ฉัมม วิจัยสัมโพชฌงค องครกรรมใดแก ปัญญาเจตสิก พิจารณาเปนชื่อของ “ปัญญา” คือ พิจารณาธรรม

๓.๑.๓ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณาโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการจะบริบูรณ์ เพราะอาศัยศรัทธาเป็นอาหารหล่อเลี้ยง ดังพุทธพจน์ว่า “แม้การมนสิการโดยแยบคาย เราก็กล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของการมนสิการโดยแยบคาย ควรตอบว่า ‘ศรัทธา’ แม้ศรัทธา เราก็กล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหารของศรัทธา ควรตอบว่า การฟังสัทธรรม แม้การฟังสัทธรรม เราก็กล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร อะไรเล่า เป็นอาหารของการฟังสัทธรรม ควรตอบว่า การคบสัทบุรุษ การคบสัทบุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การฟังสัทธรรมบริบูรณ์ การฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ศรัทธาบริบูรณ์ ศรัทธาที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การมนสิการโดยแยบคายบริบูรณ์ การมนสิการโดยแยบคายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์^{๒๐}

ซึ่งศรัทธาในที่นี้ หมายถึง ความเชื่อในพระรัตนตรัย อันเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมในทางพระพุทธศาสนา โดยศรัทธาที่เกิดจากกัลยาณมิตรหรือปรโตโฆสะเป็นปัจจัยภายนอก โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยภายใน ที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ซึ่งบุคคลสามารถเกิดศรัทธาอย่างใดอย่างหนึ่งในพระรัตนตรัยก่อนได้ เพราะทั้งสามมีความเกี่ยวเนื่องกันไม่สามารถขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ หากเกิดศรัทธาในพระสงฆ์เท่ากับศรัทธาพระพุทธ และพระธรรมเพราะพระสงฆ์เป็นสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าและอาศัยในพระธรรมของพระพุทธเจ้า เท่ากับว่าศรัทธาพระรัตนตรัยนั่นเอง ดังที่พระสารีบุตรเถระเกิดศรัทธาพระอัสสชิเถระ ได้ฟังธรรม และเกิดธรรมจักขุ^{๒๑} และยังมีท่านอนาถปิณฑิกคหบดีก็เกิดศรัทธาต่อพระผู้มีพระภาค เมื่อได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคแล้ว ทำให้เกิดธรรมจักขุ^{๒๒}

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕.

^{๒๐} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

^{๒๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓-๗๔.

^{๒๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๔-๓๐๕/๑๑๑-๑๑๕.

การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณาโยนิโสมนสิการใช้สติพิจารณา เพื่อกำหนดรู้ กาย เวทนา จิต และธรรม ที่เกิดขึ้นกับตัวเรา เป็นการศึกษากายและจิต พร้อมทั้งสภาวะธรรมต่าง ๆ ที่ เกิดขึ้นในกายและจิตโดยใช้สติกำหนดรู้ตามความเป็นจริง เมื่อมีสติมั่นคงสามารถพิจารณารู้เท่าทัน ตามความเป็นจริงแล้วในขณะที่พิจารณากำหนดรู้ขั้นสติ และ โยนิโสมนสิการ จะมีบทบาทสำคัญ มาก เมื่อพิจารณาอย่างแยบคายแล้ว ปัญญาย่อมเกิด เห็นถึงความเกิดขึ้น และความดับไป พิจารณา เห็นถึงความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ การกำหนดรู้ด้วยสติอยู่ทุกขณะ จะทำให้ เกิดโยนิโสมนสิการที่แยบคายมากขึ้น เป็นปัจจัยให้สติสัมโพชฌงค์สมบูรณ์ขึ้นเป็นปัจจัยให้โพชฌงค์ทั้ง ๗ เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อโยนิโสมนสิการปรากฏขึ้น ย่อมเป็นบุญนิมิตของโพชฌงค์ ๗ อันนำไป ให้เกิดวิชาและวิมุตติในที่สุด ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะขึ้น ย่อมมีแสงเงิน แสงทองขึ้นก่อนเป็นบุญนิมิต ฉันทโยนิโสมนสิการ ก็เป็นตัวนำ เป็นบุญนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นของ โพชฌงค์ ๗ ประการฉันทัน”^{๒๓}

ในเวลาที่ยืนนิ่งอยู่นั้น โยคีเฟื่องรูปที่ถูกต้องอย่างใกล้ชิด ด้วยการนั่งและด้วยการถูกสัมผัส ในร่างกายทุกส่วนแล้วกำหนดโดยนัยเป็นต้นว่า นิ่งหนอ, ถูกหนอ, นิ่งหนอ, ถูกหนอ ดังนี้หรือว่า โผฐฐัพพรูป (รูปที่สัมผัสได้) คือ วาโย(ลมในกาย) ที่เป็นไปในท้องของโยคีผู้นิ่งอยู่นั้น เพราะมีลม หายใจเข้าและลมหายใจออกเป็นปัจจัยจะปรากฏโดยอาการพองขึ้นและยุบลงอยู่ตลอดเวลา โยคีควร มุ่งกำหนดโผฐฐัพพรูปอย่างนั้นโดยใกล้ชิด^{๒๔} โดยนัยเป็นต้นว่า พองหนอ, ยุบหนอ, พองหนอ, ยุบ หนอ เพราะว่าเมื่อโยคีผู้นิ่งกำหนดอยู่อย่างนี้ วาโยธาตุคือลม จะเกิดขึ้นกระทบแล้วกระทบเล่า ซึ่ง กายทวารที่เกิดขึ้นภายในท้องของโยคี ปรากฏโดยอาการหนุนไว้ หรือโดยอาการสั่นสะเทือน หรือโดย อาการผลัดดันหรือโดยอาการฉุดดึง และบรรดาอาการเหล่านั้น อาการหนุนไว้ ก็คือลักษณะค้ำจุน ของธาตุลมนั่นเอง ส่วนอาการสั่นสะเทือนก็คือการทำหน้าที่เคลื่อนไหวของธาตุลม ส่วนอาการ ผลัดดันและฉุดดึง ก็คือปรากฏการณ์พัดผ่านไปมาของธาตุลม

เพราะฉะนั้น โยคีผู้นิ่ง (เมื่อมนสิการกำหนด โผฐฐัพพรูป ซึ่งปรากฏโดยอาการมี พองขึ้น เป็นต้นอยู่) ย่อมจะทำให้การกำหนดรูปดำเนินไปดีด้วยการรู้จักลักษณะและหน้าที่กับทั้งปรากฏการณ์ เหล่านั้นของธาตุลม แต่เมื่อโยคีกำหนดโผฐฐัพพรูป มีอาการพองขึ้น(ของท้อง) เป็นต้นอยู่อย่างนี้ จิต (คือความคิดต่าง ๆ) มีระคะจิต (ความคิดเจือปนด้วยความกำหนัด) เป็นต้นก็ดี เวทนาต่าง ๆ มีสุข เวทนาเป็นต้นก็ดี การกระทำต่าง ๆ ในร่างกายทุกส่วนก็ดีจะปรากฏขึ้นแก่โยคีผู้นิ่ง ถึงแม้อาการต่าง ๆ

^{๒๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๔/๑๒๗.

^{๒๔} พระกัมมภูฏานาจารย์ พระปณิตตาภิกขุ, *รู้แจ้งในชาตินี้*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๒), หน้า ๗.

เหล่านั้นโยคีก็ต้องกำหนดในเวลานั้นด้วย ครั้นกำหนดอาการเหล่านั้นแล้ว โยคีควรจะกลับไปกำหนด
โณฏฐัพพรูปมีอาการพองขึ้น, ยุบลงของท้อง ซึ่งเป็นอารมณ์ขั้นมูลฐานอย่างเดิมต่อไปอีก

พบว่า ในการปฏิบัติไปตามวิธีการตอนเริ่มแรกนั้น แม้โยคีผู้นั้นจะมนสิการกำหนดอยู่
อย่างนี้ แต่ตลอดเวลาที่จิตของโยคียังไม่บริสุทธิ์ดี และในระหว่างที่จิตกำลังกำหนดอารมณ์อยู่นั้น จะ
เกิดความคิดฟุ้งซ่านคิดไปถึงอารมณ์ต่าง ๆ^{๒๕} มีกามารมณ์เป็นต้นเกิดขึ้นบ้าง ความคิดฟุ้งซ่านเหล่านั้น
บางครั้งโยคีก็สามารถรู้ทัน บางคราวก็สามารถรู้ทัน และถึงแม้สามารถรู้ทัน ก็มักจะรู้เมื่อความคิด
เหล่านั้นผ่านไปเสียแล้ว เพราะขณะนั้น ขณิกสมาธิของโยคียังอ่อนเกินไปและยังมีกำลังน้อย เหตุนี้
ความคิดที่ฟุ้งซ่านเหล่านั้นของโยคีจึงปิดกั้นกำบังจิตที่จะทำให้การกำหนดกรรมฐานแก่กล้าเสีย
เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกความคิดฟุ้งซ่านเหล่านั้น ว่า จิตมีนิรวรณ

พบว่า ในเวลาขณิกสมาธิมีกำลังแก่กล้า จิตที่มนสิการกำหนดของโยคีจะตั้งมั่นเป็นสมาธิ
อย่างดี มีอาการเป็นไปในอารมณ์ ที่ตนพึงกำหนด เป็นต้นว่า พองหนอ ยุบหนอ นิ่งหนอ ถูกหนอ คู่
หนอ เหยียดหนอ เห็นหนอ ได้ยินหนอ คล้ายกับว่าจิตนั้นตกลงไป ๆ ในอารมณ์ หรือคล้ายกับว่า
กระทบกระทั่งอยู่ที่อารมณ์ หรือคล้ายกับว่าตั้งอยู่แนบสนิทกับอารมณ์ครั้งแล้วครั้งเล่า

เพราะในขณะนั้น เป็นธรรมดาที่จิตซึ่งวิ่งพล่านไปในอารมณ์อื่นจะไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นก็
เฉพาะบางครั้งบางคราวเท่านั้น และก็เป็นส่วนน้อย ทั้งโยคีผู้นั้นก็สามารถกำหนดความคิดพล่าน
เช่นนั้นได้ทันทีในขณะที่มันเกิดขึ้น แล้วความคิดพล่านนั้นจะชะงักทันทีในขณะที่โยคีกำหนด และจะ
ไม่เกิดขึ้นใหม่อีกทันทีนั้นโยคีก็สามารถกำหนดอารมณ์ตามที่ปรากฏแล้วทำจิตที่กำหนดให้ดำเนิน
สืบเนื่องติดต่อกันไปเหมือนที่เคยกำหนดมาก่อน เพราะฉะนั้นจิตของโยคีในขณะนั้นจึงเรียกได้ว่า จิต
ปราศจากนิรวรณ^{๒๖}

เมื่อโยคีมีจิตปราศจากนิรวรณอย่างนี้ เวลาใด จิตมนสิการเพ่งชัดเข้าไป ๆ ในอารมณ์ที่โยคี
กำหนดอยู่ ๆ เป็นอย่างดียิ่งขึ้น ๆ และการกำหนดก็ดำเนินติดต่อกันไปด้วย เวลานั้น แม้สมาธิของ
วิปัสสนาจิตของโยคีผู้นั้น ที่กล่าวว่าตั้งมั่นอยู่เพียงชั่วขณะ ก็จะดำเนินไปในอารมณ์ที่กำหนดอยู่นั้น ๆ
ติดต่อกันไปนี้เรียกว่า จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของจิต

แม้สมาธินั้นจะตั้งอยู่เพียงชั่วขณะแต่ก็มีกำลังเสมอด้วยอุปปจารสมาธิเพราะสามารถ
ต่อต้านสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ทั้งหลายมิให้ครอบงำจิตได้ และสมาธิที่เรียกว่า “ดำเนินไปในอารมณ์โดย

^{๒๕} พระกัมมภูฏานาจารย์ พระปณิติตาภิงส์, ความงามแห่งจิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร:
สหธรรมิก, ม.ป.ป.), หน้า ๑๔๘.

^{๒๖} พระครูโฆสิตพุทธิศาสตร์, วิปัสสนาญาณสิบหก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์,
๒๕๕๔), หน้า ๙.

อาการอย่างเดียวกันตลอดเวลา” หมายถึง จิตที่มนสิการกำหนดอารมณ์อย่างหนึ่งตามที่ปรากฏแล้ว ย้ายไปกำหนดอารมณ์อีกอย่างหนึ่งต่อจากอารมณ์เดิมนั้นโดยอาการอย่างเดียวกัน ครั้นกำหนดอารมณ์นั้นแล้ว ก็ย้ายไปกำหนดอีกอารมณ์หนึ่งในทันทีถัดไปจากอารมณ์ (ที่ละไป) นั้น คือจิตที่ดำเนินไปโดยการกำหนดติดต่อกันไปไม่ขาดระยะอย่างนี้ที่ว่า “ดำเนินไปโดยอาการอย่างเดียวกัน”^{๒๗} หมายความว่า เมื่อจิตที่กำหนดนั้นดำเนินไปไม่ขาดระยะในอารมณ์ที่พึงกำหนด แม้มากมายหลายอย่าง และแตกต่างกัน เปลี่ยนไปมา แต่เป็นจิตที่มีอาการตั้งมั่นเป็นสมาธิก็ยังเป็นอาการของสมาธิอย่างเดียวกันอยู่นั่นเอง

เพราะ การมนสิการกำหนดอารมณ์แรกไว้ด้วยอาการของสมาธิเช่นใด อารมณ์ที่ ๒ ที่ ๓ เป็นต้น ก็ย่อมกำหนดด้วยอาการของสมาธิเช่นนั้นที่ว่า “สิ่งที่ เป็นปฏิปักษ์ก็หาครอบงำได้ไม่” ท่านชี้ให้เห็นถึงความหมายว่า เมื่อขณิกสมาธินั้นดำเนินติดต่อกันไปไม่ขาดระยะ นิเวศน์ทั้งหลายก็ครอบงำจิตไม่ได้ที่ว่า “เช่นเดียวกับอัปนาสมาธิ” นั้น ท่านชี้ให้เห็นว่า แม้เป็นขณิกสมาธิ ก็มีกำลังกล้าดุจกำลังของสมาธิที่ถึงอัปนาสมาธิ เพราะขณิกสมาธิชนิดเดียวกับอัปนาสมาธินั้น จะปรากฏเฉพาะในวิปัสสนาที่ถึงสุดยอด

ในคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายว่า อุปจารสมาธิและ อัปนาสมาธิ^{๒๘} เท่านั้นเป็นจิตตวิสุทธิมิใช่หรือ ถูกแล้ว แต่ควรถือได้ว่าที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลายนั้น ท่านรวมเอาขณิกสมาธิเข้าไว้ในอุปจารสมาธิด้วย เพราะในอรรถกถาสติปัฏฐานสูตร ท่านกล่าวไว้ว่า “กรรมฐานทั้ง ๑๒ ชนิด เป็นอุปจารกรรมฐานทั้งนั้น” อันที่จริงเมื่อโยคีมนสิการกระทำอยู่ในใจตามหมวดว่าด้วยอิริยาบถ ตามหมวดสัมปชัญญะ และตามหมวดธาตุนสิการ ในสติปัฏฐานสูตรนั้น สมาธิที่เกิดขึ้นแกโยคินั้นก็เรียกได้ว่าเป็น ขณิกสมาธิโดยแท้ทีเดียว แต่เพราะขณิกสมาธินั้นสามารถข่มนิเวศน์ทั้งหลายได้เช่นเดียวกับอุปจารสมาธิที่เกิดขึ้นในสมถกรรมฐานทั้งหลายด้วย และเป็นสถานอุปจาร (อยู่ใกล้ขีด) ของมรรคผลและอัปนาสมาธิด้วย

เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกขณิกสมาธินั้นเองโดยชื่อว่า “อุปจาร” และเรียกกัมมัญฐานที่ทำให้เกิดขณิกสมาธินั้นว่า “อุปจารกรรมฐาน” ไว้ในอรรถกถานั้นด้วย เพราะฉะนั้น ควรเห็นว่า ถึงแม้ขณิกสมาธิที่สามารถข่มนิเวศน์ทั้งหลายได้ ก็มีทางจะเรียกว่า “อุปจาร” และ “จิตตวิสุทธิ” ได้เหมือนกัน จริงอยู่ โยคีผู้เป็นสุทธวิปัสสนายานิก มิได้ทำให้อุปจารสมาธิหรืออัปนาสมาธิเกิดขึ้นเลย เจริญวิปัสสนาแต่เพียงอย่างเดียวก็ยากที่จะเข้าถึงจิตตวิสุทธิได้

^{๒๗} พระกัมมัญฐานาจารย์ พระปณชิตาภิกขุ, **รู้แจ้งในชาตินี้**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๒), หน้า ๔๑.

^{๒๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๑๕.

วิปัสสนาญาณ เป็นลำดับขั้นตอนการเกิดปัญญาจากการประพฤติปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างจริงจัง มี ๑๖ ขั้นตอน ซึ่งในขณะที่ปฏิบัติอยู่นั้นอาการ กิริยา และความรู้สึกต่าง ๆ จะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปอยู่ตลอดเวลา หมายความว่า มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางกายและใจ ซึ่งต้องอาศัยการโยนิโสมนสิการทุกขั้นตอน^{๒๙} ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) นามรูปปริจเฉทญาณ การจำแนกรู้นามและรูป^{๓๐} โยคีผู้ประกอบด้วยจิตตวิสุทธิ นั้น เมื่อมนสิการกำหนดอยู่ จะจำแนกรู้นามและรูปอย่างนี้ กล่าวคือ จำแนกรู้รูปที่ตนกำหนดแล้ว ออกเป็นส่วน ๆ โดยนัยเป็นต้นว่า “การพองขึ้น (ของท้อง) เป็นอย่างหนึ่ง การยุบลง (ของท้อง) ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง การนั่ง ก็เป็นอย่างหนึ่ง การถูกเป็นอีกอย่างหนึ่ง (เป็นส่วนละอย่าง ๆ ต่างกัน)” และจำแนกรู้จิต (คือนาม) ที่เป็นผู้กำหนด ออกเป็นส่วน ๆ เช่นกัน โดยนัยเป็นต้นว่า “ความรู้อาการพองขึ้น (ของท้อง) เป็นอย่างหนึ่ง ความรู้อาการยุบลง (ของท้อง) เป็นอีกอย่างหนึ่ง” และจำแนกรู้รูป (คือร่างกาย) และอรูปรูป (คือจิตใจหรือนาม) ออกเป็นส่วน ๆ เช่นกัน โดยนัยเป็นต้นว่า “การพองขึ้น (ของท้อง) เป็นอย่างหนึ่ง ความรู้อาการพองขึ้น (ของท้อง) นั้น เป็นอีกอย่างหนึ่ง การยุบลง (ของท้อง) เป็นอย่างหนึ่ง ความรู้อาการยุบลง (ของท้อง) เป็นอีกอย่างหนึ่ง และความรู้อย่างนี้ ท่านกล่าวว่า เป็นความรู้อย่างง่าย ๆ ของผู้กำหนดเท่านั้น มิใช่ความรู้ของผู้คิดหาเหตุผล กล่าวคือ เป็นความรู้จากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยการกำหนด มิใช่ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการคิดหาข้อมูลคือความเป็นมาของมัน ในเวลาเห็นรูปด้วยจักขุก็เหมือนกัน โยคีจะรู้เป็นส่วน ๆ โดยนัยเป็นต้นว่า “จักขุเป็นอย่างหนึ่ง รูปเป็นอีกอย่างหนึ่ง การเห็นเป็นอีกอย่างหนึ่ง ความรู้ (จักขุ รูป และการเห็น) นั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง” ในเวลาได้ยินเสียงด้วยหู เป็นต้น ก็ควรจำแนกรู้โดยทำนองเดียวกันนี้ ในขณะที่โยคินั้นมนสิการกำหนดอยู่ ตนเองจะจำแนกรู้นามธรรมผู้กำหนดและนามธรรมผู้คิดนึก ด้วยความรู้โดยประสบการณ์ของตนเองโดยเฉพาะว่า “นามธรรมเหล่านั้นมีสภาวะดำเนินมุ่งหน้าไปสู่อารมณ์” หรือจำแนกรู้ว่า “นามธรรมเหล่านั้นมีสภาวะโน้มไปเฉพาะหน้าสู่อารมณ์” หรือจำแนกรู้ว่า “นามธรรมเหล่านั้นมีสภาวะรู้อารมณ์”

ส่วนรูปธรรมทั้งหลายที่นับเนื่องอยู่กับรูปกายทั้งหมด ซึ่งเรียกชื่อกันว่า “พองหนอ, ยุบหนอ, นั่งหนอ” เป็นต้นนั้น โยคีย่อมจะจำแนกรู้ว่า “(อาการพอง ยุบ และการนั่งเป็นต้นเหล่านี้) มิได้มีสภาวะมุ่งหน้าไปสู่อารมณ์” ดังนี้บ้าง จำแนกรู้ว่า “อาการเหล่านี้มิได้มีสภาวะโน้มไปเฉพาะหน้าสู่

^{๒๙} พระมหาวรรณวัฒน์ ชุตินฺทรโณ (ร่มโพธิ์งาม), “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุธรรมใน คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๙๗.

^{๓๐} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๖, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส , ๒๕๔๘), หน้า ๙๗๗.

อารมณ์” ดังนี้บ้าง จำแนกรู้ว่า “อาการเหล่านี้มิได้มีสภาวะรู้อารมณ์” ดังนี้บ้าง การรู้รู้อย่างนี้แหละเรียกว่า ความรู้โดยอาการปรากฏเฉพาะหน้าโดยไม่ตั้งใจ เพราะท่านกล่าวไว้แล้วในคัมภีร์มุลลิกาวา “อีกอย่างหนึ่ง ความไม่มีอารมณ์นั้นพึงเข้าใจว่าเป็นอภัยกฤต” การจำแนกรู้ตามสภาพเป็นจริงของรูปที่โยคีกำหนดและของจิต (หรือนาม) ผู้กำหนด ในการกำหนดอย่างนี้เรียกว่า นามรูปปริจเฉทญาณ คือ การจำแนกรู้นามและรูป

แต่เมื่อญาณนี้แก่กล้าขึ้น โยคีผู้มนสิการกำหนดอยู่นั้นจะรู้ชัดดังต่อไปนี้ ในขณะที่หายใจเข้า จะมีแต่อาการพองขึ้นของท้องเท่านั้น และมีการรู้อาการพองนั้นเท่านั้น ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า อัดตานอกเหนือไปจากนี้ด้วย ในขณะที่หายใจออกก็จะมีแต่อาการยุบลงของท้องเท่านั้น ก็มีการรู้อาการยุบลงนั้นเพียงเท่านั้นด้วย หากมีสิ่งอื่นนอกเหนือไปจากนี้ไม่ ครั้นรู้ชัดโดยอาการอย่างนี้เป็นต้นแล้ว ก็จะมีแต่ของ ๒ อย่างเหลืออยู่เท่านั้น คือ รูปซึ่งเป็นอารมณ์นั่นเอง และ นามซึ่งเป็นผู้รู้อารมณ์นั้น เพราะอาศัยของ ๒ อย่างนี้เอง จึงมีคำเรียกกันขึ้นว่า “สัตว์” บ้าง, “บุคคล” บ้าง, “ชีวะ” บ้าง, “ฉัน” บ้าง, “เขา” บ้าง, “บุรุษ” บ้าง, “สตรี” บ้าง แต่นอกจากนี้แล้ว สัตว์ หรือบุคคล หรือชีวะ หรือฉัน หรือเขา หรือบุรุษ หรือสตรี มิได้มีอยู่แต่อย่างเดียว เมื่อโยคีมนสิการกำหนดอยู่ดังนี้ย่อมจะรู้อย่อมจะเห็นด้วยตนเอง นี้เรียกว่า ทิฏฐิวิสุทธิ^{๓๑} ความเห็นบริสุทธิ์

๒) ปัจจัยปริคคหญาณ ความรู้ด้วยการกำหนดปัจจัย^{๓๒} เมื่อความเห็นบริสุทธิ์แก่กล้าแล้ว แม้สิ่งเป็นปัจจัยแก่นามและรูปที่โยคีกำหนดแล้ว ก็จะสามารถเห็นได้ชัดด้วย จริจอยู่ จิตที่เป็นปัจจัยแก่รูปจะปรากฏขึ้นก่อน ปรากฏอย่างไร ยกตัวอย่างเช่น ในเวลาจะคู่อวัยวะต่าง ๆ เช่น มือและเท้า เป็นต้น จิตหรือความคิดที่อยากจะทำเป็นต้นจะปรากฏขึ้นก่อน แล้วโยคีมนสิการกำหนดจิตหรือความคิดนั้น ๆ ขึ้นก่อนแล้วจึงกำหนดอาการมีการคู้ขึ้น เมื่อมีจิตอยากจะทำเหยียด จึงบังเกิดรูปคือการเหยียดอวัยวะทั้งหลายขึ้นแล้วรู้ปัจจัยของนาม (คือจิต) โดยมีประสบการณ์อย่างเดียวกันนี้ต่อไปอีกด้วย คือรู้โดยอาการ

เมื่อมีความคิดอยากจะทำแล่นออกไปภายนอก จิตมนสิการอันสมควรแก่ความคิดนั้นจะเกิดขึ้นก่อน เมื่อกำหนดความคิดนั้นแล้วจิตก็จะแล่นออกไปข้างนอก แต่เมื่อจิตหรือความคิดนั้นถูกโยคีมนสิการกำหนดรู้ไว้เสีย จิตที่จะแล่นออกไปภายนอกก็จะไม่เกิดขึ้น (เกี่ยวกับจิตยินดี จิตโกรธเคือง จิตโลภ เป็นต้น ก็เช่นกัน) ก็รู้ด้วยอาการ เป็นต้นว่า เมื่อมีทวารคือ ดวงตาและมีอารมณ์คือ รูป จิตที่จะถูกเกิดขึ้น เมื่อไม่มี จิตก็ไม่เกิด ในเรื่องทวารอื่น ๆ มีเหตุเป็นต้น และอารมณ์อื่น ๆ มีเสียง

^{๓๑} พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ) รัตน, วิปัสสนานัย เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิงค์ แปลและเรียบเรียง, (นครปฐม: ซีไอเอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๙๐.

^{๓๒} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๙๕.

เป็นต้นก็เช่นเดียวกัน และรู้ด้วยอาการเป็นต้นว่า เมื่ออารมณ์ที่พึงกำหนดหรือที่พึงรู้มีอยู่ จิตมนสิการหรือความคิดที่กำหนด, ที่คิด, ที่ตรึกตรอง, ที่รู้(ตามแต่กรณี) จึงเกิดขึ้น เมื่ออารมณ์ดังกล่าวนั้นไม่มีจิตเหล่านั้นก็ไม่เกิดขึ้น

ในขณะนั้น โยคีย่อมจะรู้สึกมีเวทนาที่เป็นทุกข์คือความเจ็บปวดหลายอย่างต่าง ๆ ชนิด^{๓๓} ปรากฏขึ้นในกายของตนโดยมากและในบรรดาทุกขเวทนาเหล่านั้น เมื่อโยคีมนสิการกำหนดเวทนาชนิดหนึ่งอยู่เวทนาชนิดอื่นก็จะเกิดขึ้นในที่อื่นอีก และเมื่อกำหนดเวทนานั้นอยู่ เวทนาชนิดอื่นก็จะเกิดขึ้นในที่อื่นต่อไปอีก ด้วยเหตุนี้ ให้โยคีติดตามเวทนาเป็นต้นที่เกิดขึ้น ๆ อย่างนั้น แล้วตามมนสิการกำหนดไป แต่แม้ว่าโยคีจะตามกำหนดเวทนาต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นอยู่ โยคีจะรู้ชัดเฉพาะส่วนเบื้องต้นของเวทนาเหล่านั้น กล่าวคือตอนมันเกิดขึ้นเท่านั้น หารู้ชัดไปถึงส่วนเบื้องปลายคือตอนดับของมันไม่

แม้สัญญาณและนิมิตก็เหมือนกัน จะปรากฏหลายอย่างต่าง ๆ ชนิด เช่น รูปเจดีย์ พระภิกษุ บุรุษ สตรี รูปเรือน ต้นไม้ อุทยาน เทวดา วิมาน เมฆ หมอก เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาณและนิมิตหลายอย่างต่าง ๆ ชนิดมีประการดังกล่าวนั้น ย่อมปรากฏขึ้นด้วย เมื่อสัญญาณและนิมิตเหล่านั้นเกิดปรากฏขึ้นแล้ว ขณะที่โยคีมนสิการกำหนดสัญญาณและนิมิตอย่างหนึ่งอยู่ อย่างอื่นก็ปรากฏขึ้นมาอีก และขณะที่กำหนดอย่างนั้นอยู่อย่างอื่นก็ปรากฏขึ้นมาอีก เพราะเหตุนี้ ให้โยคีติดตามมนสิการกำหนดนิมิตทั้งหลายตามที่มันเกิดปรากฏขึ้นโดยประการดังกล่าวนี้

แม้แต่โยคีจะมนสิการกำหนดอยู่อย่างนี้ ก็รู้ชัดเพราะส่วนเบื้องต้นคือความเกิดของนิมิตและสัญญาณเหล่านั้น หารู้ชัดไปถึงส่วนเบื้องปลายคือตอนดับของมันไม่ ครั้นแล้วโยคีก็รู้ชัดอย่างนี้ว่า “ขึ้นชื่อว่าจิตนี้ อารมณ์ใด ๆ จะปรากฏขึ้นมา ก็ติดตามอารมณ์นั้น ๆ เกิดขึ้น เมื่อมีอารมณ์ จิตจึงเกิดขึ้น ถ้าไม่มีอารมณ์ จิตก็ไม่เกิด” แต่ว่า ระหว่างกำหนดอยู่เป็นระยะ ๆ นั้น โยคีจะรู้เห็นได้โดยอนุमानอย่างนี้ว่า “เพราะเหตุและปัจจัย กล่าวคือ อวิชชา ตัณหาและ กรรม เป็นต้น มีอยู่ นามและรูปจึงเป็นไปได้” การที่โยคินั้นมนสิการกำหนดรู้นามและรูปพร้อมทั้งปัจจัยของมัน โดยมีประสบการณ์และโดยอนุमानดังกล่าวนี้ เรียกว่าปัจจัยปริคคหญาณ คือ ความรู้ด้วยการกำหนดปัจจัย

อนึ่ง เมื่อญาณนี้แก่กล้าแล้ว โยคีจะมองเห็นว่ามีแต่เพียงนามและรูปเท่านั้น^{๓๔} ที่ดำเนินไปด้วยปัจจัยทั้งหลายโดยเฉพาะ อย่างเหมาะสมแก่ตัวของมัน ๆ ครั้นแล้วก็จะวินิจฉัยรู้ได้ชัดแจ้งว่า “มีแต่นามกับรูปที่เป็นปัจจัย และนามกับรูปที่เกิดขึ้นจากปัจจัยเท่านั้น นอกไปจากนี้แล้ว หารมีบุคคล

^{๓๓} พระกฤษณะลาภิวังศ์, **ธรรมบรรยายภาคปฏิบัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๘.๖๖

^{๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๔๐๕/๓๐๑-๓๔๐.

ผู้กระทำการมีคู่เข้าและเหยียดออก (ซึ่งอวัยวะทั้งหลาย) เป็นต้น หรือ มีผู้เสวยเวทนา เป็นต้น อยู่ “ไม่” นี้เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ ความบริสุทธิ์โดยพ้นสิ่งสงสัย

๓) สัมมสมณญาณ ความรู้ด้วยการกำหนดเห็น^{๓๕} เมื่อกังขาวิตรณวิสุทธินี้แก่กล้าแล้ว จะจำแนกรู้ได้ชัดเจนเป็นอย่างดีถึงส่วนเบื้องต้นท่ามกลาง และเบื้องปลาย ของอารมณ์ที่มนสิการ กำหนดแล้วนั้น ๆ เพราะว่า ในขณะที่ตนตามกำหนดอาการพองอยู่นั้น ทันทิที่อาการพองสิ้นสุดลง โยคีก็รู้การเกิดของอาการยุบลง และเมื่ออาการยุบลงนั้นสิ้นสุด โยคีก็รู้การเกิดของอาการพอง เมื่อการยกเท้าขึ้นสิ้นสุดลงนั่นเอง โยคีก็รู้การเกิดขึ้นของการย่างก้าว เมื่อการย่างก้าวสิ้นสุดลงนั่นเอง โยคีก็รู้การเกิดขึ้นของอาการวางเท้าลงในเวลาอาการตอนก่อน ๆ ผ่านไปแล้ว โยคีก็รู้ชัดเป็นอย่างดีถึงการเกิดขึ้นของอาการตอนหลัง ๆ

อนึ่งในเรื่องทุกขเวทนาทั้งหลายก็เช่นกัน เมื่อเวทนาอย่างหนึ่ง ๆ ดำเนินไปอยู่ ณ ที่หนึ่ง ๆ ทันทิที่เวทนานั้นสงบลง โยคีจะเห็นว่าเวทนาใหม่อีกอย่างหนึ่ง ๆ เกิดขึ้นในที่อื่นอีก และเมื่อมนสิการกำหนดเวทนานั้นสักครั้ง ๒ ครั้ง หรือมากกว่านั้น โยคีก็จะเห็นว่าเวทนานั้น ๆ ค่อย ๆ เบาบางลงแล้ว ในที่สุดที่สงบหายได้สิ้นเชิง

ในกรณีนิमितและสัณฐานทั้งหลายมาปรากฏในแนวทางของใจ ครั้นนิमितและสัณฐานอย่างหนึ่ง ๆ ที่โยคิมนสิการกำหนดแล้วทยอยผ่านหายไป ๆ โยคีจะเห็นอารมณ์ใหม่ ๆ อย่างอื่นเข้ามาสู่แนวทางของใจอีก และเมื่อโยคีกำหนดอารมณ์นั้น ๆ ให้ใกล้ชิดเข้าไปสัก ๒ หรือ ๓ ครั้ง หรือมากกว่านั้น เขาก็รู้ชัดเป็นอย่างดีว่า อารมณ์นั้น ๆ จะสูญจรรไป ๆ หรือจางลง ๆ หรือไม่ปรากฏชัดนักแล้วในที่สุดก็เลื่อนหายไปโดยสิ้นเชิง แต่โยคีจะไม่มองเห็นสิ่งที่เป็นของเที่ยงของยั่งยืนปราศจากความสิ้นไปเสื่อมไป

ครั้นโยคินั้น เห็นว่าอารมณ์นั้น ๆ ที่ตนมนสิการกำหนดอยู่ถึงความสิ้นไป ถึงความเสื่อมไปแล้ว ย่อมจะกำหนดเห็นว่าอารมณ์นั้น ๆ ไม่เที่ยง เพราะมันเสื่อมสิ้นไปบ้าง กำหนดเห็นว่า เป็นทุกข์ เพราะมันเกิดขึ้นแล้วก็แตกทำลายไปบ้าง เมื่อเห็นทุกขเวทนามากมายเกิดขึ้นมาไม่ขาดระยะ คือเมื่อทุกขเวทนาอย่างหนึ่งดับไปทุกขเวทนาอีกอย่างหนึ่งก็เกิดขึ้นมา แม้ทุกขเวทนาอย่างนั้นดับไปแล้วอย่างอื่นก็เกิดขึ้นมาอีก เป็นอย่างนี้ โยคีก็จะรู้ว่า มีแต่กองทุกข์อย่างเดียวดังนี้บ้าง ทั้งมนสิการกำหนดเห็นว่า อารมณ์นี้สักแต่ว่าเป็นสภาวะธรรมไม่มีอัตตาหาเป็นอิสระไม่ เพราะมันมิได้เกิดขึ้นด้วยอำนาจของตน หากแต่เกิดขึ้นตามปัจจัยโดยเฉพาะ แล้วก็แตกทำลายไป ดังนี้บ้าง

การรู้สภาวะ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น ด้วยการมนสิการกำหนดแท้ ๆ ปราศจากการคิดนึก (โดยค้นหาเหตุผล) อย่างนี้ แล้วกำหนดเห็นอารมณ์ที่ตนกำหนดได้ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีอัตตา”

^{๓๕} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๔.

ดังนั้นเรียกว่า ปัจจกขสัมมสนญาณ คือ ความรู้ด้วยการกำหนดเห็นโดยมีประสบการณ์^{๓๖} แต่เมื่อโยคีได้เห็นลักษณะทั้ง ๓ โดยประสบการณ์ดังกล่าวนี้ครั้งเดียวหรือหลายครั้ง แล้วอนุমানด้วยอารมณ์ที่ตนเห็นโดยประสบการณ์นั้น แล้วกำหนดเห็นและตัดสินใจที่เป็นนามและรูปทั้งที่เป็นอดีตล่วงมาแล้ว ทั้งที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และทั้งที่จะมีมาในอนาคต กับทั้งมนสิการพิจารณาเห็นนามและรูปแม้ทั้งหมดในโลกทั่วทั้งปวงว่า “นามและรูปทั้งหลายเหล่านั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีอิตตาด้วยประการฉะนี้เอง” เรียกว่า อนุমানสัมมสนญาณ คือ ความรู้ด้วยการกำหนดเห็นโดยอนุমান

ความจริง ที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฐิสัมภิตามรรคว่า “รูปร่างหนึ่ง อย่างไร ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด ทราบหรือประณีต อยู่ไกลหรืออยู่ใกล้ ผู้มนสิการกำหนดรูปร่างทั้งปวงนั้นว่าไม่เที่ยง นับเป็น สัมมสนะ การกำหนดเห็นอันหนึ่ง” ดังนี้เป็นต้นนั้น ก็หมายถึงอนุমানสัมมสนญาณนั่นเอง^{๓๗}

เมื่อเห็นความไม่เที่ยงของสังขารแม้เพียงอย่างเดียว ก็ย่อมจะมีมนสิการในสังขารทั้งหลาย นอกนั้นได้โดยนัยว่า “สพเพ สงขารา อนิจจา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง” และคำว่า “สพเพ สงขารา อนิจจา” เป็นต้นนั้น ท่านก็กล่าวหมายถึง การรู้เห็นโดยนัย มิใช่ความรู้เห็นโดยอารมณ์ในขณะเดียวกัน (คำกล่าวข้อนี้ถือเป็นหลักเป็นประมาณในการใช้เรียกชื่อว่า นยวิปัสสนา คือ การเห็นแจ้งโดยนัย)

แม้ที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาัมชฌมินิกายว่า “อนุปทธีมวิปัสสนา (การเห็นธรรมโดยแจ่มแจ้งไปตามลำดับ) ในแนวสัญญาญาณสัญญาตนะ ย่อมมิได้เฉพาะแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น หากมีแก่พระสาวกทั้งหลายไม่ เพราะฉะนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงกถาปวิปัสสนา ในที่นี้ จึงตรัสอย่างนี้” (คำกล่าวนี้ก็ถือเป็นหลักเป็นประมาณในการใช้เรียกชื่อว่า กถาปสัมมสนะ^{๓๘} คือ การกำหนดเห็นโดยรวมกลุ่ม)

๔) อุทัพพญาณ ความรู้ในการเกิดและดับ^{๓๙} ในเวลาที่โยคีสามารถกำหนดนามและรูปที่เป็นปัจจุบันได้พร้อมกัน มิใช่กำหนดก่อนและภายหลัง ด้วยอานุภาพของวิปัสสนา โอภาส (คือ แสงสว่าง) จะเกิดขึ้นแก่โยคีผู้นั้น และโอภาสนั้น สำหรับบางคนจะปรากฏเหมือนแสงสว่างของดวงประทีป สำหรับบางคนจะปรากฏเหมือนแสงสว่างของสายฟ้าแลบหรือแสงจันทร์ หรือแสงพระอาทิตย์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามหนึ่งโอภาสของบางคนจะตั้งอยู่เพียงชั่วขณะ แต่ของบางคนก็อยู่นาน

^{๓๖} พระโสภณมหาเถระ(มหาสิสยาตอ) รจนา, **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, หน้า ๒๓๔.

^{๓๗} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๕๔.

^{๓๘} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๑๐๐๙.

^{๓๙} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๙/๗๗.

อนึ่ง ถึงแม้สติ มีกำลังที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนาก็จะเกิดขึ้นแกโยคีผู้นั้นด้วย และด้วย
 อานุภาพของสติมีกำลังนั้น นามและรูปทั้งหมดที่เกิดขึ้น ๆ จะปรากฏขึ้นในจิตที่กำหนดคล้ายกับมัน
 มาของมันเอง (เป็นอัตโนมัต) และสติก็เหมือนกัน คล้ายกับลงไปคลุกอยู่กับนามและรูปนั้นโดยสภาพ
 ของมันเอง เพราะฉะนั้น ในขณะที่โยคีจะรู้สึกอยู่ว่าขึ้นชื่อว่านามและรูปแล้วที่สติไม่สามารถจะฟัง
 รำลึกถึงไม่ได้ นั่น เป็นอันไม่มี”

อนึ่ง ถึงแม้วิปัสสนาปัญญา ของโยคีนั้นที่ทำหน้าที่มนสิการกำหนด ก็จะเป็นปัญญา
 เข้มแข็งแก่กล้าคล่องแคล่ว และด้วยอานุภาพของปัญญานั้น โยคียอมจำแนกรู้นามและรูปที่ตน
 กำหนดแล้วทุกอย่างได้เป็นส่วน ๆ คล่องแคล่วเป็นอย่างดี คล้ายคนตัดปล้องไม้ไผ่ออกเป็นท่อน ๆ
 ด้วยศัสตราที่ลับไว้มติแล้ว เพราะฉะนั้น โยคีจะรู้สึกขึ้นในขณะที่นั้นว่า “ขึ้นชื่อว่านามและรูปแล้ว ที่
 จะมีความสามารถกำหนดได้ เป็นอันไม่มี” และเมื่อใคร่ครวญลักษณะ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น หรือ
 ใคร่ครวญอาการของสภาวะอื่นๆ อยู่ โยคียอมรู้ได้ชัดแจ้งทุกอย่างโดยทันทีทันใด โยคีผู้นั้นจะรู้สึกว่า
 แม้ความที่กล่าวถึงนั้นก็ปัจจุขณญาณ คือความรู้โดยประสบการณ์

อนึ่ง ยังมีทั้งศรัทธา มีกำลัง สัมปยุตด้วยวิปัสสนา บังเกิดขึ้นแกโยคีผู้นั้นด้วย ซึ่งด้วย
 อานุภาพของศรัทธานั้น จิตของโยคีผู้กำหนดอยู่ที่ดี คิดนึกอยู่ที่ดี เป็นจิตผ่องใส ไม่ขุ่นมัว และเมื่อโยคี
 ระลึกถึงคุณทั้งหลายมีพระพุทธรูปเป็นต้นอยู่ จิตก็จะแล่นไปจดจ่อแน่วแน้อยู่ที่พระคุณนั้น ๆ เป็น
 อย่างดี และจะมีกิริยาจิตพิเศษบังเกิดขึ้นหลายอย่างเช่นเป็นต้นว่า คิดอยากฟังธรรม เกิดความ
 เลื่อมใสในคุณความดีของโยคาวจรทั้งหลาย มีความคิดอยากจะชักชวนญาติและมิตรที่รักทั้งหลายให้
 เข้าปฏิบัติภาวนาและระลึกถึงอุปการคุณที่เคยได้รับจากอาจารย์ผู้สอนกรรมฐานและครูบาอาจารย์
 ผู้ให้อิโฉวาต ดังนี้

ทั้งยังมี ปีติ ๕ ชนิด^{๔๐} มี ขุททกปิติ (ปีติอย่างน้อย) เป็นต้นเกิดขึ้นแกโยคีผู้นั้นด้วย แท้ที่
 จริงปีติ ๕ ชนิดนั้น ได้เคยทำให้เกิดอาการเช่นขนลุกและอวัยวะร่างกายไหวสะเทือนเป็นต้น มีมาแล้ว
 ตั้งแต่เวลาที่โยคีเกิดจิตตวิสุทธิ แต่คราวนี้ ปีติจะทำให้ทั่วร่างกายรู้สึกสัมผัสชนิดที่ละเอียดอ่อนหวาน
 มาก ทำให้รู้สึกสดชื่นสุขสบายที่ประณีตมากและด้วยอานุภาพของปีตินั้น สกกลกายของโยคีจะปรากฏ
 คล้ายกับลอยอยู่บนอากาศ ไม่สัมผัสพื้นหรือปรากฏคล้ายกับว่านั่งอยู่บนพุกลมหรือปรากฏคล้ายกับว่า
 ลอยลง

อนึ่ง จะมีทั้ง ปีสัทธา ซึ่งก็มีลักษณะระงับความกระวนกระวายกายและใจ ปรากฏแกโยคี
 นั้น ทั้งจะรู้สึกมีความระปรึกระเปร่าเป็นต้นติดตามมากับปีสัทธานั้นด้วย ซึ่งด้วยอำนาจของปีสัทธา

^{๔๐} พระโศภณมหาเถระ(มหาสิสยาตอ) ธุตนา, วิปัสสนานัย เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พระพรหมโมลี
 (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิงค์ แปลและเรียบเรียง, (นครปฐม: ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า
 ๒๔๖.

นั้น เวลาโยคินั่งอยู่ก็ดี หรือเวลาเดินจงกรมอยู่ หรือเวลายืนอยู่ หรือเวลานอนอยู่ก็ดี จะไม่มีความกระวนกระวายกายและจิต ไม่มีความรู้สึกหนักอึ้ง ไม่มีความแข็งกระด้าง ไม่มีความอึดอัดเยือกเยิ้ม ไม่มีความปวดเมื่อย ไม่มีความคดโกง กายและจิตของโยคีขณะนั้นจะสงบขนาดรู้สึกปลอดภัยอย่างยิ่ง (ปราศจากกระวนกระวาย) มีอาการเบา เพราะสามารถดำเนินไปรวดเร็วอ่อนละมุน เพราะสามารถมนสิการอารมณ์ได้ตามปรารถนาครบแก่การทำงาน เพราะสามารถมนสิการได้ตลอดเวลาที่ต้องการ คล่องตัวดี เพราะมีสภาพคล่องแคล่ว (เพราะทำให้เห็นแจ้งอารมณ์ที่พึงทำให้เห็นแจ้งได้ง่าย) เป็นกายและจิตที่ซื่ออยู่โดยเฉพาะ เพราะโน้มเอียงไปโอนเอนไป หันเหไปในการทำความคิดต่าง ๆ โดยเฉพาะอยู่แล้ว

อีกทั้งความสุข ที่ประณีตมาก ก็เกิดขึ้นท่วมทับทั่วสรีระกายของโยคีผู้นั้นด้วย และด้วยอานุภาพของสุขนั้น โยคีจะมีความรู้สึกในเวลานั้นว่า “ฉันมีความสุขอยู่แล้วตลอดเวลา” หรือรู้สึก ว่า “ฉันได้พบความสุขอย่างที่ไม่เคยประสบในกาลไหน ๆ มาก่อน”^{๔๑} แล้วเกิดมีจิตโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง ทั้งอยากจะบอกเล่าความเป็นไปอย่างวิเศษของตนนั้นให้คนอื่น ๆ ได้ทราบด้วย พระพุทธดำรัสที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ (ในพระธรรมบท) ว่า “ มีความยินดีชนิดที่ไม่มีในเมืองมนุษย์”^{๔๒} ก็หมายถึงความเป็นไปของปีติและสุขที่ธรรมทั้งหลายมี ปัสสัทธิ เป็นต้น อนุเคราะห์สนับสนุนเหล่านั้นนั่นเอง

อนึ่ง ถึงแม้ ความเพียร ที่ไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ตั้งเกินไป ประคองไว้ดีแล้ว ดำเนินไปโดยสม่ำเสมอ ก็เกิดขึ้นแก่โยคีผู้นั้นด้วย เพราะว่า แต่ก่อนมา ความเพียรของโยคินั้นจะย่อหย่อนไปในบางคราวเพราะเวลานั้นโยคีถูกถิ่นมิหะระครอบงำ จึงไม่สามารถกำหนดอารมณ์ตามที่ปรากฏขึ้นให้ติดต่อกันไปได้และญาณของโยคีผู้นั้นก็ยังไม่แก่กล้าชัดแจ้งด้วย แต่ในบางคราวโยคีก็ทำความเพียรเคร่งเครียดเกินไป ในเวลาเช่นนั้นโยคีจะถูกอุทธัจจะครอบงำก็สามารถกำหนดได้ชัดแจ้งเช่นเดียวกัน แต่บัดนี้โยคีมีความเพียรไม่ย่อหย่อนเกินไปไม่เคร่งเครียดเกินไป ประคองไว้เป็นอย่างดี ดำเนินไปโดยสม่ำเสมอ เธอผ่านพ้นโทษคือ นิวรณ์เหล่านั้นมาแล้ว จึงสามารถมนสิการกำหนดอารมณ์ตามที่ปรากฏได้ติดต่อกันไปไม่ขาดระยะ และญาณของโยคีผู้นั้นก็แก่กล้าชัดแจ้งด้วย

อีกทั้ง วิปัสสนุเบกขา คือความเป็นกลางในสังขารทั้งปวง ที่มีกำลังแก่กล้า ก็เกิดขึ้นแก่โยคีผู้นั้นด้วย และด้วยอานุภาพของวิปัสสนุเบกขานั้น โยคีจะสามารถวางเฉยแม้ด้วยการมนสิการใคร่ครวญถึงลักษณะมีความไม่เที่ยงเป็นต้นของสังขารทั้งหลาย และกำหนดนามและรูปที่เกิดขึ้นเฉพาะ อนึ่ง แม้อาวชชนุเบกขา คือความรำพึงเฉย (อยู่ในอารมณ์) ที่มีกำลัง ก็เกิดขึ้นด้วยและด้วยอานุภาพของอวิชชนุเบกขานั้น จิตของโยคีผู้นั้นจะปรากฏคล้ายกับว่าเล่นอย่างรวดเร็วเข้าไปจดจ่ออยู่ในอารมณ์ที่ตนรำพึงนั้น

^{๔๑} พระโสภณมหาเถระ(มหาสิสยาตอ) ฐนา, วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๒๕๓.

^{๔๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๓/๘๒.

แต่ยังมีความพอใจ (นิกันติ) ซึ่งมีอาการสงบละเอียดอ่อนสดชื่นด้วยวิปัสสนาอันประกอบแล้วด้วยโอกาสเป็นต้นตามที่กล่าวมาแล้วเกิดขึ้นแก่โยคีนั้นด้วย และโยคีผู้นั้นมิสามารถรู้ได้ว่า “มันเป็นอุปกิเลส” แต่สำคัญไปว่าเป็น ภาวนารติ คือความสดชื่นยินดีในภาวนา^{๔๓} เพราะเหตุที่นั่นเองบรรดาโยคีทั้งหลายจึงพากัน (หลง) ชมเชยมันว่า “คราวนี้แหละ ฉันกำลังอภิรมย์เป็นอย่างดีอยู่ในภาวนา” ขณะที่โยคีนั้นเสวยปีติและสุขมีโอภาสดังกล่าวนั้น แล้วชื่นชมการกำหนดอันแก่กล้าสามารถที่กำหนดได้อย่างรวดเร็วโดยไม่ยากอยู่นั้น ย่อมจะสำคัญไปว่า “ฉันได้บรรลุมรรคและผลแล้วเป็นแน่ กิจด้วยการเจริญภาวนาของฉันจบสิ้นแล้ว” ความยึดถืออย่างผิด ๆ ในสิ่งที่มีไข่มรรคอะไรเลยว่าเป็นมรรคนี้เรียกว่า อุปกิเลส

แม้แต่โยคีจะไม่ยึดถือสิ่งทั้งหลายมีโอภาสเป็นต้น ว่าเป็นมรรคเป็นผล เป็นแต่ความชื่นชมยินดีบังเกิดขึ้นในสิ่งที่เป็นอุปกิเลสทั้งหลายเหล่านั้นอยู่ ความชื่นชมยินดีอย่างนี้ก็เป็นอุปกิเลสของวิปัสสนาเหมือนกัน เพราะฉะนั้นความรู้เป็นเครื่องกำหนดที่เจือปนหม่นหมองด้วยอุปกิเลสทั้งหลายเหล่านั้น แม้จะดำเนินไปได้อย่างรวดเร็วก็ยังเรียกแต่เพียงว่า ตรุณะอุทกัปปยญาณ^{๔๔} คือความรู้การเกิดและดับอย่างอ่อน หรือความรู้ขั้นต้น เท่านั้น เพราะเหตุว่าโยคียังไม่สามารถที่จะรู้การเกิดและดับของนามและรูปทั้งหลายในเวลานั้นได้อย่างถ่องแท้ดี

ขณะที่โยคีผู้นั้นมนสิการกำหนดอยู่อย่างนี้ โยคีก็หวนกลับไปได้รับความรู้เป็นทางตัดสินด้วยตนเอง หรือเพราะได้ยินได้ฟัง (คำแนะนำ) จากผู้อื่นว่า “สิ่งทั้งหลายมีโอภาสเป็นต้นที่ฉันได้ประสบนั้นมีใช้ทางที่ถูกและความชื่นชมยินดีในสิ่งทั้งหลายนั้นก็เป็นแต่เพียงอุปกิเลสโดยตรงของวิปัสสนาทั้งสิ้น การมนสิการกำหนดอารมณ์ตามที่มันปรากฏติดต่อกันไปเท่านั้น จึงจะนับเป็นทางที่ถูกของวิปัสสนา กิจที่พึงทำในวิปัสสนาของฉันยังไม่ถึงที่สุด ฉันจะต้องมนสิการกำหนดต่อไปอีก” การตัดสินใจ ดังนี้เรียกว่า มัคคามัคคญาณ- ทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ด้วยความรู้ความเห็นว่าอะไรเป็นทางถูกและไม่ถูก

ภายหลังที่โยคีผู้นั้นได้มนสิการกำหนดสิ่งทั้งหลายมีโอภาสเป็นต้นมาแล้วก็ตาม หรือมิได้มนสิการกระทำสิ่งทั้งหลายนั้นไว้ในใจมาแล้วก็ตาม โยคียังคงกำหนดสิ่งที่เป็นนามและรูปตามที่มันปรากฏในทวารทั้ง ๖ ติดต่อกันไปเหมือนอย่างที่เคยกำหนดมาแล้วแต่ก่อน เมื่อโยคียังคงมนสิการกำหนดอยู่ต่อไปอย่างนั้น ก็ผ่านพ้นบรรดาอุปกิเลสทั้งหลายเป็นต้นว่า โอภาส ปีติ ปัสสัทธิ สุข และนิกันติ(ความพอใจ) ไปได้แล้ว จะคงเหลืออยู่แต่ความรู้ในการเกิดและดับอย่างเดียวเท่านั้น เพราะว่าเป็นขณะนั้นโยคีจะเห็นทุก ๆ ครั้งที่มนสิการกำหนดว่า “อารมณ์ที่ฉันกำหนดเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

^{๔๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๓/๒๕๘.

^{๔๔} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๕๕.

ในทันที” ทั้งจะปรากฏชัดแก่โยคีผู้นั้นด้วยว่า “อารมณ์นั้น ๆ ย่อมดับไปในที่ที่มันเกิดขึ้นนั้น ๆ ไม่มีการเคลื่อนย้ายไปที่อื่น”

เพราะเหตุที่โยคีผู้นี้จึงรู้ชัดถึงการเกิดและดับของนามและรูปทั้งหลายโดยมีประสบการณ์ด้วยตนเองอยู่ทุก ๆ ขณะ ความรู้ที่โยคีมีนสึการกำหนดสิ่งที่เป็นนามรูป ซึ่งเกิดขึ้นและแตกทำลายไปตลอดเวลาเป็นนิรันดร์ทุก ๆ ขณะ แล้วจำแนกรู้การเกิดและดับได้เป็นส่วน ๆ อย่างนี้ เรียกว่า พลวอุท্থัพพยวิปัสสนาญาณ^{๔๕} คือ อุท্থัพพยวิปัสสนาญาณอย่างแก่กล้า ได้แก่ความรู้ในการติดตามดูความเกิดและดับ (ของนามและรูปทั้งหลาย) อย่างสูง ซึ่งเป็นญาณที่ปราศจากอุปกิเลส ญาณนี้เป็นการตั้งต้นของปฏิบัติญาณทัสสนะวิสุทธิติ เพราะต่อแต่นี้ไปจนถึงอนุโลมญาณ (๑๒) จะมีชื่อเรียกว่าปฏิบัติญาณทัสสนะวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ด้วยความรู้ความเห็นในทางปฏิบัติที่ถูกต้อง

๕) ภาวนาญาณ ความรู้ในการดับ^{๔๖} แต่เมื่อโยคีนั้นมโนสึการกำหนดสิ่งที่เป็นนามและรูปซึ่งเกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นเล่าอยู่อย่างนั้น จะเห็นเป็นท่อน ๆ เป็นข้อ ๆ เป็นตอน ๆ เป็นชิ้น ๆ ว่า “สิ่งนี้เกิดขึ้น ณ บัดนี้เท่านั้น แล้วสิ่งนี้ก็แตกทำลายไป ณ บัดนี้นั่นเอง” ดังนั้น ณ กาลใด ญาณความรู้ในการเกิดและดับนั้นก็แก่กล้าเข้มแข็งมีกำลัง ณ กาลนั้น ญาณนั้นจะเกิดขึ้นรวดเร็วและดำเนินสืบเนื่องกันไปไม่ขาดระยะคล้ายกับดำเนินไปเอง (เป็นอัตโนมัติ) แม้สิ่งที่เรียกว่านามและรูปก็จะปรากฏเห็นได้ง่ายและรวดเร็ว ถึงแม้ญาณจะดำเนินอยู่อย่างแก่กล้าและสังขารทั้งหลายจะปรากฏเห็นได้ง่ายอย่างนี้^{๔๗}

แต่การเกิดขึ้น (ที่เป็นส่วนเบื้องต้น) ก็ดี การตั้งอยู่ที่เป็นส่วนท่ามกลางก็ดี ของนามและรูปที่โยคีกำหนดแล้ว ก็ยังไม่ปรากฏแม้ความเป็นไปกล่าวคือ การดำเนินต่อเนื่องไม่ขาดสายของนามและรูปทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ อีกทั้งสัณฐานและนิมิตของอวัยวะที่เรียกว่า มือ เท้า ใบหน้า และร่างกาย เป็นต้น ก็ไม่ปรากฏ ขณะนั้นจะปรากฏก็แต่โรครคือความดับ ที่เรียกว่าความสิ้นไป หรือความเสื่อมไป หรือความแตกดับเท่านั้น ตัวอย่างเช่น เมื่อโยคีกำหนดอาการพองขึ้นของท้องอยู่นั้น ทั้งส่วนเบื้องต้น ทั้งส่วนท่ามกลาง ของท้องจะไม่ปรากฏ ถึงแม้สัณฐานของท้องก็ไม่ปรากฏ เว้นแต่ที่เป็นส่วนเบื้องต้น คือความสิ้นไปความดับอย่างเดียวเท่านั้นที่ปรากฏ^{๔๘}

เพราะว่าในเวลานั้นอารมณ์ที่โยคีกำหนดอยู่ จะปรากฏคล้ายกับไม่มีหรือปรากฏประจูดังว่าไม่มีเลย เพราะฉะนั้น ในเวลานั้นจึงคล้ายกับว่าโยคีกำลังกำหนดสิ่งที่ดับไปแล้ว ซึ่งไม่มีอยู่ คือไม่

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗๒.

^{๔๖} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๗๔

^{๔๗} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒

พระครูโฆสิตพุทธิศาสตร์, วิปัสสนาญาณสิบหก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๖.

มีอยู่แล้วโดยประการทั้งปวง เพราะเหตุนี้ ณ ที่ตรงนี้ โยคีบางท่านจึงเข้าใจไปว่า “วิปัสสนาของฉันเสื่อมเสียแล้ว” แต่โยคีสมควรเข้าใจอย่างนั้น

จิตตามปรกติของโยคีนั้น ได้เคยยินดีในอารมณ์โดยบัญญัติที่เรียกสิ่งทั้งหลายว่ารูปทรง สันฐานเป็นต้นมาในกาลก่อนแล้ว และนิมิตก็ปรากฏแก่โยคีผู้นั้นเรื่อยมาจนถึง อุทยัพพญาณ (๔) อีกด้วย เพราะฉะนั้น จิตของโยคีนั้นจึงยินดีในอารมณ์ที่เป็นสังขารซึ่งปรากฏชัดมีเครื่องเกี่ยวเกาะ และมีนิมิตเครื่องหมายรู้ แต่มาในบัดนี้เพราะเกิดมีญาณคือความรู้ที่ได้อบรมให้เจริญขึ้นแล้ว แม้แต่นิมิตที่เป็นเครื่องเกี่ยวเกาะของสังขารทั้งหลายก็จะไม่ปรากฏ จะป่วยกล่าวไปไปถึงบัญญัติซึ่งหยาบกว่านั้นจะปรากฏขึ้นมา

เพราะฉะนั้น จิตของโยคีผู้นั้นจะยังไม่ยินดีในความแตกตบนั้นก่อน แต่ว่าโยคีนั้นพึงมโนการตกลงใจในที่นี้ว่า “จิต(ของฉัน) ซึ่งเป็นจิตที่ได้อบรมมาแล้วชั่วเวลาไม่ช้านัก ก็จักยินดีโดยแท้ในความดับที่เรียกว่า ฌักคะ คือ การแตกทำลายของสิ่งทั้งหลายเมื่อนั้น” ครั้นโยคีตกลงใจอย่างนี้แล้ว ควรกลับไปทำโยคะ (ประกอบความเพียร) ติดต่อกันเช่นเดิม

เมื่อโยคีผู้นั้นมโนการกำหนดอยู่อย่างนี้ จะมีสิ่งเป็นคู่ ๆ กัน ๒ สิ่ง คือ อารมณ์ที่ถูกกำหนดอย่าง ๑ และจิต (หรือนาม) ผู้รู้อารมณ์นั้นอย่าง ๑ ปรากฏแตกดับ เสื่อมสิ้นไป เป็นคู่ ๆ โดยลำดับเพราะว่าแม้อาการที่ท้องพองขึ้นเพียงครั้งเดียวแต่รูปที่พองขึ้นนั้นจะปรากฏโดยอาการดับเป็นลำดับๆ ไปหลายครั้ง เช่นเดียวกับเราดูพยับแดดในฤดูร้อน จะปรากฏอาการดับของพยับแดดนั้นอยู่ทุก ๆ ขณะโดยลำดับ หรือเหมือนเวลาฝนตกหนัก เมล็ดฝนจากก้อนเมฆจะตกลงมาบนผิวน้ำเกิดเป็นต่อม่น้ำแล้วก็แตกสลายไปในทันทีทันใด หรือเหมือนดวงประทีปในเวลาบูชาพระเจดีย์ด้วยการตามประทีป เมื่อถูกลมพัดก็จะดับลงทันทีทันใด รูปทั้งหมดที่โยคีกำหนดก็ฉันนั้น จะปรากฏอาการแตกดับและเสื่อมสิ้นไปทุก ๆ ขณะ ถึงการดับของจิตทั้งหลาย ผู้กำหนดอารมณ์นั้นก็ปรากฏขึ้นพร้อมคราวเดียวกับรูปทั้งหลายที่โยคีกำหนดเหล่านั้นด้วย

เพราะจะปรากฏขึ้นในญาณของโยคีผู้นั้นในเวลานั้น อย่างนี้คือ “อารมณ์ใด ๆ ที่ฉันกำหนดขึ้นในสกลกายของฉัน อารมณ์นั้นจะดับก่อนแล้วจิตผู้กำหนดอารมณ์เมื่อนั้น ๆ จะดับตามไปในภายหลัง” ด้วยเหตุนี้ โยคีผู้นั้นย่อมรู้ชัดถึงสิ่งที่เป็นคู่ๆ กันอย่างถ่องแท้เป็นอย่างดีตามลำดับ กล่าวคือ ความดับไปของอารมณ์ชนิดหนึ่ง ๆ อย่าง ๑ กับทั้งความดับไปของจิตที่กำหนดอารมณ์นั้น ๆ อย่าง ๑ เป็นความรู้ถ่องแท้ถึงความแตกตบของสิ่งที่เป็นคู่ ๆ กันของโยคีผู้นั้น^{๔๔} ได้แก่ ความแตกตบ

^{๔๔} พระกัมมภูฏานาจารย์ พระปณิตตาภิวงส์ บรรยาย, ๖๐ ชั่วโมงกับเทศนาธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, พระเทพพนม สุทธิมนิ ตรวจสอบแก้, ดร.เวท ไทยยุกุล แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๐.

ของอารมณ์มีรูปเป็นต้นตามที่ปรากฏในทวารทั้ง ๖ อย่าง ๑ และความดับของจิต ซึ่งกำหนดอารมณ์นั้นอย่าง ๑ ความรู้อย่างนี้ เรียกว่า ภังคญาณ คือ ความรู้ในการดับ

๖) ภยญาณ ความรู้ในสิ่งที่น่ากลัว^{๕๐} ในเวลาที่ภังคญาณนี้แก่กล้าขึ้น จะมีญาณสูง ๆ ขึ้นไป (ตั้งแต่หมายเลข ๗ ถึง ๑๑) เช่น ภยตูปัญฐานญาณ คือ ความรู้ว่าสังขารทั้งหลายปรากฏเป็นสิ่งที่น่ากลัว เป็นต้น ประกอบด้วยอาการที่น่ากลัว เป็นต้น บังเกิดขึ้นโดยลำดับ เพราะได้เห็นความแตกต่างโดยเฉพาะของสังขารทั้งหลายทั้งปวงทั้งที่เป็นอารมณ์และผู้กำหนดรู้อารมณ์มาแล้ว เมื่อโยคีได้เห็นสิ่งที่เป็นคู่กัน ๒ อย่าง คือ อารมณ์ตามที่ปรากฏขึ้น ๑ และวิปัสสนาจิตผู้กำหนดรู้อารมณ์นั้น ๑ แยกดับอยู่ ณ ที่นั้นทุก ๆ ขณะก็รู้ได้แม้แต่โดยอนุมานว่า “สิ่งที่เป็สังขารแม้ในอดีต ก็ได้แยกดับไปแล้วอย่างนี้เช่นกัน แม้ในอนาคตก็จักแยกดับไปอย่างนี้เหมือนกัน ถึงในปัจจุบันนี้ก็กำลังแยกดับอยู่”

แล้วมนสิการกำหนดสิ่งที่เป็นสังขารตามที่ปรากฏนั้นต่อไป สังขารทั้งหลายเหล่านั้นก็จะปรากฏแก่โยคีนั่นโดยอาการที่น่ากลัวต่อแต่นั้นไป เมื่อโยคีนั่นกำหนดอยู่นั้นแลย่อมจะรู้ชัดว่า “สังขารทั้งหลายเหล่านั้นน่ากลัวจริงหนอ” ความรู้โดยความเป็นสิ่งน่ากลัวอย่างนี้ เรียกว่า ภยตูปัญฐานญาณ คือ ความรู้ที่ปรากฏสิ่งน่ากลัวถึงแม้คำว่า “ภยญาณ” ก็ใช้เป็นชื่อเรียก ภยตูปัญฐานญาณ นั้นด้วยเหมือนกัน อนึ่ง ถึงแม้จิตของโยคีในเวลานั้นก็ประกอบด้วยอาการน่ากลัวเป็นประหนึ่งหาที่พึ่งมิได้

๗) อาทีนวญาณ ความรู้ในสิ่งที่เป็โทษ^{๕๑} ครั้นเมื่อโยคีนั่นเห็นว่า “สังขารเป็นสิ่งที่น่ากลัวด้วยภยญาณแล้ว มนสิการกำหนดติดต่อไปอีก มิชามินานก็จะเกิดญาณที่เรียกว่า อาทีนวญาณ คือ ความรู้ในสิ่งที่เป็โทษขึ้นมา เพราะว่าเมื่อญาณนี้เกิดขึ้นแล้ว สังขารทั้งหลายทั้งปวงทุกหนทุกแห่ง เช่นในอารมณ์ที่โยคีกำหนดก็ดี ในจิตผู้กำหนดก็ดี ในภาวะใด ๆ ที่โยคีมนสิการก็ดี สังขารทั้งหลายเหล่านั้นจะปรากฏปราศจากความหวัง ไม่มีรสชาติ ไม่น่าพึงพอใจ เพราะฉะนั้น ในขณะนั้น โยคีจะเห็นแต่ทุกอย่างอย่างเดียว เห็นแต่ความไม่พึงพอใจเท่านั้น เห็นแต่โทษเท่านั้น เพราะเหตุนี้แล จึงเรียกญาณนี้ว่า อาทีนวญาณ คือ ความรู้ในสิ่งที่เป็โทษ^{๕๒}

๘) นิพพิทาญาณ ความรู้ในสิ่งที่พึ่งเบื่อหน่าย^{๕๓} เมื่อโยคีผู้นั้นเห็นโทษในสังขารทั้งหลายทั้งปวงที่มีโทษอยู่อย่างนี้ จิตของโยคีก็จะไม่ชื่นชมยินดีในสังขารที่มีโทษเหล่านั้น จะคิดเบื่อหน่ายแต่เพียงฝ่ายเดียว เพราะฉะนั้น จิตของโยคีผู้นั้น เป็นคล้ายกับว่าเหงาหงอยและละห้อย

^{๕๐} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๘๑.

^{๕๑} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๘๔.

^{๕๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔.

^{๕๓} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๐.

ละเหย^{๕๔} แม้กระนั้นโยคีก็ยังไม่ทอดทิ้งวิปัสสนา แต่ยังคงปฏิบัติวิปัสสนาอยู่ต่อไปเป็นประจำตลอดกาล เพราะฉะนั้น โยคีพึงมนสิการทราบว่า “จิตเช่นนี้ มิใช่ความไม่พอใจในวิปัสสนาภาวนา แต่ที่แท้เป็นนิพพิทาญาณโดยตรง ซึ่งประกอบด้วยอาการเบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลาย” ลำดับนั้น จิตนั้นจะน้อมเข้าไปในพระนิพพานโดยเฉพาะอย่างนี้ว่า “การสงบเสียได้ซึ่งสังขารทั้งหลายทั้งปวง อันเป็นสิ่งที่แตกดับอยู่ทุก ๆ ขณะเท่านั้น ที่เป็นความสุข”

๙) มุญจितุกัมยตาญาณ ความรู้ที่ปรารถนาจะปลดเปลื้อง(สังขาร)ออกไปเสียให้พ้น^{๕๕} เมื่อโยคีกำลังเบื่อหน่ายสังขารที่ตนกำหนดด้วยนิพพิทาญาณอยู่นั้น ก็บังเกิดมนสิการความคิดปรารถนาจะปลดเปลื้องสังขารนั้นออกไปเสียหรือคิดอยากจะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น ความรู้ที่สัมปยุตต์ด้วยความคิดนั้น เรียกว่า มุญจิตุกัมยตาญาณ คือ ความรู้ที่ปรารถนาจะปลดเปลื้อง(สังขารทั้งหลาย) ไปเสีย เพราะในเวลานั้น ทุกขเวทนาชนิดต่าง ๆ ก็ปรากฏขึ้นในกายของโยคีผู้นั้นด้วย และความต้องการจะอยู่ในอิริยาบถอันหนึ่งอันเดียวยาวนาน ๆ ก็ปรากฏขึ้นโดยมากด้วย ถึงแม้ความคิดเหล่านี้จะไม่เกิดขึ้น แต่ความไม่สะดวกสบายของสังขารทั้งหลายก็ปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้น

เพราะฉะนั้น ในระหว่างที่มนสิการกำหนดอยู่เป็นระยะ ๆ นั้น โยคีผู้นั้นจะปรารถนาอยู่แต่อย่างนี้ว่า “ทำไฉน ฉันจึงจะพ้นจากอิริยาบถนี้ไปเสียได้โดยเร็ว” ดังนี้บ้าง “ทำฉันใด ฉันจึงจะบรรลุดุสสถานที่สงบของสังขารทั้งหลายอย่างนี้” ดังนี้บ้าง และปรารถนาอยู่ว่า “ทำฉันใด ฉันจึงจะสลัดสังขารทั้งหลายนี้ ออกไปเสียได้โดยสิ้นเชิง” ดังนี้บ้าง อนึ่งในเวลานั้น จิตที่กำหนดของโยคีผู้นั้นจะปรากฏคล้ายกับว่าหลบหลีกออกไป (คือคล้ายกับปรารถนาจะหลบหนีไปเสียให้พ้น) จากอารมณ์ที่ตนกำหนดทุก ๆ ครั้งที่ยังโยคีกำหนดอยู่

๑๐) ปฏิสังขยาญาณ ความรู้ด้วยการตรวจดูอีกครั้ง^{๕๖} เมื่อโยคีปรารถนาจะปลดเปลื้องสังขารทั้งหลายออกไปอยู่อย่างนั้น ได้ทำความเพียรให้รัดกุมยิ่งขึ้นเพื่อต้องการปลดเปลื้องสังขารทั้งหลายเหล่านั้นออกไป และเพื่อต้องการพ้นไปเสียจากสังขารทั้งหลายเหล่านั้น แล้วมนสิการกำหนดสังขารทั้งหลายเหล่านั้นต่อไปด้วยวิธีนั้นแหละ จึงเรียกความรู้ที่เกิดขึ้นในเวลานั้นว่า ปฏิสังขยาญาณ (อนึ่ง คำว่า ปฏิสังขยา หมายความว่า การย้อนไปกำหนดอีกหรือการดูให้ชัดแจ้งอีก ทั้ง ๒ คำนี้หมายถึง การตรวจดูอีกครั้ง) เพราะว่า ในขณะนั้น อาการ อนิจจะ, ทุกขะ, อนัตตา ของสังขารทั้งหลาย จะ

^{๕๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗/๖๔.

^{๕๕} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๑.

^{๕๖} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๒.

ปรากฏแกโยคีขัดแย้งดีขึ้น^{๕๗} แต่อยู่ในอาการ ๓ อย่างนั้นเวทนาแก่กล้ารุนแรงเผ็ดร้อนชนิดต่าง ๆ จะปรากฏมีกำลังแก่กล้าขึ้นในกายของโยคีผู้นั้นโดยมาก

ทำให้โยคีผู้นั้นไม่สามารถตั้งอยู่ในอิริยาบถอย่างหนึ่งอย่างเดียวได้นาน ๆ แต่อยากจะเปลี่ยนอิริยาบถไปชั่วเวลาไม่ช้าไม่นานนัก นี่ก็คืออาการปรากฏของภาวะที่สังขารทั้งหลายทนได้ยากนั่นเอง แต่แม้ว่าโยคีมีความปรารถนาจะเปลี่ยนอิริยาบถอย่างนั้น ก็ไม่ควรจะเปลี่ยนรวดเร็วไปตามปรารถนา ควรจะมนสิการพยายามสงบนิ่งอยู่ในอิริยาบถอันหนึ่งอันเดียววันนั้น ๆ แล้วพึงทำโยคะ (ประกอบความเพียร) เพื่อกำหนดต่อไป

อนึ่งแม้โยคีจะมีวิปัสสนาญาณที่มีกำลังแก่กล้าดีถึงอย่างนี้ ก็ยังไม่พอใจอยู่เพียงเท่านั้น เพราะฉะนั้น โยคีจึงเกิดความคิดขึ้นบ้างว่า^{๕๘} “บัดนี้ วิปัสสนาญาณของฉันทันยังไม่แก่กล้าชัดเจน”^{๕๙} แต่แม้ความคิดนั้นโยคีก็ควรละทิ้งเสียด้วยการกำหนด

เมื่อโยคีนั้นมนสิการกำหนดอยู่อย่างนี้เป็นนิตย์ ตลอดเวลาล่วงไปนับเป็นนาที่ นับเป็นชั่วโมง นับเป็นวัน ๆ การกำหนดของโยคีนั้น (ในครั้งหลัง ๆ) ก็ยิ่งจะดำเนินไปแก่กล้าชัดเจนดีกว่าการกำหนดในครั้งก่อน ๆ อีกทั้งการกำหนดของโยคีผู้นั้น จะดำเนินไปรวดเร็วยิ่งขึ้น ๆ และทุกครั้งที่กำหนด โยคีจะรู้ชัดซึ่งลักษณะ ๓ มีความไม่เที่ยงเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งได้แก่กล้าชัดเจนดีด้วย^{๖๐} การรู้ชัดซึ่งลักษณะ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งเพราะกำหนดได้รวดเร็วยิ่งขึ้น ๆ อย่างนี้ของโยคีผู้นั้น เรียกว่า พลวปฏิสังขยาญาณ คือ ความรู้ด้วยการตรวจดูอีกครั้ง ที่มีกำลังเข้มแข็ง

๑๑) สังขารุเบกขาญาณ ความรู้ด้วยการวางเฉยในสังขาร^{๖๑} เมื่อปฏิสังขยาญาณนั้นแก่กล้าแล้ว ความรู้ที่รู้อยู่แล้ว ซึ่งสังขารคือนามและรูปตามที่ปรากฏด้วยตัวของมันเอง แล้วดำเนินติดต่อกันไป คล้ายกับดำเนินไปเอง (เป็นอัตโนมัตินัน) เรียกว่า สังขารุเบกขาญาณ คือ ความรู้ด้วยการวางเฉยในสังขารเพราะว่าในเวลาอัน โยคีไม่ต้องทำการขวนขวายอะไร ๆ เพื่อต้องการ

^{๕๗} พระโสภณมหาเถระ(มหาสิสยาตอ) รจนา, **วิปัสสนาขุณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, จำรูญ ธรรมดา แปล, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๕๔๘.

^{๕๘} พระพรหมโมลี (วิลาส ป.ธ.๙), **วิปัสสนาที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗), หน้า ๒๔๔.

^{๕๙} พระครูโฆสิตพุทธศาสตร์, **วิปัสสนาญาณสิบหก**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๒.

^{๖๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) รจนา, **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิงค์ แปลและเรียบเรียง, (นครปฐม: ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑๙.

^{๖๑} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ธนาพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๙๖.

ให้สังฆารทั้งหลายปรากฏขึ้นมา แม้เพื่อต้องการที่จะรู้สังฆารทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่ต้องทำเหมือนกัน เพราะเมื่อการกำหนดจบลงครั้งหนึ่ง ๆ อารมณ์ที่โยคีจะพึงกำหนดต่อไปก็จะปรากฏขึ้นมาเอง ทั้ง วิปัสสนาญาณก็จะกำหนดรู้อารมณ์นั้นขึ้นเอง เป็นคล้ายกับว่าโยคีไม่ต้องทำการชวนขวยอะไร ๆ^{๖๒}

อนึ่ง อาการกลัว ๑ มองเห็นโทษ ๑ อาการเบื่อหน่าย ๑ ความปรารถนาที่จะปลดปล่อย ออกไปเสียให้พ้น ๑ ความไม่พอใจด้วยญาณตามที่ตนได้ไว้แล้ว ๑ ได้เกิดขึ้นแล้ว ฉันทิ แต่ในบัดนี้หา ได้เป็นฉันทินั้นไม่ ซึ่งโดยมากขณะนั้นทุกขเวทนาของโยคีผู้นั้นจะสงบลงโดยสิ้นเชิงไปเลย^{๖๓} นี่คือการ สลัดทิ้งความกลัวในสังฆารูปกขา (ญาณ) เป็นประการแรก

อนึ่ง ในเวลาเกิดอุทกภัยพยุภูณในเบื้องต้นนั้น โสมนัสที่มีกำลังแก่กล้าจะเกิดขึ้นเพราะ อาศัยวิปัสสนาที่แก่กล้าชัดเจน ฉันทิ แต่ ณ บัดนี้มีได้เป็นฉันทินั้น ถึงแม้จะคิดคำนึงถึงสมบัติทั้งหลาย ที่น่าบริโภคใช้สอย แต่โสมนัสที่มีกำลังแก่กล้าก็จะไม่เกิดขึ้น นี่คือการละทิ้งความเพิลิตเพลินยินดี ในสังฆารูปกขาญาณ^{๖๔}

อารมณ์ใด ๆ ที่เข้ามาสู่คลองในทวารทั้ง ๖ จะเป็นอารมณ์ที่พึงพอใจก็ตาม ไม่พึงพอใจก็ตาม เมื่อโยคีไม่กำหนดยินดี ไม่โกรธเคืองเกลียดชังอารมณ์นั้น ๆ แต่มนสิการกำหนดรู้อยู่เสมอ เป็นปรกติ (กล่าวคือเป็นแต่เพียงรู้เท่านั้น) นี่คือการวางเฉย (เพ่งดูเฉย ๆ) ของสังฆารูปกขาญาณที่ กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๖๕} “เป็นผู้สลัดทิ้งความกลัวและความเพิลิตเพลินยินดี แล้วอยู่เฉย วาง ตนเป็นกลาง” นั้น ท่านหมายถึง องค์คุณ ๓ ประการดังกล่าวมานี้นั่นเอง

แต่เมื่อโยคีพยายามต่อไปด้วยคิดว่า “บัดนี้ ฉันทิจะกำหนดให้มันขึ้นอีก” ดังนี้ มิชามินาน การกำหนดของเขาก็จะคล่องแคล่วเป็นดุจดำเนินไปด้วยตัวของมันเอง (เป็นอัตโนมติ) ต่อแต่นั้นไปโยคี ไม่จำเป็นต้องทำการชวนขวยอะไร ๆ แม้ไม่ทำการชวนขวย การกำหนดของโยคีผู้นั้นก็ยังคงดำเนินสืบ ต่อ (สัมพันธ์) กันไปตลอดกาลนานอยู่นั่นเอง นี่ก็คือ ความดำรงอยู่ได้ด้วยดีของสังฆารูปกขาญาณ^{๖๖}

เมื่อโยคีผู้นั้นมนสิการกำหนดสังฆารทั้งหลายตามที่ปรากฏขึ้นด้วยสังฆารูปกขาญาณ ซึ่ง ประกอบด้วยคุณ ด้วยอานิสงค์ และด้วยอานุปภาพหลายประการอยู่อย่างนี้ ในกาลใด ญาณนั้นแก่กล้า

^{๖๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๔/๘๖.

^{๖๓} พระครูโฆสิตพุทธิศาสตร์, วิปัสสนาญาณสิบหก, หน้า ๓๔.

^{๖๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ป.ธ.๙), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๘), หน้า ๒๖๓.

^{๖๕} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๐๙.

^{๖๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รัตน, วิปัสสนานัย เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.๙) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, (นครปฐม: ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๓๒๐.

เข้มแข็ง สามารถ ชัดเจนดีขึ้นไปถึงสุดยอดในกาลนั้น^{๖๗} ญาณนั้นจะกำหนดสังขารตามที่มันปรากฏขึ้น ด้วยการเห็นความแตกดับนั่นเอง แล้วจะรู้ชัดโดยความเป็นของไม่เที่ยง หรือรู้ชัดโดยความเป็นทุกข์ หรือรู้ชัดโดยความไม่มีอัตตา เป็นการกำหนดที่สามารถชัดเจนดียิ่ง ปรากฏขึ้น (ติดต่อกัน) รวดเร็ว นับพลัน ๒-๓ ครั้ง หรือมากกว่านั้น นี้เรียกว่า ฐานคามินีวิปัสสนา^{๖๘} คือ วิปัสสนาเป็นเครื่อง นำออกไป^{๖๙}

ต่อมาลำดับของจิตผู้มนสิการกำหนด ซึ่งเป็นจิตดวงหลังของวิปัสสนาเป็นเครื่องนำออก นั้นจิตของโยคีผู้นั้นจะแล่นเข้าสู่นิพพาน (โดยยึดเอานิพพานเป็นอารมณ์) ซึ่งเรียกว่านิโรธ คือ ความดับของสังขารทั้งปวง จะปรากฏแก่โยคีในขณะนั้น

แม้ในหนังสือมิลินทปัญหา^{๗๐} ท่านก็กล่าวไว้อย่างนี้ว่า “เมื่อเขาโยนิโสมนสิการ คือ กระทำในใจซึ่งจิตนั้นซ่ำแล้วซ่ำเล่า จิตก็จะผ่านพ้นสิ่งที่ดำเนินไป แล้วก้าวลงสู่สิ่งที่ไม่ดำเนินไป ตูก่อน มหาบพิตร ผู้ปฏิบัติโดยชอบได้บรรลุสิ่งที่ไม่ดำเนินไปโดยลำดับแล้ว ท่านกล่าวว่า ย่อมรู้เห็นแจ่มแจ้ง ซึ่งนิพพาน” คำที่กล่าวในคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ มีอธิบายว่า โยคีผู้ปรารถนาที่จะรู้เห็นแจ่มแจ้งซึ่งนิพพาน พึงมนสิการซ่ำแล้วซ่ำเล่าซึ่งนามและรูปตามที่ปรากฏขึ้นในทวารทั้ง ๖ ด้วยการกำหนด เมื่อโยคินั้นมนสิการอยู่อย่างนี้ จิตที่กำหนด ซึ่งเรียก (ในที่นี้) ว่ามนสิการนั้น ตลอดไปถึงอนุโลมญาณ (๑๒) ก็จะตกลงไปสู่สังขารธรรม กล่าวคือนามและรูปนั่นเอง ที่ท่านเรียกว่า สิ่งที่ไม่ดำเนินไป (เพราะมันดำเนินไปแล้ว ไม่ขาดสายเหมือนกระแสน้ำในแม่น้ำ) ทุก ๆ ขณะ

แต่ในช่วงสุดท้าย จิตที่มนสิการกำหนดนั้นจะไม่ตกลงไปในสิ่งที่ดำเนินไปนั้น แต่จะข้ามพ้นมันไป แล้วก้าวลงสู่สิ่งที่ไม่ดำเนินไป เมื่อโยคีเป็นผู้ปฏิบัติโดยชอบ ปฏิบัติไม่วิปริตด้วยญาณ มีอุทยัพพญาณ เป็นต้น หรือแม้ด้วยวิสุทธิ มี ๑ สิววิสุทธิ ๒ จิตตวิสุทธิและ ๓ ทิฐิวินิวิสุทธิ เป็นต้น ในตอนต้นอย่างนี้แล้ว ได้บรรลุสิ่งที่ไม่ดำเนินไปโดยลำดับ (ด้วยจิตที่ก้าวลงแล้วสู่สิ่งที่ไม่ดำเนินไปนั้น) ย่อมจะรู้เห็นแจ่มแจ้งซึ่งนิพพาน คือทำนิพพานให้เห็นประจักษ์ เป็นผู้ที่ท่านกล่าวว่า เรียกได้ว่า เห็นนิพพานโดยประสบการณ์

^{๖๗} ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, **วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ สัททัมมโชติกะ, ๒๕๒๘), หน้า ๑๙๘.

^{๖๘} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๑๑๑๐.

^{๖๙} พระพรหมโมลี (วิลาส ป.ธ.๙), **โพธิธรรมทีปนิ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖๒.

^{๗๐} ปู่ย แสงฉาย แปล, **มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถา ฎีกา**, พระธรรมมหาวิธานูวัตร ตรวจชำระ, (กรุงเทพมหานคร: ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๑), หน้า ๓๘๖.

๑๒) อนุโลมญาณ ความรู้คล้อยตาม^{๗๑} อนึ่งความรู้ที่มนสิการกำหนดเป็นครั้งสุดท้าย ด้วยวิปัสสนาเป็นเครื่องนำออกในญาณดังกล่าวนี้เรียกว่า อนุโลมญาณ คือ ความรู้ที่คล้อยตามไป^{๗๒} ญาณนี้เป็นอันดับสุดท้ายของปฏิบัติญาณทัสสนะวิสุทธิ

๑๓) โคตรภูญาณ ความรู้ของผู้เข้าเขตอริยมรรค^{๗๓} ลำดับต่อจากนั้น ความรู้ที่ปรากฏ ขึ้นดุจแรกตกเข้าไปอยู่ในนิพพานซึ่งปราศจากสังขารคือเครื่องปรุงแต่งเพราะเป็นที่ดับสังขาร ทั้งหลาย^{๗๔} เรียกว่า โคตรภูญาณ คือ ความรู้ของผู้เข้าเขตอริยมรรค^{๗๕}

๑๔) มัคคญาณ ความรู้ในอริยมรรค^{๗๖} ลำดับต่อจากโคตรภูญาณนั้น ความรู้ซึ่งตั้งอยู่ในนิพพานอันปราศจากสังขาร เพราะเป็นที่ดับสังขารทั้งหลาย มีชื่อว่า มัคคญาณ คือ ความรู้ในอริยมรรค^{๗๗} ซึ่งท่านเรียก (อีกอย่างหนึ่ง) ว่า ญาณทัสสนะวิสุทธิ^{๗๘} ก็ได้

๑๕) ผลญาณ ความรู้ในอริยผล^{๗๙} ถัดจากมัคคญาณ ก็เป็นผลญาณ คือ ความรู้ขั้นสุดท้าย ดำเนินไปในนิพพานอันปราศจากสังขารเพราะเป็นที่ดับสังขารทั้งหลายแล้วนั้นนั่นเอง โดยอาการเช่นเดียวกับมัคคญาณ เรียกว่า ผลญาณ^{๘๐}

๑๖) ปัจจเวกขณะญาณ ความรู้ในการทบทวนดู^{๘๑} แต่ขณะ(หรือระยะ) ของญาณทั้ง ๓ คือ โคตรภูญาณ มัคคญาณ และผลญาณ นี้จะดำเนินไปไม่นาน ประมาณชั่วขณะน้อยมาก เปรียบเทียบกับประมาณขณะของจิตที่มนสิการกำหนดครั้งหนึ่ง ๆ และปัจจเวกขณะญาณ นั้นจะเกิดขึ้น ต่อไปจากญาณทั้ง ๓ และด้วยอำนาจปัจจเวกขณะญาณนั้นโยคีจะรู้ว่าภูฏฐานคามินีวิปัสสนาจะ กำหนดรวดเร็วมาในเบื้องต้น และรู้ว่าในทันทีที่กำหนดครั้งหลังนั้น มรรคจิตจะแล่นเข้าไปในนิโรธ (ความดับของสังขาร) ตอนนี้เรียกว่า การทบทวนดูมรรคในช่วงกลางระหว่างมรรคและการทบทวนดูนั้น โยคีจะรู้ว่าจิตตั้งอยู่ในนิโรธด้วย ตอนนี้เรียกว่า การทบทวนดูผล ณ บัดนี้แหละ โยคีจะรู้ต่อไปอีก

^{๗๑} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๒๕.

^{๗๒} พระกุนทลภาวิงศ์ บรรยาย, ธรรมบรรยายภาคปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, พระคันธสาราภิงศ์ แปล, (ชลบุรี: บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๓.

^{๗๓} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓๑.

^{๗๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๙/๙๔.

^{๗๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี(โชดก ป.ธ.๙), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๘), หน้า ๔๑๓.

^{๗๖} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓๒.

^{๗๗} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๑/๙๙.

^{๗๘} พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ) รจนา, วิปัสสนาขุณี, หน้า ๕๗๑.

^{๗๙} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, ๑๑๓๕.

^{๘๐} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๓/๑๐๒

^{๘๑} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓๗.

ว่า อารมณ์ที่ตนประสบมาแล้วนั้นเป็นของว่างเปล่าจากสังขารทั้งปวง ตอนนี้เรียกว่า การทบทวนดูนิพพาน^{๘๒}

ข้อนี้สมจริงด้วยคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า^{๘๓} “โยคียอมทบทวนดูมรรคว่า ข้าพเจ้ามาแล้วด้วยมรรคนี้เองหนอ ทบทวนดูผลว่าข้าพเจ้าได้รับอานิสงส์อันนี้แล้ว ทบทวนดูอมตะนิพพานว่า ธรรมอันนี้ ข้าพเจ้าแทงทะลุโดยอารมณ์แล้ว” โยคีบางท่านก็ทบทวนดูกิเลสด้วย บางพวกก็มีได้ทบทวน

หลังจากทบทวนดูดังกล่าวมาแล้ว เมื่อโยคีมีนสิการกำหนดอยู่นั้น นามและรูปจะปรากฏ หยาบขึ้น ๆ ไม่ละเอียดสุขุมเหมือนในเวลาเกิดสังขารุเบกขาญาณในตอนก่อน เพราะว่า เมื่อพระอริยบุคคลทั้งหลาย (มีพระโสดาบันเป็นต้น) เจริญวิปัสสนา (ด้วยการกำหนด) อยู่นั้น อุทยัพพญาณ อย่างเดียวจะเกิดขึ้นก่อน ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้

แต่ในเวลาที่ยังโยคีบางท่านออกจากมรรคและผลนั้น ศรัทธา สุข ปิติ และปัสสัทธิ ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกันด้วยอานูภาพของมรรคและผลนั้น ยังมีกำลังแก่กล้า จะเป็นไปท่วมทับครอบคลุมร่างกาย ทั้งสิ้นของโยคีเหล่านั้น เพราะฉะนั้น โยคีเหล่านั้นจะยังไม่สามารถเห็นแจ้งแม้สิ่งใด ๆ ในขณะนั้นได้ ถึงจะทำความเพียรให้หนักขึ้นแล้วเจริญวิปัสสนาอยู่ ก็คงไม่สามารถจำแนกรู้ได้เป็นส่วน ๆ อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนในขณะนั้น

เพราะโยคีทั้งหลายเหล่านั้นจะยังคงเสวยปิติ ปัสสัทธิ และสุขอยู่ ด้วยศรัทธาอันแก่กล้า^{๘๔} ตลอดเวลา ๑ ชั่วโมง หรือ ๒ ชั่วโมง หรือนานกว่านั้น และด้วยจิตนั้น โยคีจะรู้สึกคล้ายกับว่า ตนเองอยู่ในสถานที่กว้างกลางแจ้งมีแสงสว่างที่แจ่มใสมาก และต่างพากันสรรเสริญชมเชยปิติและสุขที่ประภฏอยู่ในจิตอันผ่องใส ซึ่งบังเกิดขึ้นในเวลานั้นว่า “แท้จริงในครั้งก่อน ๆ ข้าพเจ้าไม่เคยเสวยไม่เคยประสบความสุขเห็นปานฉะนี้มาเลยแม้แต่ครั้งเดียว”^{๘๕} ครั้นเวลาผ่านไปสัก ๒-๓ ชั่วโมง ศรัทธา สุข ปิติ และปัสสัทธิ ก็จะค่อย ๆ จางลง ๆ ด้วยเหตุนี้ โยคีทั้งหลายก็จะสามารถกำหนดนามและรูปได้อีกตามที่มันปรากฏอยู่ ทั้งสามารถจำแนกรู้ได้เป็นส่วน ๆ อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนต่อไป

แต่เมื่อโยคีมีนสิการกำหนดอยู่อย่างนี้ วิปัสสนาญาณของตนก็จะค่อย ๆ ผุดขึ้นโดยลำดับ แล้วมีขำมีนาก็จะบรรลุดูความเป็นสังขารุเบกขาญาณต่อไปอีก แต่ว่าในขณะที่สมาธิยังมีกำลังไม่บริบูรณ์ สังขารุเบกขาญาณอย่างเดียวจะปรากฏแล้วปรากฏเล่า ต่อเมื่อสมาธิมีกำลังบริบูรณ์ โสดา

^{๘๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๑๐๖.

^{๘๓} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓๗.

^{๘๔} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสุมมหาเถร ป.ธ.๙) นิพนธ์ธรรม, อริยวังสปฏิปทา, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙๑.

^{๘๕} พระกัมมภูฏานาจารย์ พระปณิตตาภิวังค์, รู้แจ้งในชาตินี้, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๒), หน้า ๒๖๓.

ปัตติผลจิตโดยเฉพาะของโยคีผู้เจริญวิปัสสนามุ่งมรรคและผลขั้นที่ ๑ โดยตรง จะบรรลุความดับของสังขารด้วยอำนาจผลสมาบัติและความเป็นไปของโสตาปัตติผลจิตนั้น ก็เป็นเช่นเดียวกับมรรคจิตและผลจิตทั้งหลายที่เกิดขึ้นในมรรควิถีในตอนก่อน จะมีความแตกต่างกันในทีนี้ก็แต่เพียงอย่างเดียวที่ว่าผลสมาบัติสามารถตั้งอยู่ได้นานเท่านั้น

เพื่อต้องการบรรลุผลสมาบัตินี้บ่อย ๆ อย่าง ๑ เพื่อต้องการบรรลุผลสมาบัติเร็ว ๆ อย่าง ๑ และเมื่อบรรลุแล้ว เพื่อที่จะให้ผลสมาบัตินั้นตั้งอยู่นาน ๆ (เช่นต้องการให้ตั้งอยู่ชั่วเวลา ๕ นาที หรือชั่วเวลา ๑๐ นาที ๑๕ นาที ๓๐ นาที หรือตลอดเวลา ๑ ชั่วโมง หรือกว่านั้น) อย่าง ๑ โยคีต้องทำโยคะ(ความเพียร)ด้วยการอธิษฐานแล้วอธิษฐานแล้วว่า “ขอจงเป็นอย่างนั้น ขอจงเป็นอย่างนี้” เพราะว่า เมื่อโยคีกระทำโยคะ (ประกอบความเพียร) เพื่อต้องการเข้าผลสมาบัติอยู่นั้นอุทกัพพญาณจะเกิดขึ้นก่อน^{๖๖} จากนั้น สังขารุเบกขาญาณจะค่อย ๆ โผล่ขึ้น ๆ ตามลำดับ แล้วเกิดขึ้นชั่วเวลาไม่นานนัก (แต่ในเวลาที่ยังโยคีทำมาจนคล่องแคล่วชำนาญดีแล้ว เพียงกำหนดสัก ๔-๕ ครั้ง สังขารุเบกขาญาณก็จะเกิดขึ้นมาทันที)

ถัดจากนั้น ถ้าสมาธิมีกำลังบริบูรณ์ ผลจิตจะเข้าแนบชิดอยู่ในนิโรธแล้วๆ เล่า ๆ ด้วยอำนาจผลสมาบัติ สำหรับโยคีบางท่าน ทั้งที่ท่านกำลังเดินจงกรมอยู่ หรือกำลังบริโภคอยู่^{๖๗} บางคราวผลจิตนั้นก็เข้าแนบชิดเป็นอุปมาได้เหมือนกัน ผลสมาบัติจะตั้งอยู่อย่างนั้นตลอดไปตามเวลาที่โยคีกำหนดไว้ แต่ในระหว่างเข้าผลสมาบัติอยู่นั้น จิตของโยคีผู้นั้นจะตั้งอยู่แต่ในความดับของสังขารเท่านั้น จะไม่รู้เรื่องอะไร ๆ นอกไปจากนั้น^{๖๘}

ครั้นโยคีมีความคล่องแคล่วชำนาญดีในผลสมาธิดังกล่าวแล้ว ควรอธิษฐานจิตทำโยคะ (ประกอบความเพียร) เพื่อต้องการมรรคและผลขั้นสูง ๆ ด้วย

โยคีผู้นั้นพึงมนสิการกำหนดนามและรูปตามที่ปรากฏอยู่ในทวารทั้ง ๖ ของตนเองและเมื่อโยคีผู้นั้นกำหนดอยู่อย่างนั้น ในขั้นอุทกัพพญาณนั้น ก่อนอื่นเขาจะเห็นทั้งสังขารธรรมที่หยาบ ๆ เห็นทั้งจิตที่ไม่เป็นสมาธิเพราะการทำมรรคขั้นสูงขึ้นไปให้เกิดนี้ มิใช่เป็นเรื่องที่ทำได้ง่ายเหมือนวิปัสสนาในผลสมาบัติ (ที่โยคีได้บรรลุมาแล้ว) แต่เป็นเรื่องที่ทำได้ยากขึ้น เพราะเป็นวิปัสสนาชนิดที่ต้องให้เกิดใหม่อีก ไม่เหมือนในเวลาที่ทำมาในตอนต้น เพียงชั่วเวลาประมาณวันหนึ่งบ้าง แต่ชั่วเวลาประมาณชั่วโมงหนึ่งบ้าง โยคีก็สามารถบรรลุ สังขารุเบกขาญาณได้เหมือนกัน

^{๖๖} พระโสภณมหาเถระ(มหาสิสยาตอ) รจนา, **วิปัสสนาขุณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, จำรูญ ธรรมดา แพล, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๖๑๘.

^{๖๗} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์(สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ป.ธ.๙) นิพนธ์ธรรม, **อริยวิงสปฏิปทา**, หน้า ๒๐๒.

^{๖๘} พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ฉัมมาจริยะ อัครมหากรรมภูฏานาจริยะ, **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง , ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๖.

เมื่ออินทรีย์ทั้งหลายของโยคีผู้นั้นยังไม่แก่กล้าสังขารุเบกขาญาณนั้นแหละจะเกิดแล้วเกิดเล่าซ้ำอยู่อย่างนั้น เพราะถ้าโยคีผู้ได้อริยผล (ขั้นต่ำ) แล้วนั้น ถึงแม้ภายในเวลา ๑ ชั่วโมง จะสามารถเข้าผล (สมาบัติ) ที่ตนบรรลุแล้วได้หลาย ๆ ครั้ง แต่เมื่อโยคีผู้นั้นยังมีอินทรีย์ไม่แก่กล้า เขาก็จะยังไม่สามารถบรรลุมรรคขั้นสูงขึ้นไปได้ภายในวันเดียว ๒ วัน ๓ วัน เป็นต้น เขาก็จะคงอยู่ในสังขารุเบกขาญาณเช่นเดิม แต่ถ้าในเวลานั้นโยคีผู้นั้นบังคับจิตของตนให้มุ่งเฉพาะไปเพื่อบรรลุสิ่งที่ตนได้บรรลุแล้ว เขาจะพึงบรรลุมรรคขั้นสูงไปช่วงเวลาประมาณ ๒-๓ นาที

โดยมรรคและผลขั้นสูงขึ้นไปพร้อมทั้งอนุโลมญาณและโคตรญาณจะเกิดขึ้นในลำดับต่อจากสังขารุเบกขาญาณซึ่งถึงสุดยอดแล้ว เช่นเดียวกับ (เวลาบรรลุมรรคและผลขั้นต้น) ต่อจากนั้นญาณทั้งหลายมีปัจเจกขณะญาณเป็นต้น ก็จะมาเหมือนเช่นก่อน^{๘๙}

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น ลำดับญาณต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาเป็นตัวชี้วัดหรือตัดสินพัฒนาการทางปัญญาได้เป็นอย่างดี ซึ่งตัวแปรสำคัญที่ทำให้มีการพัฒนาหรือเจริญปัญญาตลอดตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุดแห่งวิปัสสนาญาณคือ โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ทำหน้าที่คอยปรับอินทรีย์บ้าง คอยเปลี่ยนกิเลสให้เป็นกุศลบ้าง คอยปลุกกระตุ้นปัญญาในระดับต่าง ๆ บ้าง รวมทั้งคอยปล่อยวางในกรณีที่ปัญญาเองสามารถทำงานได้แล้วโดยอัตโนมัติ แทบจะกล่าวได้ว่า ในการประพฤติปฏิบัติธรรมทั้งหลาย โดยเฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น โยนิโสมนสิการ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่สุดที่ชี้วัดความเจริญก้าวหน้า เรียกว่า วิปัสสนาญาณ

๓.๑.๔ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณาไตรลักษณ์

ในการพิจารณาไตรลักษณ์ มีวิธีพิจารณาอยู่ ๔ แบบ ชื่อ กลาปสัมมสนนัย^{๙๐} อัธธาสัมมสนนัย สันตติสัมมสนนัย และ ขณะสัมมสนนัย^{๙๑}

พิจารณารูปนามโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดย กลาปสัมมสนนัย นั้นเป็นการพิจารณาทั้งกลุ่มทั้งก้อน เอาโดยส่วนรวม เช่น พิจารณาเป็นขั้น กำหนดให้รู้ในขั้น ๕ จนไตรลักษณ์ปรากฏ

พิจารณา อายุตนะ กำหนดรู้ใน อายุตนะ ๑๒

พิจารณา ธาตุ กำหนดรู้ใน ธาตุ ๑๘

^{๘๙} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ป.ธ.๙) นิพนธ์ธรรม, อริยวงศ์ปฏิบัติทา, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๒.

^{๙๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), หน้า ๑๐๐๙.

^{๙๑} ดูรายละเอียดใน ดร.ภัททันตะ อาสภเถระ อัคมหากัมมัฏฐานจริยะ, วิปัสสนาธุระ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (ม.ป.ท.): จัดพิมพ์โดย C100 DESIGN CO.,LTD, ๒๕๓๖), หน้า ๒๗๕.

พิจารณา ทวาร กำหนดรู้ใน ทวารทั้ง ๖

พิจารณาโดย อารมณ์ ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ วิจาร ๖ หรือ ๓๒ โภจวิญญู หรือ โลเกียอินทรีย์ ๑๙ หรือ ธาตุทั้ง ๓ คือ กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ หรือภพทั้ง ๙ อย่างใดอย่างหนึ่ง จนไตรลักษณ์ปรากฏปัญญา ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา พิจารณาที่เกิดขึ้นในขณะที่พิจารณาอยู่ใน กลาปสัมมสนนัย ชื่อว่า สัมมสนญาณ การพิจารณาแบบเป็นวิธีที่ง่ายที่สุด

พิจารณา รูปนาม โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดย อัทธาสัมมสนนัย เป็นการกำหนดรู้รูปนามที่เกิดขึ้นในภพก่อนว่า รูปนามที่เคยเกิดในภพก่อนนั้น เดียวนี้ก็ไม่มีแล้ว ล้วนเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตารูปนามที่กำลังเกิดอยู่ในภพนี้ ก็ไม่ไปเกิดในภพหน้า ย่อมดับไปในภพนี้เท่านั้น ล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รูปนามที่จะเกิดในภพหน้า ย่อมดับอยู่ในภพหน้านั้น ไม่ได้ติดตามไปในภพต่อ ๆ ไปอีก ล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เช่นเดียวกันทั้งสิ้น ปัญญาของผู้ปฏิบัติที่เกิดขึ้นในขณะที่พิจารณาอยู่ใน อัทธาสัมมสนนัยนี้ ชื่อว่า สัมมสนญาณ การพิจารณาแบบนี้ เป็นวิธีที่ละเอียดกว่าแบบ กลาปสัมมสนนัย

พิจารณารูปนามโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดย สันตติสัมมสนนัย เป็นการกำหนดรูปรูปนามที่เกิดติดต่อกันเป็นระยะ ๆ เช่นรูปที่เกิดอยู่ในขณะนอน เมื่อลุกขึ้นนั่ง รูปเหล่านั้นก็หาได้ติดตามมาด้วยไม่ ย่อมดับไปในขณะที่นอน รูปที่เกิดอยู่ในขณะนั่ง เมื่อยืนขึ้นแล้ว รูปนั้นก็ไม่ได้ตามมา คงดับไปในขณะนั่งนั่นเองรูปที่เกิดอยู่ในขณะยืน เมื่อเดินแล้ว รูปนั้นไม่ได้ตามมาจากดับไปในขณะยืนนั่นเอง ซึ่งล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น

ฝ่ายเวทนา ในขณะที่กำลังสบายอยู่ แล้วความไม่สบายเกิดขึ้น มีความรู้สึกสบายนั้น ก็ดับไป ไม่ได้ตามมา เมื่อมีความรู้สึกที่ไม่สบายอยู่ ครั้นเปลี่ยนเป็นสบายขึ้นมาอีก ความรู้สึกไม่สบาย ก็ดับไปในขณะนั่นเอง ไม่ได้ตามมาล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างนี้ เป็นต้น ฝ่ายสัญญา ความจำ ในขณะที่เห็น รูปารมณ อยู่ครั้นได้ยินเกิดขึ้น มาจำในเสียงนั้น ความจำใน รูปารมณ ก็ดับไป และเมื่อมีการได้กลิ่นเกิดขึ้น ความจำใน สัททารมณ ก็ดับไป มาจำกลิ่นนั้นเสีย ล้วนแต่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฝ่ายสังขาร ในขณะที่พอใจชอบใจอยู่ เมื่อมีความไม่พอใจเกิดขึ้น ความชอบใจพอใจนั้นก็ดับไป หรือกำลังมีความไม่ชอบใจอยู่ กลับมีความเมตตากรุณาขึ้น ความไม่ชอบใจนั้น ดับไป ซึ่งหลักธรรมนี้ล้วนแต่เป็นเพียง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฝ่ายวิญญาณ ในขณะที่รู้รูปารมณอยู่ มีความรู้ใน สัททารมณ เกิดขึ้น ความรู้ใน รูปารมณ นั้นก็ดับไป และขณะที่รู้ สัททารมณ อยู่ นั้น หากว่ามีความรู้ในคันธารมณ เกิดขึ้นความรู้ในสัททารมณ นั้นก็ดับไปล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปัญญาของเมื่อปฏิบัติ ที่เกิดขึ้นในขณะที่พิจารณาอยู่ใน สันตติสัมมสนนัย ชื่อว่า สัมมสนญาณ การพิจารณาแบบนี้เป็นวิธีที่ละเอียดกว่า อัทธาสัมมสนนัยขึ้นไปอีก

พิจารณารูปนามโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดย ขณะสัมมสนนัย เป็นการพิจารณาความเกิดขึ้นและดับไปของรูปหนึ่งต่ออีกรูปหนึ่ง การเกิดขึ้นและดับไปของจิตดวงหนึ่งต่อจิตอีกดวงหนึ่งอย่างไม่ขาดสาย ซึ่งล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยกันทั้งสิ้นปัญญาของผู้ปฏิบัติที่เกิดขึ้นในขณะพิจารณาอยู่ใน ขณะสัมมสนนัยนี้ ชื่อว่า สัมมสนญาณ เช่นเดียวกัน การพิจารณาแบบนี้ เป็นวิธีที่ละเอียดที่สุดแล้ว สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น จึงสามารถพิจารณาได้ การเห็นไตรลักษณ์นั้น ย่อมประจักษ์ในขณะที่ รูปนามดับ เพราะว่าดับไป จึงเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง ถ้าเที่ยงอยู่ก็ไม่ดับ เพราะว่าดับไปจึงเป็นทุกขัง ทนอยู่ไม่ได้ ถ้าทนอยู่ได้สิ่งนั้นก็ดับ และเพราะว่าดับไป จึงเป็น อนัตตา บังคับบัญชาให้คงอยู่ไม่ได้ ถ้าบังคับบัญชาได้ ก็ไม่ดับไปได้ แต่ว่า สัมมสนญาณ เห็นความเกิดของรูปนามที่ เกิดใหม่ ขึ้นมาแทน จึงได้รู้ว่ารูปนาม เก่านั้นดับไป เป็นการรู้ได้โดย อนุโลม ด้วยการอาศัย จินตามยปัญญา เข้ามาช่วยไม่ได้ประจักษ์ในขณะที่ดับ ดังนั้นจึงกล่าวว่า สัมมสนญาณ เป็นญาณ ที่ยกอุปนามขึ้นสู่ไตรลักษณ์

สัมมสนญาณ สามารถละ สมุหัตถคาหะ การยึดเรายึดเขาเสียได้ตั้งแต่ นามรูปปริจเฉท ญาณ ญาณที่ ๑ ปัจจัยปริคคหญาณ ญาณที่ ๒ จนถึงสัมมสนญาณ ญาณที่ ๓ นี้ ล้วนแต่ยังเป็นญาณที่ต้องอาศัยจินตามยปัญญาเข้าช่วยอยู่ทั้ง ๓ ญาณและนับแต่อุทยัพพญาณ เป็นต่อไปไม่ต้องอาศัย จินตามยปัญญา เข้ามาช่วยอีกเลยเมื่อเมื่อผู้ปฏิบัติ ผู้เจริญพึงกำหนดพิจารณาจนถึง สัมมสนญาณ ที่ สงเคราะห์ใน มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ อันเป็น วิสุทธิมัคค ลำดับที่ ๕ และตั้งมั่นในการพิจารณา เห็นรูปนามที่เกิดใหม่ ซึ่งทำให้เกิดปัญญา รู้เห็นว่ารูปนามเก่านั้นดับไปแล้ว ที่เรียกว่า สันตติยังไม่ขาด ต่อไปโดยไม่ท้อถอยด้วยอำนาจแห่งอินทรีย์และพละ จะเป็นปัจจัยให้เห็นชัดขึ้นจนเห็นใน ขณะที่ดับ โดยรูปนามใหม่ยังไม่ทันเกิดขึ้นมาแทน และเห็นใน ขณะที่เกิดของรูปนามใหม่นั้นด้วย อันเป็นการ เห็นทั้งความดับของรูปนามเก่าและเห็นความเกิดของรูปนามใหม่ จึงเรียกว่า เห็นทั้งความเกิดและความดับ เห็นอย่างนี้เรียกว่าเห็นอย่าง สันตติชาติได้ชื่อว่าเป็น อุทยัพพญาณเป็นญาณที่ประจักษ์แจ้ง ไตรลักษณ์โดยชัดเจนสภาวะไตรลักษณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จะต้องประกอบด้วย การพิจารณารูปนามชั้น ๕ เป็นอารมณ์ การเพ่งพินิจอยู่จนพระไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สภาวะที่ปรากฏขึ้น อันพระไตรลักษณ์ที่จะปรากฏขึ้นเป็นวิปัสสนาญาณ ต้องมาจากปรมัตถอารมณ์ ไม่ใช่บัญญัติอารมณ์หรืออารมณ์ ที่เป็นสมมติ ขณะใดที่ยังเห็นว่าสัตว์บุคคลไม่เที่ยง สัตว์บุคคลเป็นทุกขัง สัตว์บุคคลเป็นอนัตตาอยู่ พระไตรลักษณ์นั้นยังหาใช่ พระไตรลักษณ์ ที่เป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณไม่ ต่อเมื่อใดเห็นแน่ชัดว่า ชั้น ๕ พิจารณาว่าโดย ความไม่เที่ยง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา โดยไม่มีสัตว์บุคคลเกี่ยวข้องด้วยแล้ว เมื่อนั้นจึงจะเป็นพระไตรลักษณ์ อันเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณ ขึ้นได้

ผู้เจริญวิปัสสนาต้องกำหนดรู้ รูป นาม ว่า เพราะรูป นาม เป็นวัตถุที่ถูกพิสูจน์ด้วย วิปัสสนาปัญญา และรูป นาม จะเป็นผู้ให้ความจริงแก่ปัญญาว่าตนเองว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกขังเป็น

อนัตตา ฉะนั้น ปัญญาใด เข้าไปรู้ความจริงของ รูป นาม ว่า ไม่เที่ยงเป็นต้นนั้น โดยที่ได้เข้าไปพิสูจน์ แล้วตนเอง ปัญญานั้น เรียกว่า “วิปัสสนาปัญญา” เป็น ภาวนาปัญญา ที่จะสามารถประหารกิเลสได้ โดยสิ้นเชิง

๓.๒ ผลของการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสุตร

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยมีโยนิโสมนสิการก็คือการเจริญวิปัสสนาภาวนา ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ โดยการกำหนดรู้ตนเอง ซึ่งสามารถเกิดผลการปฏิบัติได้ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ พระโสดาบัน เป็นพระอริยบุคคลลำดับแรกที่ต้องผ่านวิปัสสนาญาณ ๑๖ ซึ่งก็ได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อที่ผ่านมาว่า มีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการมาน้อยเพียงใดแต่เพื่อให้เห็นองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ทำให้เป็นพระโสดาบัน

๑) องค์แห่งการบรรลุเป็นพระโสดาบัน

การที่จะบรรลุโสดาบันจะต้องปฏิบัติตัวให้ถึงพร้อมด้วยองค์แห่งการบรรลุโสดาบัน ๔ ประการ ได้แก่

(๑) สัมปยุตสังเสวะ หมายถึง การคบหาสัตบุรุษ

(๒) สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง การฟังพระสัทธรรม

(๓) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การมนสิการโดยแยบคาย

(๔) ธัมมานุธัมมปฏิบัติ หมายถึง การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล^{๙๒}

กล่าวคือ การคบสัตบุรุษหรือการมีกัลยาณมิตรทำให้ได้รับคำแนะนำ สั่งสอน (ธัมมัสสวนะ) เกิดศรัทธาที่มีเหตุผลถูกต้อง พร้อมกับคิดพิจารณาอย่างละเอียดแยบคายเป็นระบบหรือการโยนิโสมนสิการ ส่งผลให้มีปัญญาเห็นสภาวะทุกอย่างตามความเป็นจริงของสิ่งนั้น เช่น รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของที่ไม่มีตัวตน เป็นต้น

๒) โยนิโสมนสิการกับการละสังโยชน์ในพระโสดาบัน

แม้โยนิโสมนสิการจะไม่เป็นหลักธรรมที่ทำหน้าที่ละสังโยชน์ได้โดยตรง แต่ก็ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สามารถละสังโยชน์ได้โดยอ้อม เพราะในการละสังโยชน์นั้น ต้องอาศัยปัญญาคือ วิปัสสนาญาณ ซึ่งโยนิโสมนสิการเป็นหลักธรรมสำคัญที่ทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ ดังกล่าว ฉะนั้นจึงถือได้ว่า โยนิโสมนสิการ มีส่วนในการละสังโยชน์และกิเลสอื่น ๆ ด้วย ซึ่งมีรายละเอียดโดยสรุปดังนี้

^{๙๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖.

พระโสดาบันสามารถละ สักกายทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ สีลพทปรามาสสังโยชน์ได้เด็ดขาด ส่วนกามราคะและปฏิฆะที่นำไปสู่อบายภูมิพระโสดาบันสามารถทำให้เบาบางได้ ส่วนนัยแห่งพระอภิธรรม พระโสดาบันสามารถละ ทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ สีลพทปรามาสสังโยชน์ อีสาสังโยชน์ มัจฉริยะสังโยชน์ได้^{๙๓}

องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นกิเลส ๑๐ พระโสดาบัน ละ ทิฏฐิกิเลส วิจิกิจฉากิเลส องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นมิจฉัตตะ ๑๐ พระโสดาบัน ละ มิจฉาทิฏฐิ มุสาวาท มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐ พระโสดาบัน ละ ปาณาติบาต อทินนาทาน กามสุมิฉฉาจาร มุสาวาท มิจฉาทิฏฐิ

องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอุปกิเลส ๑๖ พระโสดาบัน ละ มกฺขะ ปลาสะ อีสสา มัจฉริยะ มายา สาถะยยะ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นวิปัลลาส ๑๒ พระโสดาบัน ละ ในทิฏฐิวิปัลลาส ๔ ได้แก่ นิจจะ สุขะ อัตตะ สุภะ ในสัญญาวิปัลลาส ๒ ได้แก่ นิจจะ อัตตะ ในจิตตวิปัลลาส ๒ ได้แก่ นิจจะ อัตตะ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นโลกธรรม ๘ พระโสดาบัน ละไม่ได้แต่ไม่นำไปสู่อบายภูมิ

องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอนุสัย ๗ พระโสดาบัน ละ ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นนิรวณ ๕ พระโสดาบัน ละ วิจิกิจฉานิรวณ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นมัจฉริยะ ๕ พระโสดาบัน ละได้ทั้งหมด ได้แก่ อาวาสมัจฉริยะ การหวงแหนวัดที่อยู่ที่อยู่อาศัย, กุลมัจฉริยะ การหวงแหนญาติมิตรศิษยานุศิษย์ ทายกทายิกา, ลาภมัจฉริยะ การหวงแหนในลาภสักการะ, วรรณมัจฉริยะ การหวงแหนความสวยงาม เกียรติยศชื่อเสียง, ธรรมมัจฉริยะ การหวงแหนในวิชาความรู้ของตน

องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นคันถะ ๔ พระโสดาบัน ละ สีลพทปรามาส-กายคันถะ อิทังส์จจาภินิเวสกายคันถะ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอคติ ๔ พระโสดาบัน ละได้ทั้งหมด ได้แก่ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอุปาทาน ๔ พระโสดาบัน ละ สีลพทอุปาทาน อตตวาทุอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอาสวะ ๔ (โยคะ ๔, โอฆะ ๔) พระโสดาบัน ละ ทิฏฐาสวะ (ทิฏฐาโยคะ, ทิฏฐาโอฆะ) เท่านั้น

องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นมละ ๓ พระโสดาบัน ละไม่ได้แต่ไม่นำไปสู่อบายภูมิ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอกุศลจิตตูปบาท พระโสดาบัน ละ ทิฏฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นปรามาส พระโสดาบัน ละได้เด็ดขาด

^{๙๓} พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธรรมจารียะ อัครมหาภิกษุญาณจารียะ, **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔), หน้า ๓๒๗-๓๘๕.

ในคัมภีร์มัชฌิมนิกายกล่าวว่ พระโสดาบัน ชื่อว่ ทิฏฐิสุมุคฆาตะ เพราะถอนทิฏฐิได้ทั้งหมด ปัญญาที่อยู่ในโสดาปัตติมรรคเปรียบเหมือนสายฟ้าแลบ พระโสดาบันนั้นละธรรม ๓ ประการคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัปปตปรามาส พร้อมกับการบรรลุโสดาปัตติมรรคได้แล้ว แม้จะมีกิเลสบางอย่างเหลืออยู่ พระพุทธเจ้าตรัสเปรียบเทียบพระโสดาบันเหมือนลูกโคที่มีกำลังน้อยว่ายตัดกระแสน้ำว่ “เหลาลูกโคที่มีกำลังน้อยว่ายตัดกระแสน้ำคงคาข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดิ์แม้ฉนใดภิกษุทั้งหลายที่เป็นโสดาบัน ก็ฉนนั้นเหมือนกัน เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป จึงไม่มีทางตกต่ำมีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้าก็ชื่อว่ ว่ายตัดกระแสน้ำข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดิ์^{๙๔}

๓) คุณสมบัติของพระโสดาบัน

พระโสดาบัน หมายถึง ผู้ถึงกระแส คือ เข้าสู่มรรคที่จะนำไปสู่พระนิพพาน เดินทางได้ถูกต้องแท้จริง หรือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ และทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ ๓ ประการคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัปปตปรามาส^{๙๕} ได้เด็ดขาด เป็นผู้ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า^{๙๖} พระอริยบุคคลชั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่ โสดาปัตติมรรค ระดับผลเรียกว่ โสดาปัตติผล

ในคัมภีร์ทีฆนิกาย ได้กล่าวถึง พระอริยบุคคล ๗^{๙๗} จำพวก ที่เกี่ยวกับพระโสดาบัน ดังนี้

(๑) ผู้เป็นพยานในนามกาย (กายสักขี) หมายถึง ผู้มีศรัทธาแก่กล้า ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายและอวสวะบางอย่างก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา และหมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตผล

(๒) ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ (ทิฏฐิปัตตะ) หมายถึง ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีปัญญาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตผล

(๓) ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา (สัทธาวิมุตติ) หมายถึง ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีศรัทธาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตผล

(๔) ผู้เล่นไปตามธรรม (ธัมมานุสारी) หมายถึง ผู้เล่นไปตามธรรม คือปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ

^{๙๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๘๗.

^{๙๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๘๖.

^{๙๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๘/๒๖๖.

^{๙๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗.

(๕) ผู้เล่นไปตามศรัทธา (สัทธานุสารี) หมายถึง ผู้เล่นไปตามศรัทธา คือผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต

นอกจากนี้ พระโสดาบันจะต้องมีลักษณะที่แตกต่างและโดดเด่น จากปุถุชนคนธรรมดา ซึ่งเรียกว่า องค์แห่งพระโสดาบันมี ๔ ประการได้แก่

๑) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’

๒) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า ‘พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อหิงสาอันรู้เฉพาะตน’

๓) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า ‘พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทางปฏิบัติสมควรได้แก่ พระอริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานามาถวาย ควรแก่การต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก’

๔) เป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัดทอนและทิวฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ^{๔๘} องค์หรือลักษณะที่โดดเด่นของพระโสดาบันนี้ อรรถกถาเรียกว่าเทวบท (ข้อปฏิบัติของเทพ) เทพในที่นี้หมายถึงบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล

โยนิโสมนสิการเพื่อบรรลุความเป็นพระโสดาบันนั้น ได้กล่าวถึงองค์แห่งการบรรลุพระโสดาบัน การบรรเทาสังโยชน์และกิเลสของพระโสดาบัน รวมทั้งคุณสมบัติของพระโสดาบัน เพื่อให้ทราบว่าการบรรลุความเป็นพระโสดาบันนั้น มีคุณค่าต่อการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร ซึ่งต้องอาศัยศีลที่บริสุทธิ์ สมาธิและปัญญาในระดับหนึ่ง และในการละสังโยชน์และกิเลสนั้น จำเป็นต้องอาศัยโยนิโสมนสิการ

๓.๒.๒ พระสกทาคามี เป็นพระอริยบุคคลลำดับที่สองที่ผ่านวิปัสสนาญาณ ๑๖ เป็นครั้งที่ ๒ ซึ่งเป็นผู้จะกลับมายังโลกอีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้น และพึงเข้าใจด้วยว่า ความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ นั้นต้องเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ และเพื่อให้เห็นองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ทำให้เป็นพระสกทาคามี จึงได้นำมากล่าวรวมไว้ในที่นี้ด้วย

๑) องค์แห่งการบรรลุเป็นพระสกทาคามี

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖-๒๘๗.

องค์แห่งการบรรลुพระสกทาคามี นั้นมีธรรมชาติเดียวกันกับพระโสดาบัน ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) สัมปยุตสังเสวะ หมายถึง การคบหาสัตบุรุษ
- (๒) สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง การฟังพระสัทธรรม
- (๓) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การมนสิการโดยแยบคาย
- (๔) ธรรมานุธรรมปฏิบัติ หมายถึง การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ธรรมทั้ง ๔

ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อให้แจ้งสกทาคามีผล^{๙๙}

องค์ทั้ง ๔ นี้บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อให้แจ้งสกทาคามีผล อีกประการหนึ่งการที่บุคคลจะบรรลุเป็นพระสกทาคามีนั้น จะต้องทำศีลให้บริสุทธิ์ ปฏิบัติวิปัสสนา อยู่ในที่สงบตั้งพุทธพจน์ว่า หากภิกษุพึงหวังว่า ‘เราพึงเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป (และ) เพราะทำราคะโทสะ โมหะให้เบาบาง กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้’ ภิกษุนั้น พึงทำศีลให้บริบูรณ์ หมั่นประกอบธรรมเครื่องสงบใจภายในตนไม่เห็นห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรื่อนว่าง^{๑๐๐}

๒) โยนิโสมนสิการกับการละสังโยชน์ในพระสกทาคามี

แม้โยนิโสมนสิการ จะไม่เป็นหลักธรรมที่ทำหน้าที่ละสังโยชน์ได้โดยตรง แต่ก็ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สามารถละสังโยชน์ได้โดยอ้อม เพราะในการละสังโยชน์นั้น ต้องอาศัยปัญญาคือ วิปัสสนาญาณ ซึ่งโยนิโสมนสิการเป็นหลักธรรมสำคัญที่ทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ ดังกล่าว

พระสกทาคามีไม่มีอำนาจจะละกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งให้ได้อย่างเด็ดขาดเพียงแต่ทำให้ ราคะ โทสะ และโมหะ เบาบางกว่าพระโสดาบันเท่านั้น ในคัมภีร์ที่ขนิทายได้กล่าวถึง อุบาสกที่เป็น พระสกทาคามีว่า อุบาสกสุทัตตะเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะ ราคะ โทสะ โมหะเบาบาง มาสู่ภพนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๑๐๑} อุบาสกใน นาทิก คามอีก ๙๖ คน ดับชีพแล้วเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๑๐๒}

๓) คุณสมบัติของพระสกทาคามี

พระสกทาคามี คือ ผู้กลับมาเกิดในโลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะบรรลุถึงพระนิพพาน เป็น ผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้บริบูรณ์ในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ ๓ ประการคือ

^{๙๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๒/๕๗๗.

^{๑๐๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๗/๕๙.

^{๑๐๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๑.

^{๑๐๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๒.

สักกายทิฎฐิ วิจิกิจณา สีสัพพตปรามาสดได้เด็ดขาด และทำราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบางลง^{๑๐๓} พระอริยบุคคลชั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่า สกทาคามิมรรค ระดับผลเรียกว่า สกทาคามีผล

ในคัมภีร์ที่หมื่นกายน ได้กล่าวถึง พระอริยบุคคล ๗^{๑๐๔} จำพวก ที่เกี่ยวกับพระสกทาคามี ดังนี้

(๑) ผู้เป็นพยานในนามกาย (กายสักขี) หมายถึง ผู้มีศรัทธาแก่กล้า ได้สัมผัสส วิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายและอัสวะบางอย่างก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา และหมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุสกทาคามีผล

(๒) ผู้บรรลุสัมมาทิฎฐิ (ทิฎฐิปัตตะ) หมายถึง ผู้บรรลุสัมมาทิฎฐิ เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีปัญญาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุสกทาคามีผล

(๓) ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา (สัทธาวิมุตติ) หมายถึง ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีศรัทธาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุสกทาคามีผล

โยนิโสมนสิการเพื่อบรรลุความเป็นพระสกทาคามีนั้น ได้กล่าวถึงองค์แห่งการบรรลุพระสกทาคามี การบรรเทาสังโยชน์และกิเลสของพระสกทาคามี รวมทั้งคุณสมบัติของพระสกทาคามี เพื่อให้ทราบว่า การบรรลุความเป็นพระสกทาคามีนั้น มีความละเอียดมากกว่าพระโสดาบัน ซึ่งต้องอาศัยศีลที่บริสุทธิ์ สมาธิที่มากขึ้น ส่วนปัญญานั้นพอ ๆ กันกับพระโสดาบัน เพราะยังมีสังโยชน์และกิเลสเหลืออยู่อีกมาก โดยอาศัยโยนิโสมนสิการ หรือการเอาใจใส่ในปฏิบัติมากขึ้น มีเวลาที่จะเก็บตัวเพื่อสนใจกับตัวเองจริง ๆ

๓.๒.๓ พระอนาคามี เป็นพระอริยบุคคลลำดับที่สามที่ผ่านวิปัสสนาญาณ ๑๖ เป็นครั้งที่ ๓ ซึ่งเป็นผู้เกิดมุดขึ้นปรินิพพานในชั้นสุทธาวาส มีอันไม่กลับมายังโลกอีกต่อไป และพึงเข้าใจด้วยความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ นั้นต้องเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ และเพื่อให้เห็นองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ทำให้เป็นพระอนาคามี จึงได้นำมากล่าวรวมไว้ในที่นี้ด้วย

๑) องค์แห่งการบรรลุเป็นพระอนาคามี

องค์แห่งการบรรลุเป็นพระอนาคามี มีธรรมชาติเดียวกับพระโสดาบัน และพระสกทาคามี เรียกว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

(๑) สปัริสสังเสวะ หมายถึง การคบหาสัตบุรุษ

(๒) สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง การฟังพระสัทธรรม

^{๑๐๓} อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๗.

^{๑๐๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗.

(๓) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การมนสิการโดยแยกกาย

(๔) ฌัมนานุฌัมมปฏิบัติ หมายถึง การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล^{๑๐๕}

๒) โยนิโสมนสิการกับการละสังโยชน์ในพระอนาคามี

แม้โยนิโสมนสิการ จะไม่เป็นหลักธรรมที่ทำหน้าที่ละสังโยชน์ได้โดยตรง แต่ก็ยังเป็นหลักธรรมที่สำคัญที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สามารถละสังโยชน์ได้โดยอ้อม เพราะในการละสังโยชน์นั้น ต้องอาศัยปัญญาคือ วิปัสสนาญาณ ซึ่งโยนิโสมนสิการเป็นหลักธรรมสำคัญที่ทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ ดังกล่าว ฉะนั้นจึงถือได้ว่า โยนิโสมนสิการ มีส่วนในการละสังโยชน์และกิเลสอื่น ๆ ด้วยซึ่งมีรายละเอียดโดยสรุปดังนี้

พระอนาคามี สามารถละกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ได้^{๑๐๖} องค์กรธรรมของสังโยชน์ เป็นกิเลส ๑๐ พระอนาคามี ละ โทสกิเลส (ปฏิฆะ) โลกกิเลส (กามราคะ) องค์กรธรรมของสังโยชน์เป็น มิจฉัตตะ ๑๐ พระอนาคามีละ มิจฉาสังกัปปะ ปิสฺสูนฺวาจา ผรุสฺวาจา องค์กรธรรมของสังโยชน์เป็น อกุศลกรรมบถ ๑๐ พระอนาคามี ละ ปิสฺสูนฺวาจา ผรุสฺวาจา พยาบาท

องค์กรธรรมของสังโยชน์เป็นอุปกิเลส ๑๖ พระอนาคามี ละพยาบาท โภชะ อุปนาหะ ปมาทะ องค์กรธรรมของสังโยชน์เป็นวิปลาส ๑๒ พระอนาคามี ละ ในสัญญาวิปลาส ได้แก่ สุภะ(กามราคะ) ในจิตตวิปลาส ได้แก่ สุภะ(กามราคะ) องค์กรธรรมของสังโยชน์เป็นโลกธรรม ๘ พระอนาคามี ละ อลาภะ อยสสะ นินทะ ทุกขะ อันเป็นอนิฏฐารมณฺ์ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดโลภะ องค์กรธรรมของสังโยชน์เป็นอนุสัย ๗ พระอนาคามี ละ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย

องค์กรธรรมของสังโยชน์เป็นนิรวรณ ๕ พระอนาคามี ละ กามฉันทนิรวรณฺ์ พยาบาทนิรวรณฺ์ กุกุจจะ องค์กรธรรมของสังโยชน์เป็นคันถะ ๔ พระอนาคามี ละ พยาบาทกายคันถะ องค์กรธรรมของสังโยชน์เป็นอาสวะ ๔ (โยคะ ๔ โอิชะ ๔) พระอนาคามี ละ กามาสวะ(กามาโยคะ กามาโอชะ) องค์กรธรรมของสังโยชน์เป็นมละ ๓ พระอนาคามี ละ โทสมละ องค์กรธรรมของสังโยชน์เป็นอกุศลจิตตูปาท พระอนาคามี ละ ปฏิฆสัมปยุตตจิต ๒

พระอนาคามีสามารถละสังโยชน์ได้ ๒ ชนิดคือ กามราคสังโยชน์ และปฏิฆสังโยชน์ หลักฐานในคัมภีร์ขุททกนิกายกล่าวไว้ว่า “ผู้เป็นพระอนาคามี ย่อมมีจิตสังัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างละเอียด และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวก

^{๑๐๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๓/๕๗๗.

^{๑๐๖} พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ฌัฒมาจริยะ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔), หน้า ๓๒๗-๓๘๕.

เดียวกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น”^{๑๐๗} อริยสาวกออกจากธรรม ๒ ประการ คือ อภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) และพยาบาท (ความคิดร้าย) อริยสาวกนั้นสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอริยสาวกพึงตายลงในขณะนั้น เธอไม่มีสังโยชน์ที่เป็นเหตุให้ต้องกลับมาสู่โลกนี้อีก^{๑๐๘}

๓) คุณสมบัติของพระอนาคามี

พระอนาคามี คือ ผู้จะปรินิพพานในที่ผุดเกิดขึ้น ในพรหมโลก^{๑๐๙} นั้น ไม่เวียนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้บริบูรณ์ในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ข้อคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะได้เด็ดขาด พระอริยบุคคลชั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่า อนาคามีมรรค ระดับผลเรียกว่า อนาคามีผล

ในคัมภีร์ที่ขนิทาย ได้กล่าวถึง พระอริยบุคคล ๗^{๑๑๐} จำพวก ที่เกี่ยวกับพระอนาคามี ดังนี้

(๑) ผู้เป็นพยานในนามกาย (กายสักขี) หมายถึง ผู้มีศรัทธาแก่กล้า ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายและอาสวะบางอย่างก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา และหมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุอนาคามีผล

(๒) ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ (ทิฏฐิปัตตะ) หมายถึง ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ เข้าใจอริยสังข์ถูกต้อง กิเลสบางส่วนสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีปัญญาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุอนาคามีผล

(๓) ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา (สัทธาวิมุตติ) หมายถึง ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เข้าใจอริยสังข์ถูกต้อง กิเลสบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีศรัทธาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุอนาคามีผล

โยนิโสมนสิการเพื่อบรรลุความเป็นพระอนาคามีนั้น ได้กล่าวถึงองค์แห่งการบรรลุพระอนาคามี การละสังโยชน์และกิเลสของพระอนาคามี รวมทั้งคุณสมบัติของพระอนาคามี เพื่อให้ทราบว่าการบรรลุความเป็นพระอนาคามีนั้น มีความละเอียดและลึกซึ้งกว่าพระสกทาคามี ซึ่งต้องอาศัยศีลที่บริสุทธิ์ สมาธิที่มีกำลังมาก ส่วนปัญญานั้นยังน้อยกว่าพระอรหันต์ เพราะยังมีสังโยชน์และกิเลสเหลืออยู่ โดยอาศัยโยนิโสมนสิการ หรือการเอาใจใส่ในรูปนามอย่างจริงจัง

๓.๒.๔ พระอรหันต์ เป็นพระอริยบุคคลลำดับสุดท้ายที่ผ่านวิปัสสนาญาณ ๑๖ เป็นครั้งที่ ๔ ซึ่งเป็นผู้บรรลุถึงความต้องการของตนเองโดยลำดับ เป็นผู้พ้นพิเศษด้วยความรู้โดยชอบแล้ว และพึงเข้าใจได้ว่า ความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ นั้นต้องเพิ่มมากขึ้นเป็นทวีคูณ และเพื่อให้เห็นองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ทำให้เป็นพระอรหันต์ จึงได้นำมากล่าวรวมไว้ในที่นี้ด้วย

^{๑๐๗} จุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

^{๑๐๘} อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘.

^{๑๐๙} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๗/๔๘๖.

^{๑๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗.

๑) องค์แห่งการบรรลุเป็นพระอรหันต์

องค์แห่งการบรรลุเป็นพระอรหันต์ มีธรรมะชนิดเดียวกันกับพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี เรียกว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอหัตตผล มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

(๑) สัมปยุตตสังเสวะ หมายถึง การคบหาสัตบุรุษ

(๒) สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง การฟังพระสัทธรรม

(๓) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การมนสิการโดยแยกกาย

(๔) ธรรมานุธรรมปฏิบัติ หมายถึง การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ธรรมทั้ง ๔ ข้อ นี้ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอหัตตผล^{๑๑๑}

๒) โยนิโสมนสิการกับการละสังโยชน์ในพระอรหันต์

แม้โยนิโสมนสิการ จะไม่เป็นหลักธรรมที่ทำหน้าที่ละสังโยชน์ได้โดยตรง แต่ก็ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สามารถละสังโยชน์ได้โดยอ้อม เพราะในการละสังโยชน์นั้น ต้องอาศัยปัญญาคือ วิปัสสนาญาณ ซึ่งโยนิโสมนสิการเป็นหลักธรรมสำคัญที่ทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ ดังกล่าว ฉะนั้นจึงถือได้ว่า โยนิโสมนสิการ มีส่วนในการละสังโยชน์^{๑๑๒} และกิเลสอื่น ๆ ด้วย ซึ่งมี รายละเอียดโดยสรุปดังนี้

พระอรหันต์สามารถละ รูปราคสังโยชน์ อรูปราคสังโยชน์ มานสังโยชน์ อุทัจจสังโยชน์ อวิชชาสังโยชน์ได้^{๑๑๓} องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นกิเลส ๑๐ พระอรหันต์ ละ มานกิเลส อุทัจจกิเลส โลกกิเลส (รูปราคะ, อรูปราคะ) โมหะกิเลส (อวิชชา) ถีนกิเลส อหิริกกิเลส อนัตตตัปปกิเลส องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นมิจฉัตตะ ๑๐ พระอรหันต์ ละ สัมผัสปปลาปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาวิมุตติ มิจฉาญาณะ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐ พระอรหันต์ ละ สัมผัสปปลาปะ อภิชฌา

องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอุปกิเลส ๑๖ พระอรหันต์ ละอภิชฌาวิสมโลภะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นวิปลาส ๑๒ พระอรหันต์ ละ ในสัญญา วิปลาส ๒ ได้แก่ สุขะ สุขะ (ภวราคะ) ในจิตตวิปลาส ๒ ได้แก่ สุขะ สุขะ (ภวราคะ) องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นโลกธรรม ๘ พระอรหันต์ ละ ลาภ ยศ ปัสส สุข อันเป็นอภิวรรณ ซึ่ง เป็นปัจจัยให้เกิด โทสะ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอนุสัย ๗^{๑๑๔} พระอรหันต์ ละมานานุสัย ภวราคานุสัย วิชชานุสัย

^{๑๑๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๔/๕๗๗.

^{๑๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๐-๑๘๑/๑๐๖-๑๐๘.

^{๑๑๓} พระอาจารย์ ดร.ภททันทะ อาสภมหาเถระ ธรรมจาริยะ อัครมหาภิกษุสงฆ์, **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**, หน้า ๓๒๗-๓๒๘.

^{๑๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๓๕๙.

องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นนิรณัน ๕ พระอรหันต์ ละถิ่นมิตินิรณัน อุทัจจะ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นคันถะ ๔ พระอรหันต์ ละ อภิขมาคันถะ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอุปาทาน ๔ พระอรหันต์ ละ กามอุปาทาน องค์ธรรมของสังโยชน์เป็น อาสวะ ๔ (โยคะ ๔, โฆษะ ๔) พระอรหันต์ ละภวาสวะ (ภวาโยคะ ภวาโฆษะ) อวิชชาสวะ(อภิขมาโยคะ อภิขมาโฆษะ) องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นมลละ ๓ พระอรหันต์ ละ โลภมลละ โมหมลละ องค์ธรรมของสังโยชน์เป็นอกุศลจิตอุปาทาน พระอรหันต์ ละ ทิฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑

พระอรหันต์ไม่ได้เป็นใหญ่ในสิ่ง ๑๐ อย่างคือ (๑) ความเย็น (๒) ความร้อน (๓) ความหิว (๔) ความกระหาย (๕) อุจจาระ (๖) ปัสสาวะ (๗) ถิ่นมิตะ (๘) ชรา (๙) พยาธิ (๑๐) มรณะ ทั้ง ๑๐ อย่างนี้เรียกว่า สิ่งที่มีอยู่ในกาย วิ่งไปตามกาย หมุนไปตามกาย ทุกภพ จิตของพระอรหันต์อาศัยกาย พระอรหันต์ก็ไม่มีอำนาจทางกาย การที่พระอรหันต์ไม่เสวยเวทนาทางใจ เพราะพระอรหันต์ได้อบรมจิตไว้ดีแล้ว เวลาได้รับทุกขเวทนา ก็มองว่าเป็นอนิจจัง ผูกจิตไว้ในเสาคือสมาธิ แล้วจิตก็ไม่ตื่นรนหวั่นไหว มีแต่กายเท่านั้นเป็นไปตามอำนาจของเวทนา

จิตของพระอรหันต์ไม่หวั่นไหวไปตามกาย เพราะจิตของพระอรหันต์มันอยู่ในอนิจจัง ไม่หวั่นไหว เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ เมื่อถูกลมพัด กิ่ง ก้าน และใบ ไหวไปตามลม แต่ลำต้นไม่ไหว ผู้เป็นพระอรหันต์ ย่อมมีจิตสัจจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคา นุสัย อวิชชานุสัย เหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และสังขารนิमितทั้งปวงในภายนอก นี้ชื่อว่าจิตตวิเวก^{๑๑๕} พระอรหันต์ผู้หมดกิเลส ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ ละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดได้ และละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพได้^{๑๑๖}

อนึ่ง ธรรมอันเกษมจากโยคะหมายถึง อรหัตตผล ไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณเพื่อความหมดสิ้นแห่งกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธศาสนาถือว่าการบรรลุพระอรหัตตผลเป็นจุดหมายสูงสุด ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะห่างไกลจากกิเลส, เพราะกำจัดข้าศึกคือกิเลส, เพราะหักชี่กำแห่งสังสาระ คือการเวียนว่ายตายเกิด, เพราะเป็นผู้ควรรับไทยธรรม, เพราะไม่ทำบาปในที่ลับ เครื่องผูกใหญ่ ในที่นี้หมายถึง กิเลสตัณหา หรือ สังโยชน์ ๑๐ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ คือ ความเห็น ว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส คือ ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามราคะ คือ ความพอใจในกาม (๕) ปฏิฆะ คือ ความกระทบกระทั่ง (๖) รูปราคะ คือ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน (๗) อรูปราคะ คือ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน (๘) มานะ คือ ความถือตัว (๙) อุทัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน (๑๐) อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง

^{๑๑๕} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๙/๑๗๑.

^{๑๑๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๑/๒๐๐.

นอกจากนี้ บุคคลชื่อว่าอรหันต์ เพราะเป็นผู้ห่างไกลจากธรรม ๗ ประการได้ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะ (๕) โทสะ (๖) โมหะ (๗) มานะ^{๑๑๗} อีกประการหนึ่ง คำว่าพรหมณ์ บางครั้งหมายถึงพระอรหันต์ เพราะลยธรรม ๗ ประการดังกล่าวได้แล้ว พรหมณ์ลยบาปอกุศลธรรมซึ่งเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง ก่อภพใหม่มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา มรณะ ต่อไป^{๑๑๘}

พระพุทธเจ้าตรัสเปรียบเทียบพระอรหันต์เหมือนโคจำฝูงเป็นผู้นำฝูงโคว่า ภิกษุทั้งหลาย เหล่าโคผู้ที่เป็นจำฝูง เป็นผู้นำฝูงว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดิ์ แม้นินใด ภิกษุทั้งหลายที่เป็นอรหันตชีนาสพ ก็ฉนั้นเหมือนกัน อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว ลี้น ภาวสังโยชน์แล้ว ๓ หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ก็ชื่อว่า ว่ายตัดกระแสสามารถข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดิ์^{๑๑๙}

๓) คุณสมบัติของพระอรหันต์

พระอรหันต์ คือ ผู้ควรแก่ทักษิณาหรือการบูชาพิเศษ หรือผู้ห้ก้าแห่งสังสารจักร^{๑๒๐} ได้แล้ว เป็นผู้สิ้นกิเลสอาสวะทั้งปวง เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในสิกขาทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ข้อ^{๑๒๑} ได้สิ้นเชิง เป็นอรหันตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว ลี้นภาวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ไม่มีวิภวณะเพื่อจะบัญญัติ ต่อไป^{๑๒๒} พระอริยบุคคลชั้นสูงสุดนี้ ระดับมรรคเรียกว่า อรหัตมรรค ระดับผลเรียกว่า อรหัตผล

ในคัมภีร์ทีฆนิกาย ได้กล่าวถึง พระอริยบุคคล ๗^{๑๒๓} จำพวก ที่เกี่ยวกับพระอรหันต์ ดังนี้

(๑) ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน (อุภโตภาควิมุต) หมายถึง ผู้บำเพ็ญสมถ-กรรมฐานจนได้อรุปสมบัติ และใช้สมถะเป็นฐานในการบำเพ็ญวิปัสสนาจนได้บรรลุพระอรหัตผล ได้แก่พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมถะก่อนแล้วจึงใช้สมถะนั้นเป็นฐานในการปฏิบัติวิปัสสนา

^{๑๑๗} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๙๒/๑๘๓.

^{๑๑๘} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๔.

^{๑๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๘๗.

^{๑๒๐} น.อ. (พิเศษ) ปรีชา นันตาทิวัฒน์ ร.น., พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๔๗.

^{๑๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๘๖.

^{๑๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๘/๒๖๖.

^{๑๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗.

(๒) ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา (ปัญญาวิมุต) หมายถึง ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ จนบรรลุอรหัตผล ได้แก่พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาเป็นตัวนำมาโดยตลอดจนสำเร็จ

(๓) ผู้เป็นพยานในนามกาย (กายสักขี) หมายถึง ผู้มีศรัทธาแก่กล้า ได้สัมผัสส วิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายและอาสวะบางอย่างก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา และหมายถึงพระ อริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตผล

(๔) ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ (ทิฏฐิปัตตะ) หมายถึง ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ เข้าใจอริยสัจ ถูกต้อง กิเลสบางส่วนสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีปัญญาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผล จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตผล

(๕) ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา (สัทธาวิมุต) หมายถึง ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เข้าใจ อริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีศรัทธาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุ โสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตผล

โยนิโสมนสิการเพื่อบรรลุความเป็นพระอรหันต์นั้น ได้กล่าวถึงองค์แห่งการบรรลุพระ อรหันต์ การละสังโยชน์และกิเลสของพระอรหันต์ รวมทั้งคุณสมบัติของพระอรหันต์ เพื่อให้ทราบว่ การบรรลุความเป็นพระอรหันต์นั้น มีความละเอียดและยากที่สุดในบรรดาการเข้าถึงความเป็นแห่ง พระอริยบุคคล ซึ่งต้องอาศัยศีล สมาธิ และปัญญาที่บริสุทธิ์ อันเป็นผลจากการโยนิโสมนสิการ หรือการเอาใจใส่โดยครบถ้วนบริบูรณ์นั่นเอง

๓.๓ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาในบทนี้พบว่า เจริญวิปัสสนาจะใช้จิตพิจารณาจนรู้แจ้งเห็นจริงว่า อัน สภาวะธรรมทั้งหลายได้แก่ขันธ ๕ อุปาทานขันธ ๕ ก็คือ ขันธ ๕ ที่ประกอบด้วยอุปาทานความยึดมั่นถือ มั่นในกิเลสให้เป็นไปตามความพึงพอใจของตัวตนเป็นใหญ่คือมีความยึดมั่นเฝงอยู่ใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร รูป และวิญญาณ ในขันธต่างๆของขันธ ๕ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในขณะที่ บุคคลทำการรักษาศีลอยู่ ทุกครั้งที่จิตนี้ถ่มระลึกนึกถึงศีล ย่อมมองเห็นถึงสภาวะจิตของตนที่ไม่ต่าง พริ้วรี่ ไม่เศร้าหมอง มีศีลบริสุทธิ์ ทำให้เกิดความปีติปราโมทย์ เมื่อจิตเกิดปีติปราโมทย์แล้ว กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ ความสงบแห่งนามธรรมทั้งเจตสิกและจิตก็จะเกิดขึ้น ก็จะทำให้เกิดความ ปลอบปลื้ม แ่มชื่น เบิกบาน ผ่องใส เป็นเหตุให้จิตของผู้ปฏิบัติมีความมั่นคง ตั้งมั่น แน่วแน่ เมื่อจิตมีความมั่นคง ตั้งมั่น แน่วแน่ ย่อมมองเห็นรูปนามที่ปรากฏเกิดขึ้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นตามลำดับ รู้รูปนามได้ตามความเป็นจริงด้วยญาณุตถญาณ (ญาณที่รู้ตามความเป็นจริง) เห็นการเกิด เห็นการดับ ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามกฎแห่งไตรลักษณ์ จนปล่อยวางไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ฉะนั้น ปัญญาใด เข้าไปรู้ความจริงของ รูป นาม ว่า ไม่เที่ยงเป็นต้นนั้น โดยที่ได้เข้าไปพิสูจน์แล้ว ตนเอง ปัญญานั้น เรียกว่า “วิปัสสนาปัญญา” เป็น ภาวนาปัญญา ที่จะสามารถประหารกิเลสได้โดย

สิ้นเชิง ผลแห่งการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ก็คือสิ่งที่ได้จากการนำโยนิโสมนสิการไปใช้ในการพัฒนาปัญญาจนถึงความพ้นทุกข์ โยนิโสมนสิการถือว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งที่จะขาดไม่ได้เลย เพราะโยนิโสมนสิการเป็นเหตุใกล้ให้เกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริง อันจะนำไปสู่กระบวนการเพื่อการบรรลุธรรม คือโลกุตตรธรรม ๘ อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่ง ได้แก่ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีมรรค พระสกทาคามีผล พระอนาคามีมรรค พระอนาคามีผล พระอรหัตตมรรค

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสูตร” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาหลักธรรมในสี่วันตสูตร และเพื่อศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสูตร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วรวบรวมข้อมูล เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนาและตรวจสอบความถูกต้อง โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญด้านวิปัสสนาภาวนาผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะไว้ ดังนี้

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ หลักธรรมในสี่วันตสูตร

หลักธรรมในสี่วันตสูตรประกอบไปด้วย อุปาทานชั้น ๕ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นคือทุกข์ เพราะความยึดมั่นถือมั่นเป็นอัตตัตตัตตนในชั้น ๕ ย่อลงมาเหลือเพียงรูปกับนามเท่านั้น พึงโยนิโสมนสิการคือการพิจารณา โดยแยกคาย ว่าชั้น ๕ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ไม่ควรจะไปยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ ซึ่งเป็นตัวทุกข์นั่นเอง ไตรลักษณ์ เป็นคำสอน ที่ใช้กับทุกสิ่งทุกอย่าง พระพุทธองค์ ทรงสอนในเรื่องไตรลักษณ์ ที่เป็นลักษณะเกี่ยวข้องกับ ชีวิต ของมนุษย์ ที่ประกอบด้วย รูปธรรม นามธรรม เพราะหลักธรรม คำสอนของพระพุทธองค์ เป็นสัจธรรมของชีวิต ที่สอนให้มนุษย์ รู้ชีวิตตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความจริง เพื่อนำชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ เป็นหลักธรรมที่ควรมนสิการโดยแยกคายเพื่อให้แจ้งซึ่งพระอริยบุคคล การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นการ รักษาปกติตามระเบียบวินัย หรือข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว เดิมเรียกว่าสิกขาบท ๕ เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกตนใคร่ปฏิบัติตามนี้เรียกว่า มีศีลเบื้องต้น ศีลเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝกอบรมทางความประพฤติอย่างสูงอันใดแกข้อปฏิบัติ ศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เพื่อให้สาวกหรือสิกขชนได้ยึดปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ โยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาอย่างถูกต้องเหมาะสม การใส่ใจโดยถูกต้อง ถูกตามหลักการ ถูกกับเหตุผล ถูกอุบาย ถูกวิธีการ ถูกตรงตามที่มันเป็นจริง ถูกตามหลักการที่พระพุทธเจ้าสอนเอาไว้ รวมทั้งการรู้จักคิด พิจารณา รู้จักมองให้ถูกแง่มุม มองในมุมที่

จะทำให้ได้รับประโยชน์จากสิ่งนั้น ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง เมื่อมีความเข้าใจอย่างถูกต้อง ก็จะมีการปฏิบัติต่อสิ่งนั้นได้อย่างเหมาะสม ไม่เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่น จนเกิดปัญญาเห็นความจริง โยนิโสมนสิการทำให้มีสติสัมปชัญญะและอินทริยสังวรที่บริบูรณ์ได้ จนเกิดปัญญาที่รู้แจ้งได้ในทางพุทธศาสนาถือว่ามีความค่าเท่ากับความไม่ประมาทหรือ "อัปมาท" ซึ่งเป็นแหล่งรวมแห่งธรรมฝ่ายดีหรือ"กุศลธรรม" ทั้งปวง จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในกลุ่มธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา สติสัมปชัญญะ สติ แปลว่า ความระลึกได้ และสัมปชัญญะ แปลว่า ความรู้ตัว สติเป็นคุณธรรมใช้ระลึกก่อนจะทำ พูด คิด เพื่อความรอบคอบ ป้องกันความผิดพลาดพลั้งเผลอ ส่วนสัมปชัญญะเป็นคุณธรรมเพื่อรู้ตัวขณะที่กำลังพูด กำลังกระทำ และกำลังคิด เพื่อความรอบคอบ สติและสติสัมปชัญญะ จึงได้ ชื่อว่า เป็นธรรม มีอุปการะมากเพราะเป็นคุณธรรมทำให้เกิดความประมาทเกิดขึ้น เมื่อบุคคลมีสติสัมปชัญญะย่อมไม่มีความประมาท โยนิโสมนสิการกับอโยนิโสมนสิการในส่วนของ การเจริญวิปัสสนานั้น พึงทราบว่าการกำหนดสติ ก็เรียกว่า โยนิโสมนสิการ และการเอาใจใส่ที่เป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่การกำหนดสตินั้น ก็พึงทราบว่าเป็น โยนิโสมนสิการเช่นกัน การเอาใจใส่และการพิจารณาสิ่งต่างๆตามที่ตนปรารถนา โดยไม่ได้เป็นอุปการะหรือเป็นปัจจัยแก่การกำหนดสตินั้น จัดเป็น อโยนิโสมนสิการทั้งสิ้น

๔.๑.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสุตร

การเจริญวิปัสสนาจะใช้จิตพิจารณาจนให้รู้แจ้งเห็นจริงว่า อันสภาวะธรรมทั้งหลายได้แก่ขันธ์ ๕ อุปาทานขันธ์๕ ก็คือ ขันธ์ ๕ ที่ประกอบด้วยอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในกิเลสให้ เป็นไปตามความพึงพอใจของตัวตนเป็นใหญ่คือมีความยึดมั่นเฝงอยู่ใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร รูป และวิญญาณ ในขันธ์ต่างๆของขันธ์ ๕ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในขณะที่บุคคลทำการรักษาศีลอยู่ ทุกครั้งที่จิตน้อมระลึกนึกถึงศีล ย่อมมองเห็นถึงสภาวะจิตของตนที่ไม่ต่างพร้อย ไม่เศร้าหมอง มีศีลบริสุทธิ ทำให้เกิดความปีติปราโมทย์ เมื่อจิตเกิดปีติปราโมทย์แล้ว กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ ความสงบแห่งนามธรรมทั้งเจตสิกและจิตก็เกิดขึ้น ก็จะทำให้เกิดความปลาบปลื้ม แซ่มชื่น เบิกบาน ผ่องใส เป็นเหตุให้จิตของผู้ปฏิบัติมีความมั่นคง ตั้งมั่น แน่วแน่ เมื่อจิตมีความมั่นคง ตั้งมั่น แน่วแน่ ย่อมมองเห็นรูปนามที่ปรากฏเกิดขึ้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นตามลำดับ การจำแนกรู้นามและรูป รู้รูปนามได้ตามความเป็นจริงด้วยญาณุตถญาณ (ญาณที่รู้ตามความเป็นจริง) เห็นการเกิด เห็นการดับ ผู้ที่ยังเห็นความเกิดดับของจิตอย่างนี้ ย่อมจะเกิดสติระลึกว่ามีเพียงจิตที่รับรู้อารมณ์ ไม่มีบุคคล เรา ของเรา บุรุษ สตรี เขาย่อมปราศจากความยึดมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งในโลกคืออุปาทานขันธ์ ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามกฎแห่งไตรลักษณ์ จนปล่อยวางไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ฉะนั้น

ปัญญาใด เข้าไปรู้ความจริงของ รูป นาม ว่า ไม่เที่ยงเป็นต้นนั้น โดยที่ได้เข้าไปพิสูจน์แล้วตนเอง ปัญญานั้น เรียกว่า “วิปัสสนาปัญญา” เป็น ภาวนาปัญญา ที่จะสามารถประหารกิเลสได้โดยสิ้นเชิง โยนิโสมนสิการที่เกี่ยวข้องกับวิปัสสนา ก็คือสิ่งที่ได้จากการนำโยนิโสมนสิการไปใช้ในการพัฒนา ปัญญาจนถึงความพ้นทุกข์ ซึ่งในการการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น โยนิโสมนสิการถือว่าเป็น องค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งที่จะขาดไม่ได้เลย เพราะโยนิโสมนสิการเป็นเหตุใกล้ให้เกิดปัญญารู้ ตามความเป็นจริง อันจะนำไปสู่กระบวนการเพื่อการบรรลุธรรม คือโลกุตตรธรรม ๙ อย่างใดอย่าง หนึ่ง ได้แก่ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีมรรค พระสกทาคามีผล พระ อนาคามีมรรค พระอนาคามีผล พระอรหัตตมรรค

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาหลักธรรมและการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสี่วันตสุตร ที่มุ่งเน้นการศึกษาเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการรวบรวมและเรียบเรียงจากคัมภีร์หรือตำราวิชาการเท่านั้น ยังขาดการศึกษาที่ลงสู่ภาคปฏิบัติ คือการนำผลการศึกษาไปใช้ได้จริง ดังนั้น ผู้ที่มีความต้องการนำผล การศึกษาไปใช้ ควรฝึกปฏิบัติในสำนักปฏิบัติธรรม ที่เป็นสำนักที่ยอมรับของคณะสงฆ์ไทย เช่น วัดภท ทัตถวาสาราม จังหวัดชลบุรี วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี วัดพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

หากมีการศึกษาในเรื่องเดียวกันนี้ ผู้ศึกษาควรที่จะศึกษาในเชิงความสัมพันธ์หรือความ เกี่ยวข้องกับหลักธรรมอื่น ๆ ในประเด็นดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาโยนิโสมนสิการ กับการเจริญอสุภะกรรมฐาน
- ๒) ศึกษาโยนิโสมนสิการ กับการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

_____. **พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทย.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๓.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

จำลอง ดิษยวณิช. **วิปัสสนากรรมฐานและเขาวนอารมณ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. เชียงใหม่: โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๔๙.

จินต์ บริหารวณเขตต์. **ปรมัตถธรรมสังเขปจิตตสังเขปและภาคผนวก.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พรินติ้งเฮาส์, ๒๕๕๓.

ดร.ภททันตะ อาสภเถระ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ. **วิปัสสนาธุระ.** พิมพ์ครั้งที่ ๗. (ไม่ปรากฏจังหวัด: จัดพิมพ์โดย C100 DESIGN CO.,LTD, ๒๕๓๖.

ธนิต อยู่โพธิ์. **วิปัสสนานิยามว่าด้วยทฤษฎีและการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน,** พิมพ์ครั้งที่ ๗. แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปณิติตาภิวงศ์. **รู้แจ้งในชาตินี้.** พิมพ์ครั้งที่ ๗. แปลโดยพระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๐.

พระครูพิพิธวรกิจจานุการ. ดร. **ลักษณะที่จตุคในการเจริญวิปัสสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๑. (ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์), หน้า ๑.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ป.ธ. ๙). **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภเถระ). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัทนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตินาโณ). **ธรรมปริทรรศน์ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓, ๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). รจนา. **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. พระคันธसारากวีวงศ์ แปลและเรียบเรียง.

_____. **มหาสติปัญญาสูตร ทางสู่พระนิพพาน** พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ. พระคันธसारากวีวงศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

_____. **วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติ-วิปัสสนา**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓.

_____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ. พระคันธसारากวีวงศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดซีไอโอ เซ็นเตอร์ จำกัด, หน้า ๒๗๔.

พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปญโญ). **ธรรมโฆษณอรรถาณุกรม**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สหธรรมมิก จำกัด.

_____. **ปรมัตถสภาวะธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สหธรรมมิก จำกัด), หน้า ๕๔.

วศิน อินทสระ, **พุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙, หน้า ๓๙-๔๐.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **สัมมาทิฐิตามพระเถราธิบายของท่านสารีบุตรเถระ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. เชียงใหม่: โรงพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวังสปฏิปทา**. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **เบญจศีลและเบญจธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๒.

อาจารย์แนบ มหานีรานนท์. **แนะแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๓.

(๒) วิทยานิพนธ์:

พระมหาบรรณวัฒน์ ชุติปัญญา (ร่มไผรงาม). “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาทรงกลด กุศลจิตโต (พาวงษ์). “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทยสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระมหาสมนึก เตชปัญญา (สินสุทธิ). “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระไพฑูลย์ วิบุโล (สุดใจ). “ศึกษาอินทรีย์สังวรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระทองประเสริฐ สีลส่วโร (มาทัน). “การศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอนัตตลักขณสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

สีลวณตสูตร พระไตรปิฎกภาษาบาลี
พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐

ภาคผนวก ก

๑๓๒

สังยุตตนิกาย ชนธวารวคฺค

[๑. ชนธ

๘. สลฺยโลชนนียสฺสจฺจ

[๑๒๐] สวาทถุณินิทานํ. สลฺยโลชนนียะ จ ภิกฺขเว ฐมฺเม เทสิสฺสสามิ สลฺยโลชนนฺจ,
ทํ สฺสณฺณ. กถเม จ ภิกฺขเว สลฺยโลชนนียา ฐมฺมา, กถมํ สลฺยโลชนํ ? รุปํ ภิกฺขเว
สลฺยโลชนนฺโย ฐมฺโม. โย ทคฺคถ จนนฺทราโก, ทํ ทคฺคถ สลฺยโลชนํ. เวทนา ๖ เป ๖
สลฺยณา... สงฺขารธา... วิญฺญาณํ สลฺยโลชนนฺโย ฐมฺโม. โย ทคฺคถ จนนฺทราโก, ทํ
ทคฺคถ สลฺยโลชนํ. อิมะ วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว สลฺยโลชนนียา ฐมฺมา, อิทํ สลฺยโลชนนฺติ.
อญฺจมํ.

๙. อฺปาทานนียสฺสจฺจ

[๑๒๑] สวาทถุณินิทานํ. อฺปาทานนียะ จ ภิกฺขเว ฐมฺเม เทสิสฺสสามิ อฺปาทานนฺจ, ทํ
สฺสณฺณ. กถเม จ ภิกฺขเว อฺปาทานนียา ฐมฺมา, กถมํ อฺปาทานํ ? รุปํ ภิกฺขเว
อฺปาทานนฺโย ฐมฺโม. โย ทคฺคถ จนนฺทราโก, ทํ ทคฺคถ อฺปาทานํ. เวทนา ๖ เป ๖
สลฺยณา... สงฺขารธา... วิญฺญาณํ อฺปาทานนฺโย ฐมฺโม. โย ทคฺคถ จนนฺทราโก, ทํ
ทคฺคถ อฺปาทานํ. อิมะ วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว อฺปาทานนียา ฐมฺมา, อิทํ อฺปาทานนฺติ. นวมํ.

๑๐. สึลฺลวณฺตสฺสจฺจ

[๑๒๒] เอกํ สมยํ อายสฺมา จ สารีปฺคฺโค อายสฺมา จ มหาโกฏฺฐจฺโค พาราณสียํ
วิหฺรณฺติ อีสิปฺคเน มิคทาเย. อถ โช อายสฺมา มหาโกฏฺฐจฺโค สายณฺทสมยํ ปฏฺฐิสฺสณฺณา
วุฏฺฐจฺโค เยนายสฺมา สารีปฺคฺโค เทนุปฺสงฺกมิ ๖ เป ๖ เอกทโวจ "สึลฺลวทาฺวุโส
สารีปฺคฺค ภิกฺขุณา กถเม ฐมฺมา โยนิโส มนฺตีกาทพฺพา"ติ ? สึลฺลวทาฺวุโส โกฏฺฐจฺโค
ภิกฺขุณา ปญฺจฺปาทานกฺขนฺธา อนิจฺจโต ทฺกฺขโต โรคฺโค กณฺธาโต สลฺลโต อฆโต
อาพาธโต ปฺรโต ปโลคฺโค สฺสญฺญโต อนนฺตโต โยนิโส มนฺตีกาทพฺพา. กถเม ปญฺจ ?
เสยฺยถิทํ: รุปฺปาทานกฺขนฺโธ เวทฺนฺปาทานกฺขนฺโธ สลฺยณฺปาทานกฺขนฺโธ สงฺขารฺปาทาน
กฺขนฺโธ วิญฺญาณฺปาทานกฺขนฺโธ. สึลฺลวทาฺวุโส โกฏฺฐจฺโค ภิกฺขุณา อิมะ ปญฺจฺปาทาน
กฺขนฺธา อนิจฺจโต ทฺกฺขโต โรคฺโค กณฺธาโต สลฺลโต อฆโต อาพาธโต ปฺรโต

ตั้งยุค]

๒. ธมฺมกถิกาวคฺค ๑๐. สីลวันุตฺตคฺค

๑๓๓

ปโลกโต สุลฺลโต อนตฺตโต โยนิโส มนสิกาตพฺพา. จานํ โช ปเนตํ อวฺสุโต
วิชฺชติ, ยํ สีลวา ภิกฺขุ อิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธเ อนิจฺจโต ๖ เป ๖ อนตฺตโต
โยนิโส มนสิกรโณโต โสตาปคฺคิผลํ สจฺฉิกเรยฺยาติ.

โสตาปนฺเนน ปนาวฺสุโต สารีปฺตคฺค ภิกฺขุณา กตเม ธมฺมา โยนิโส มนสิกาตพฺพาติ ?
โสตาปนฺเนนเป โช อวฺสุโต โภฏฺจติ ภิกฺขุณา อิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา อนิจฺจโต ๖ เป ๖
อนตฺตโต โยนิโส มนสิกาตพฺพา. จานํ โช ปเนตํ อวฺสุโต วิชฺชติ, ยํ โสตาปนฺโน
ภิกฺขุ อิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธเ อนิจฺจโต ๖ เป ๖ อนตฺตโต โยนิโส มนสิกรโณโต
สททาคามิผลํ สจฺฉิกเรยฺยาติ.

สททาคามินา ปนาวฺสุโต สารีปฺตคฺค ภิกฺขุณา กตเม ธมฺมา โยนิโส มนสิกาตพฺพาติ ?
สททาคามินาเป โช อวฺสุโต โภฏฺจติ ภิกฺขุณา อิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา อนิจฺจโต ๖ เป ๖
อนตฺตโต โยนิโส มนสิกาตพฺพา. จานํ โช ปเนตํ อวฺสุโต วิชฺชติ, ยํ สททาคามิ
ภิกฺขุ อิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธเ อนิจฺจโต ๖ เป ๖ อนตฺตโต โยนิโส มนสิกรโณโต
อนาคามิผลํ สจฺฉิกเรยฺยาติ.

อนาคามินา ปนาวฺสุโต สารีปฺตคฺค ภิกฺขุณา กตเม ธมฺมา โยนิโส มนสิกาตพฺพาติ ?
อนาคามินาเป โช อวฺสุโต โภฏฺจติ ภิกฺขุณา อิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา อนิจฺจโต ๖ เป ๖
อนตฺตโต โยนิโส มนสิกาตพฺพา. จานํ โช ปเนตํ อวฺสุโต วิชฺชติ, ยํ อนาคามิ
ภิกฺขุ อิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธเ อนิจฺจโต ๖ เป ๖ อนตฺตโต โยนิโส มนสิกรโณโต
อรรหคฺคํ สจฺฉิกเรยฺยาติ.

อรรหตา ปนาวฺสุโต สารีปฺตคฺค กตเม ธมฺมา โยนิโส มนสิกาตพฺพาติ? อรรหตาเป
โช อวฺสุโต โภฏฺจติ อิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา^๑ อนิจฺจโต ทฺถุชฺชโต โรคฺคโต คณฺหาโต
สลฺลโต อฆโต อาพาธโต ปฺรโต ปโลกโต สุลฺลโต อนตฺตโต โยนิโส มนสิ-
กาตพฺพา. นตฺถิ โช อวฺสุโต อรรหโต อุตฺตทริกรณิเย, กตสฺส วา ปฏิจฺจโย,^๒
อปิจิเม ธมฺมา ภาวิกา พหุสีกฺกา ทิฏฺฐธมฺมสฺสวหาราย เจว ลํวคฺคนฺติ สติสมฺปชฺชณฺณาย
จาทิ. ทสมํ.

๑ ฉ. ม. ปญฺจุปาทานกฺขนฺธเ ๒ ฉ. ม. ปตฺติจโย

ภาคผนวก ข

สืลวันตสูตรสูตร พระไตรปิฎกภาษาไทย

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙

สังยุต] จุฬปัณณาสก์ ๒. ธรรมกถิกวรรค ๑๐. สีสวันตสูตร ๒๑๕

เวทนา ฯลฯ

สัญญา ...

สังขาร ...

วิญญาณเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน จันทราคะในวิญญาณนั้นเป็นอุปาทาน
ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เราเรียกว่า ธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน
นี้เราเรียกว่า อุปาทาน”^๑

อุปาทานนิยสูตรที่ ๕ จบ

๑๐. สีสวันตสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยบคาย

[๑๒๒] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏิฐิตะ อยู่ ณ ป่า
อิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ครั้งนั้น ท่านพระมหาโกฏิฐิตะออกจากที่
หลีกเร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ฯลฯ ได้ถามดังนี้ว่า

“ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยบคาย
ขอรับ”

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ท่านโกฏิฐิตะ อุปาทานชั้นที่ ๕ ประการอัน
ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
เป็นโรคร เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น
(บังคับไม่ได้) เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา

อุปาทานชั้นที่ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปอุปาทานชั้นที่ ๕ (อุปาทานชั้นที่ ๕ คือรูป)
๒. เวทนูปาทานชั้นที่ ๕ (อุปาทานชั้นที่ ๕ คือเวทนา)
๓. สัญญูปาทานชั้นที่ ๕ (อุปาทานชั้นที่ ๕ คือสัญญา)
๔. สังขารูปาทานชั้นที่ ๕ (อุปาทานชั้นที่ ๕ คือสังขาร)
๕. วิญญาณูปาทานชั้นที่ ๕ (อุปาทานชั้นที่ ๕ คือวิญญาณ)

^๑ ดูเทียบ ส.สพ. (แปล) ๑๘/๑๑๐/๑๒๔

๒๑๖ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค [๑. ชันธ

อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุผู้มีศีลกรรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญญ เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุผู้มีศีลมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผล”

“ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่านี้อันภิกษุผู้เป็นโสดาบันกรรมนสิการโดยแยบคาย ขอรับ”

“ท่านโกฏฐิตะ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุแม้ผู้เป็นโสดาบันก็กรรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้เป็นโสดาบันมนสิการอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้โดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งสกทาคามีผล”

“ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่านี้อันภิกษุแม้ผู้เป็นสกทาคามีกรรมนสิการโดยแยบคาย ขอรับ”

“ท่านโกฏฐิตะ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุแม้ผู้เป็นสกทาคามีก็กรรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้เป็นสกทาคามีมนสิการอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้โดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งอนาคามีผล”

“ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่านี้อันภิกษุผู้เป็นอนาคามีกรรมนสิการโดยแยบคาย ขอรับ”

“ท่านโกฏฐิตะ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุแม้ผู้เป็นอนาคามีก็กรรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้เป็นอนาคามีมนสิการอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้โดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งอรหัตตผล”

“ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่านี้อันภิกษุผู้เป็นอรหัตต์กรรมนสิการโดยแยบคาย ขอรับ”

สังยุต] จุฬปัณณาสก์ ๒. ธัมมกถิกวรรค ๑๑. สุตวันตสูตร ๒๑๗

“ท่านโกฏฐิตะ อุปาทานชั้นที่ ๕ ประการนี้อันภิกษุแม้ผู้เป็นอรหันต์ก็ควร มนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา

ท่านโกฏฐิตะ กิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไป หรือการสั่งสมกิจที่ทำแล้ว ย่อมไม่มี แก่ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ อนึ่ง ธรรมเหล่านี้ที่ภิกษุผู้เป็นอรหันต์เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะ”

สีลวันตสูตรที่ ๑๐ จบ

๑๑. สุตวันตสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้ได้ระดับกรรมนสิการโดยแยบคาย

[๑๒๓] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะ อยู่ ณ ป่า อิลิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ครั้งนั้น ท่านพระมหาโกฏฐิตะออกจากที่ หลีกเร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ฯลฯ ได้ถามดังนี้ว่า

“ท่านสารีบุตร ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุผู้ได้ระดับกรรมนสิการโดยแยบคาย ขอรับ”

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ท่านโกฏฐิตะ อุปาทานชั้นที่ ๕ ประการอันภิกษุ ผู้ได้ระดับกรรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา

อุปาทานชั้นที่ ๕ ประการ ะไรบ้าง คือ

๑. รูปอุปาทานชั้นที่ ๕ ฯลฯ ๕. วิญญาณูปาทานชั้นที่ ๕

ท่านโกฏฐิตะ อุปาทานชั้นที่ ๕ ประการนี้อันภิกษุผู้ได้ระดับกรรมนสิการ โดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้ได้ ระดับกรรมนสิการอุปาทานชั้นที่ ๕ ประการนี้โดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผล”

ภาคผนวก ค

สี่วันตฤตตวณณา พระไตรปิฎกอรธธถถ

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒

๘. ทุติยธัมมกถิกสูตรวันทนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยพระธรรมกถิกสูตรที่ ๒

[๑๑๖] ในพระสูตรที่ ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสการวิสัยชานาคำถามทั้ง ๓ ไว้ ๓ ข้อ

พระสูตรที่ ๔ จบ

๕-๙. พันธสูตรตาทีวันทนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยเครื่องพันธนาการเป็นต้น

[๑๑๗-๑๒๑] ในพระสูตรที่ ๕ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า **มองไม่เห็นฝั่งนี้ (อตีรทสฺสี)** ความว่า วัฏฏะ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ฝั่งปุถุชนมองไม่เห็น ฝั่งนั้น คำว่า **มองไม่เห็นฝั่งโน้น (อปารทสฺสี)** ความว่า พระนิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ฝั่งโน้น ปุถุชนมองไม่เห็นฝั่งโน้นนั้น คำว่า **ถูกจองจำ (พหุโร)** ความว่า ปุถุชนเป็นผู้ถูกเครื่องผูกคือกิเลสผูกแล้ว จักเกิดแก่ ตาย และจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น พระผู้มีพระภาคตรัสวิญญูทุกขีไว้ในพระสูตรนี้แล พระสูตรที่ ๖ เป็นต้นมีเนื้อความง่ายทั้งนั้นเทียว

พระสูตรที่ ๕ จบ

๑๐. สีสวันตสูตรวันทนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมสลิการโดยแยบคาย

[๑๒๒] ในพระสูตรที่ ๑๐ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ในคำเป็นต้นว่า **โดยความเป็นของไม่เที่ยง (อนิจฺจโต)** มีอธิบายดังต่อไปนี้ ชื่อว่าโดยความ

สังยุต]

๒. อัมมกถิกวรรค ๑๑. สุตวันตสุตตวันณนา

๔๙๓

เป็นของไม่เที่ยง เพราะอาการที่มีแล้วกลับไม่มี **ชื่อว่าโดยเป็นทุกข์** เพราะอาการที่บีบคั้นเฉพาะ **ชื่อว่าโดยเป็นโรค** เพราะอาการที่เบียดเบียน **ชื่อว่าโดยเป็นจุดหัวฝี** เพราะความหมายว่าประทุษร้ายภายใน **ชื่อว่าโดยเป็นจุดลูกศร** เพราะเป็นปัจจัยของผีเหล่านั้นๆ หรือเพราะความหมายว่าขูด **ชื่อว่าโดยเป็นของลำบาก** เพราะความหมายว่าเป็นทุกข์ **ชื่อว่าโดยเป็นอาหาร** เพราะความหมายว่าเป็นปัจจัยของอาหารที่มีมหาภูตรูปซึ่งเป็นวิสภาคกันเป็นสมุฏฐาน **ชื่อว่าโดยเป็นอย่างอื่น (บังคับไม่ได้)** เพราะความหมายว่าไม่ใช่ของตน **ชื่อว่าโดยเป็นของทรุดโทรม** เพราะความหมายว่าจะผุพังไป **ชื่อว่าโดยเป็นของสูญ** เพราะความหมายว่าว่างจากสัตว์ **ชื่อว่าโดยเป็นอนัตตา** เพราะไม่มีอัตตา^๑ ในที่นี้พึงทราบอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการใส่ใจว่าไม่เที่ยง ด้วยสองคำว่า **ไม่เที่ยง ทรุดโทรม (อนิจฺจโต ปโลกโต)** ตรัสถึงการใส่ใจว่าเป็นอนัตตา ด้วยสองคำว่า **เป็นของว่าง เป็นอนัตตา** ตรัสถึงการใส่ใจว่า เป็นทุกข์ ด้วยบทที่เหลือ คำที่เหลือในที่นี้มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล

พระสูตรที่ ๑๐ จบ

๑๑. สุตวันตสุตตวันณนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้ได้สดับกรรมนสิการโดยแยบคาย

[๑๒๓] ในพระสูตรที่ ๑๑ ก็เหมือนกัน คือ มีความหมายง่าย แต่ว่าในพระสูตรที่ ๑๐ พระผู้มีพระภาคตรัสปารีสุทธิศีล ๔ ประการไว้ ด้วยคำว่า **ผู้มีศีล (สีลวตา)** ในพระสูตรที่ ๑๑ นี้ ตรัสกัมมัฏฐานไว้ด้วยคำว่า **ผู้ได้สดับ (สุตวา)** นี้แลเป็นข้อที่แตกต่างกัน

พระสูตรที่ ๑๑ จบ

^๑ ดูเทียบ อจ.นวก.อ. (ไทย) ๓/๓๖/๔๒๙

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ/ฉายา/นามสกุล	: พระนาวิน อนาวีโล (ทองเต่าหมก)
ว/ด/ปี เกิด	: วันอาทิตย์ ที่ ๓ เดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔
ภูมิลำเนาที่เกิด	: บ้านหนองหลวง เลขที่ ๙๖ หมู่ ๓ ตำบลไผ่รอบ อำเภอโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร
การศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๕๕ การศึกษาจบมัธยมศึกษาชั้นเอก : พุทธศักราช ๒๕๕๙ การศึกษาจบปริญญาตรี พุทธศาสตร์บัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ สาขา การจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์
ประสบการณ์ทำงาน	: ฝึกสอนในโรงเรียนวัดหนองหัวปลวก ตำบลไผ่รอบ อำเภอโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร
อุปสมบท	: วันที่ ๑๘ เดือนกรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๕๓
สังกัด	: วัดหนองหัวปลวก ตำบลไผ่รอบ อำเภอโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร
ปีที่เข้าศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๕๙
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๖๑
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดหนองหัวปลวก ตำบลไผ่รอบ อำเภอโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร
เบอร์โทร	: ๐๙๙-๓๖๙-๖๙๔๗